T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI

İNGİLİZ BASININDA KUT'ÜL AMARE KUŞATMASI (1915-1916)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GÖKHAN BULUŞ

2901180002

Tez Danışmanı:

Dr. Öğr. Üyesi Yakup Ahbab

İstanbul 2021

ÖZ

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na girmeden hemen önce, 2 Ağustos 1914 tarihli seferberlik ilanı sonrası stratejik bir hata yapmış, Irak'taki kuvvetlerini başka bölgelere kaydırarak bu çok önemli bölgenin savunmasını zayıflatmıştı. Osmanlı Devleti, İngiltere'den bu bölgeye yönelik büyük ve kapsamlı bir saldırı harekâtı beklemiyordu. Osmanlı Devleti'nin 1914 Kasım ayında savaşa girişinin ve İngilizlerin kısa süre içinde bölgeye yönelik kapsamlı bir kara harekâtı başlatmasıyla yapılan hata geç de olsa anlaşıldı. Ancak bedeli ağır oldu. Büyük bölümü Hindistan'dan gönderilen askerlerden oluşan İngiliz birlikleri 22 Kasım 1914 tarihinde Basra'yı ele geçirdi ve Irak'ta kuzey yönünde Bağdat'a doğru hızla ilerlemeye başladı. 9 Aralık 1914 tarihinde Kurna kasabası da İngiliz kuvvetleri tarafından işgal edildi. İngilizleri durdurmaya çalışan Türk birlikleri kahramanca direniş göstermelerine rağmen başarılı olamadı. Özellikle Süleyman Askeri Bey komutasındaki Türk birliklerinin Şuaybe'de 12-14 Nisan 1915 tarihlerinde yenilgiye uğratılması İngilizlerin kendilerine olan güvenini daha da artırdı. General Townshend komutasındaki İngiliz birlikleri Bağdat'a doğru harekâtı sürdürerek 3 Haziran 1915 tarihinde Amara kasabasını, 25 Temmuz'da da Nasıriye'yi ele geçirdi.

Irak'ta Bağdat'a doğru ilerleyen İngiliz kuvvetleri en önemli stratejik noktalardan birisi olan Kut'ül Amare kasabasını da 29 Eylül 1915 tarihinde işgal etti ve burayı bir üs haline getirdi. İngiliz askeri komuta erkânı artık Bağdat'ın ele geçirilmesi önünde hiçbir ciddi engelin kalmadığını düşünmekte, bir an önce Bağdat'ı ele geçirecek şekilde bir saldırı harekâtına başlamak istemekteydi. Türk birlikleri ise Selman-ı Pak, ya da İngilizlerin kullandıkları antik dönemdeki diğer adıyla Ktesifon bölgesinde, birkaç aydır hazırladıkları güçlü istihkâmlarda konuşlanmışlardı.

General Townshend komutasındaki İngiliz 6. Tümeni 22 Kasım 1915 tarihinde harekete geçerek Selman-ı Pak'taki Türk savunma mevzilerine saldırdı. Başlangıçta bir miktar ilerlemeyi başaran İngiliz kuvvetleri, Nurettin Paşa komutasındaki Türk birlikleri karşısında iki gün süren kanlı çarpışmaların ardından yenilgiye uğrayarak geri çekilmeye başladı. Türk ordusu ise taarruz durumuna geçerek İngiliz birliklerini kovalamaya başladı. Panik halinde kaçarak geri çekilen General Townshend ve 6. Tümeni 3 Aralık 1915 tarihinde Kut'ül Amare'ye ulaştı ve burada konuşlanarak savunma konumuna geçti.

General Townshend, Basra'ya doğru geri çekilmek yerine Kut'ül Amare'de kalmaya ve burada mevzilenmek için karar vermişti. İngilizler Kut'ül Amare'yi ele geçirdikten sonra burayı ileri bir üs haline getirerek zaten mevcut olan istihkâmları daha da güçlendirmişlerdi. Ayrıca uzun bir nehir kavisi içinde bulunan Kut'ül Amare kasabası iyi bir savunma konumuna sahipti. Townshend, destek kuvvetleri gelinceye kadar kendisini takip eden Türk kuvvetlerini burada durdurabileceğini düşünmüştü.

Nurettin Paşa komutasındaki Türk kuvvetleri 7 Aralık 1915 tarihinde Kut'ül Amare'ye geldi ve kasabayı kuşatma altına aldı. Diğer taraftan İngilizler Kut'ül

Amare'deki kuşatmayı kırmak ve buradaki birliklerini kurtarmak için General Aylmer komutasında "Dicle Kolordusu" adı verilen ciddi bir destek kuvvetini harekete geçirdi. Ancak 6-7 Ocak 1916 tarihlerinde Şeyh Said bölgesinde gerçekleşen çatışmalar sonucunda, ölü ve yaralı toplam binlerce askerini kaybederek geri çekilmek zorunda kaldı.

Diğer taraftan 1916 Ocak ayında Osmanlı 9. Kolordu Komutanı Nurettin Paşa görevinden alındı ve yerine Halil Paşa getirildi. Sonraki günlerde bölgede yaşanan çatışmalar sonucunda İngiliz destek kuvvetleri, ölü ve yaralı binlerce kayıp verdirilerek geri püskürtüldü.

İngiliz General Aylmer komutasındaki destek kuvvetleri 8 Mart 1916 tarihinde Felahiye civarında kapsamlı bir taarruz girişiminde bulundu. Ancak yine binlerce asker kaybederek geri çekildi. Alınan yenilgiden dolayı 12 Mart 1916 tarihinde General Aylmer azledilerek yerine General Gorringe getirildi. General Gorringe tarafından Nisan ayında gerçekleştirilen saldırılarda İngilizler başarısız olarak ilerleme kaydedemedi. 24 Nisan 1916 tarihinde Kut'ül Amare'ye erzak getirmeye çalışan İngiliz gemisinin başarısız olarak Türk kuvvetlerinin eline geçmesi artık Kut'ül Amare'deki İngiliz garnizonu için direnişin sonunu getirmişti. Erzakı tükenen General Townshend 29 Nisan 1916 tarihinde 5 general, 551 subay ve 13.300 er ile Kut'ül Amare'de Halil Paşa komutasındaki Türk kuvvetlerine teslim oldu.

Bu çalışma yukarıda kısa özeti verilen Kut'ül Amare kuşatmasının sürecini öncesi ve sonrasıyla (1915-1916) ağırlıklı olarak İngiliz basını ve kaynakları ışığında incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kut'ül Amare, Osmanlı Devleti, İngiltere, İngiliz basını, Irak (Mezopotamya), Charles Townshend, Nurettin Paşa, Halil (Kut) Paşa, Selman-ı Pak (Ktesifon), Birinci Dünya Savaşı

ABSTRACT

Just before entering the First World War, the Ottoman Empire made a strategic mistake after the declaration of mobilization on August 2, 1914, and weakened the defense of this very important region by shifting its forces in Iraq to other regions. The Ottoman Empire did not expect a large and comprehensive offensive military operation against this region from Britain. The mistake made was understood, albeit late, when the Ottoman Empire entered the war in November 1914 and the British launched a comprehensive ground operation in the region in a short time. However, the price was heavy. British troops, mostly consisting of soldiers sent from India, captured Basra on November 22, 1914, and began to advance rapidly towards Baghdad in the northern direction of Iraq. On 9 December 1914, the town of Kurnah (Qurna) was also occupied by the British forces. The Turkish troops, who tried to stop the British, did not succeed despite their heroic resistance. Especially the defeat of the Turkish troops under the command of Süleyman Askeri Bey in Shaiba on 12-14 April 1915 further increased the confidence of the British in themselves. British troops under the command of General Townshend continued the operation towards Baghdad and captured the town of Amara on 3 June 1915 and Nasiriyah on 25 July.

The British forces advancing towards Baghdad in Iraq occupied the town of Kut Al Amara, one of the most important strategic points, on September 29, 1915 and turned this place into a base. The British military command felt that there was no serious obstacle to the capture of Baghdad and wanted to start an offensive operation to seize Baghdad as soon as possible. Turkish troops, on the other hand, were stationed in the strong fortifications they had been preparing for a few months in Selman-ı Pak (Ctesiphon, the ancient name used by the British).

The British 6th Division under the command of General Townshend took action on 22 November 1915 and attacked the Turkish defense positions in Selman-ı Pak (Ctesiphon). The British forces, which initially managed to make some progress, were defeated and began to retreat after two days of bloody battles against the Turkish troops under the command of Nurettin Pasha. The Turkish army, on the other hand, began to pursue British troops in an offensive situation. General Townshend and his 6th Division, who fled in panic and retreated, reached Kut Al Amara on 3 December 1915 and took a defensive position by deploying there. General Townshend decided to stay at Kut Al Amara and deploy there instead of retreating towards Basra. After the British had captured Kut Al Amara, they had made it a forward base, further strengthening the already existing fortifications. In addition, the town of Kut Al Amara, located in a long river curve, had a good defensive position. Townshend thought he could stop the Turkish forces following him here until the reinforcements arrived.

Turkish forces under the command of Nurettin Pasha arrived in Kut Al Amara on 7 December 1915 and besieged the town. On the other hand, the British mobilized a serious support force called “the Tigris Corps” under the command of General

Aylmer to break the siege in Kut Al Amara and save their troops there. However, as a result of the clashes that took place in the Sheikh Said region on 6-7 January 1916, he had to retreat with thousands of casualties.

On the other hand, in January 1916, the Ottoman 9th Corps Commander Nurettin Pasha was dismissed and Halil Pasha was replaced. As a result of the clashes in the region in the following days, the British support forces were repulsed with thousands of dead and wounded.

Support forces under the command of British General Aylmer attempted a comprehensive offensive around Felahiye on 8 March 1916. However, he retreated again, losing thousands of soldiers. Due to the defeat, General Aylmer was dismissed on 12 March 1916 and was replaced by General Gorringe. Attacks by General Gorringe in April were unsuccessful, and the British were unable to advance. On 24 April 1916, a British ship trying to bring supplies to Kut Al Amara failed and fell into the hands of Turkish forces, so this development brought the end of the resistance for the British garrison at Kut Al Amara. General Townshend, whose supplies were exhausted, surrendered to the Turkish forces under the command of Halil Pasha in Kut Al Amara with 5 generals, 551 officers and 13,300 soldiers on April 29, 1916.

This study examines the process of the siege of Kut Al Amara with the period before and after (1915-1916), mainly in the light of the British press and sources.

Key Words: Kut Al Amara, Ottoman Empire, Britain, British press, Iraq (Mesopotamia), Charles Townshend, Nurettin Pasha, Halil (Kut) Pasha, Selman-ı Pak (Ctesiphon), The First World War

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... İİ
ABSTRACT ..... İV
İÇİNDEKİLER ..... Vİ
ÖNSÖZ ..... Vİİ
KISALTMALAR LİSTESİ ..... İX
METOT VE KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ X
GİRİŞ 1
I. BÖLÜM
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE IRAK CEPHESİNİN AÇILMASI 5
II. BÖLÜM
İNGİLİZ BİRLİKLERİ'NİN KUT'ÜL AMARE HAREKÂTI 31
III. BÖLÜM
SELMAN-I PAK SAVAŞI 38
IV. BÖLÜM
OSMANLI ORDUSU'NUN KUT'ÜL AMARE KUŞATMASI 47
SONUÇ 94
KAYNAKÇA 97
EKLER 109

ÖNSÖZ

İngiliz Basınında Kut'ül Amare Kuşatması (1915-1916) adlı bu tez çalışması, yakın dönem Türkiye tarihinin en önemli askeri başarılarından birisini ve bu zafere giden bir buçuk seneyi aşan süreci ağırlıklı olarak mağlup tarafın-yani İngiliz basını ve kaynaklarının- ışığında araştırmaktadır.

Tezin içeriğinde İngilizlerin 1914 Kasım ayından itibaren Irak'ta başlattıkları taarruz harekâtının tüm safhaları ile 29 Nisan 1916 tarihinde Kut'ül Amare'de İngiliz garnizonun Türk kuvvetlerine teslim olmasına kadar devam eden sürecin İngiliz kamuoyuna yansımaları incelenmiş ve değerlendirilmiştir. İngilizlerin Irak ya da kendi tabirleriyle "Mezopotamya" harekâtının asıl amacı Ahvaz-Abadan petrol bölgesi ile Basra Körfezi'nin güvenliğini sağlamaktı. Ancak harekâta başladıktan kısa süre sonra Basra'yı ele geçirerek bu hedeflerine ulaşmaları sonucunda, yeni hedef Bağdat'ı ve sonrasında tüm Irak'ı ele geçirmek olmuştur.

Tezin ana konusunu oluşturan süreç aslında iki temel kısma/döneme ayrılabilir. Birincisi İngiliz birliklerinin Irak'ta Fav'ı ele geçirmesiyle başlayan, sırasıyla Basra, Kurna, Amara, Nasıriye ve Kut'ül Amare'yi işgal ederek Irak'ta kuzeye Bağdat'a doğru ilerledikleri taarruz dönemidir. Fav'ın işgal tarihi olan 6 Kasım 1914 ile General Townshend komutasındaki İngiliz birliklerinin Selman-ı Pak'a (Ktesifon) saldırdıkları 22 Kasım 1915 tarihlerini bu dönemin başlangıç ve bitişi olarak kabul edebiliriz. İngiliz ordusu bu dönemde taarruz konumunda iken, onu durdurmaya çalışan ve başarılı olamayan Türk kuvvetleri sürekli geri çekilerek savunma konumunda kalmışlardır.

İkinci temel kısım/dönem İngiliz General Townshend komutasındaki İngiliz kuvvetlerinin iki gün süren Selman-ı Pak savaşında (22-24 Kasım 1915) yenilerek geri çekilmesiyle başlayan, Kut'ül Amare'de Türk kuvvetleri tarafından kuşatma altına alınmasıyla (7 Aralık 1915) devam eden ve sonunda 29 Nisan 1916 tarihinde Türk kuvvetlerine teslim olmasıyla sona eren kısımdır. Dolayısıyla 22 Kasım 1915-29 Nisan 1916 tarihlerini bu ikinci dönemin başlangıç ve bitiş tarihleri olarak belirleyebiliriz. İlk dönemde taarruz konumunda olan İngiliz ordusu, bu dönemde yenilgiyle beraber savunma konumuna düşmüş; tam tersine savunma konumunda olan Türk ordusu ise taarruz eden ve İngiliz ordusunu Kut'ül Amare'ye kadar takip ederek kuşatma altına alan bir konuma gelmiştir. Ayrıca Kut'ül Amare'de General Townshend ve garnizonunu kurtarmak için gönderilen İngiliz destek kuvvetlerini de sürekli yenilgiye uğratarak ve ağır kayıplar verdirerek geri püskürtmüştür. Yani bu ikinci dönemde tarafların savaş içindeki rolleri dramatik bir şekilde değişmiştir.

Kronolojik süreçteki bu iki temel döneme ve ayırıma karşın, tezin "Giriş" ve "Sonuç" bölümleri dışında, savaşın dönüm noktaları esas alınarak dört ana bölüme ayrılması uygun bulunmuştur. "Birinci Dünya Savaşı ve Irak Cephesinin Açılması" başlıklı birinci bölümde kısaca Osmanlı Devleti'nin dünya savaşına giriş sürecine

değinilerek, İngilizlerin Irak harekâtına başlaması ve Kut'ül Amare'yi işgal edecekleri 29 Eylül 1915 tarihine kadar geçen zaman dilimi içinde Irak topraklarında ilerleyiş süreci ve ilgili diğer gelişmeler ele alınmıştır. "İngiliz Birlikleri'nin Kut'ül Amare Harekâtı" isimli ikinci bölümde General Townshend komutasındaki birliklerin Bağdat yolunda son engel olarak görülen ve aslında kendi sonlarını da hazırlayacakları Kut'ül Amare'yi ele geçirmesi incelenmiştir. Kut'ül Amare'nin bu aşamada İngilizler tarafından işgal edilerek bir askeri üs haline getirilmesi, sonradan aynı yerde uğrayacakları askeri hezimetin de başlangıç noktası olmuştur. Üçüncü Bölüm "Selman-ı Pak Savaşı" başlığını taşımaktadır ve Irak cephesindeki savaşın en kritik dönüm noktalarından birisini incelemektedir. Türk ordusunun Selman-ı Pak (Ktesifon)'da oluşturdukları güçlü savunma hattı, belki de Bağdat'a doğru ilerleyen İngiliz ordusunun önündeki son engeldi. İngiliz ordusunun burada ağır yenilgiye uğrayarak taarruz konumundan, Türk ordusundan kaçarak geri çekilme durumuna gelmesi analiz edilmiştir. Tezin başlığına da isim veren ve ana konusunu da oluşturan "Osmanlı Ordusu'nun Kut'ül Amare Kuşatması" başlıklı dördüncü bölüm, Halil Paşa komutasındaki Türk kuvvetlerinin Kut'ül Amare'yi kuşatma ve teslim alma sürecinde yaşanan gelişmeleri aktarmakta ve değerlendirmektedir.

Tezin hazırlanması sürecinde Times Archive, The Guardian Archive, Newspapers.com, The British Newspaper Archive ve Internet Archive sitelerinden yararlanılmıştır. Ayrıca, Atatürk Kitaplığı, Beyazıt Devlet Kütüphanesi ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi kütüphanesinden de istifade edilmiştir.

Yüksek lisans sürecinin başından sonuna kadar bana yardım eden ve cesaretlendiren kişilerin bu tezi bitirmemdeki önemleri çok büyüktür. Öncelikle tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Yakup Ahbab'a tez sürecini yapılandırmam için verdiği yardımdan dolayı müteşekkirim. Bu süreçte akademik anlamda bana örnek olduğu için Doç. Dr. Önder Kocatürk hocama teşekkür ederim. Tez konumu belirleyen ve akademik olarak bu konuda çalışmamda yardımcı olan, aynı zamanda tez jürimde de bulunarak değerli fikirleriyle beni aydınlatan ve yönlendiren Prof. Dr. Mustafa Budak hocama da minnettarım. Tez asil jürimde yer almayı kabul eden ve tezimi okuyarak değerli görüşlerini benimle paylaşan Prof. Dr. Şerafettin Can Erdem hocama da çok teşekkür ediyorum. Tez yedek jürimde yer alarak tezimi okuma nezaketini gösteren Doç. Dr. Ökkeş Kürşat Karacagil ve Dr. Öğr. Üyesi Ali Karaca hocalarıma da teşekkürlerimi sunarım. Çalışmamın bu hale gelmesinde katkısı olan, verdikleri derslerle ufkumu açan tüm İstanbul Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü hocalarıma teşekkür ederim. Ayrıca, tez yazım sürecinde bana yardımcı olan arşiv ve kütüphane çalışanları ile anne ve babama da teşekkürü bir borç bilirim.

Gökhan Buluş

İstanbul, Ağustos 2021.

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Haz.	: Hazırlayan
s.	: Sayfa
Yay. Haz.	: Yayına hazırlayan
a.g.e.	: Adı Geçen Eser

METOT VE KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu çalışmada, ağırlıklı olarak The Times, The Guardian, The Daily Mirror gibi ünlü İngiliz gazeteleriyle birlikte ulaşılabilen diğer farklı İngiliz gazeteleri ışığında Kut'ül Amare kuşatması ve kuşatmaya giden süreç İngiliz bakış açısı esas alınarak incelenmiştir. Tezin içeriğindeki bilgiler genel olarak İngiliz gazetelerinde bulunan telgraf haberleri, mektuplar, makaleler ve parlamento görüşmeleri temel alınarak oluşturulmuştur. Bunun yanında konuyla yakından ilgili İngilizce ve Türkçe kitaplar da kaynak olarak kullanılmıştır. Kaynaklar çerçevesinde tezin içeriğinde yoğun olarak İngilizlerin Kut'ül Amare'yi işgaliyle sonuçlanan süreç, sonrasında Selman-ı Pak'ta uğradıkları yenilgi ve Kut'ül Amare'ye geri çekilerek teslim olma süreçlerinin yanında İngiliz yardım kuvvetlerinin Türk ordusu karşısında başarısız olan girişimleri işlenmiştir. İngiliz gazetelerinin nüshalarına Times Archive, The Guardian Archive, Newspapers.com, The British Newspaper Archive internet sitelerinden ulaşılmış, ücretli olanlara abone olunarak gazete kupürleri doğrudan okunarak incelenmiştir.

İngiliz gazetelerinin içeriğinde çoğunlukla aynı konu ve buna ilişkin haberlerin farklı gazetelerde kontrol edildiği zaman neredeyse tamamen aynı olduğu görülmektedir. Özellikle, Birinci Dünya Savaşı yıllarında bilgi aktarımı genellikle haber ajanslarından (Reuters gibi) ve bölgede bulunan sayılı muhabirlerden alınan telgraflar ve mektuplar aracılığıyla sağlanmaktaydı. Bu sebepten aynı bilgi, telgraf ve mektuplar tüm gazetelerde çoğunlukla aynı şekilde paylaşılmıştır. Ayrıca, The Times ve The Guardian gibi büyük gazetelerde yapılan özel ve farklı haberler de bu gazeteler kaynak gösterilerek diğer yerel gazetelerde aynı şekilde yer alabilmektedir. The Times, The Guardian ve Daily Mirror gibi büyük gazetelerin yanı sıra yerel gazetelerde paylaşılan haberlerin zaman zaman eleştirel ve sert üsluplu olduğu da görülmektedir. Ancak bu sertlik ve eleştiri üslup ile yanlış askeri hamlelerin ve kararların sorgulanması da savaş ortamı nedeniyle hükümeti ve devleti yıpratmamak adına aşırıya kaçmıyordu.

Tez içinde, İngiliz basını dışında kullanılan hem İngilizce hem de Türkçe ikincil el kaynaklar orijinal nüshalar üzerinden incelenmiştir. Özellikle bunlardan eski tarihli ve hatırat niteliğinde olan İngilizce kitapların orijinal tam nüshalarına "Internet Archive" web sitesi başta olmak üzere ulaşılmış ve incelenmiştir. Ayrıca, tez yazılırken muhtelif haritalardan da ciddi anlamda yararlanılmıştır. Tez yazım aşamasında İngiliz gazeteleri arasında karşılaştırma yapılarak, yazılan bilgilerin en azından İngiliz kamuoyuna yansıtıldığı şekilde benzerliği ve uyumlu olup olmadıkları kontrol edilmiştir. İngiliz gazeteleri zaman zaman hem İngiliz hem de Türk ve Alman yetkililerin resmî açıklamalarını haber ajanslarından aldıkları haliyle okurlarıyla paylaşmıştır.

Konuyla alakalı yapılan diğer çalışmalar kontrol edilmiştir.Bu çalışmalar kapsamında İngiliz basını kullanılarak yapılan Kut'ül Amare kaynakları irdelendiğinde genellikle ikinci el kaynakların esas alındığı görülmektedir. Tez çalışmamda olay ve iddialarla ilgili olarak İngiliz ve Türk otoritelerinin aktardığı açıklamalar birlikte karşılaştırmalı olarak verilmeye çalışılmıştır.

Tez çalışması yürütülürken büyük oranda birincil el kaynaklar olan İngiliz gazeteleri kullanılmıştır. Tezin yazım aşamasında İngiliz bakış açısını ve içinde bulundukları psikolojiyi anlamak ve analiz etmek adına, gazetelerin sundukları bilgiler dışına pek çıkılmamıştır. Savaşın gidişatı anlatılırken askerlerin içinde bulunduğu durumu daha iyi anlamak adına gazete de yer alan bazı asker mektuplarında yer alan bilgilere de yer verilmiştir. Tüm haberler tarafımdan eleştirel ve objektif bir analizden geçirilerek aktarılmaya çalışılmıştır. Tez çalışmamızın mevcut tarih literatürüne katkıda bulunacağına inanıyoruz.

GİRİŞ

Irak diğer isimleriyle E Cezire veya Mezopotamya, Doğu Anadolu'nun güneyinden itibaren Fav kıyılarına kadar, Doğu'da Zagros Dağları, Batı'da Suriye sınırına uzanan alana denir.[1]

Irak, Hz. Ömer'in fethiyle Pers İmparatorluğu'ndan alınarak İslam mülkü haline getirilip zamanla Emeviler, Abbasiler, Selçuklular ve Safevilerin hâkimiyetleri ardından 1534 senesinde Kanuni Sultan Süleyman tarafından alınmıştı. 1624'te Şah Abbas tarafından tekrar ele geçirilip, Safevi yurdu haline getirildiyse de 1638'de Padişah IV. Murat tarafından alınıp, Birinci Dünya Savaşına dek çoğunlukla Musul, Bağdat ve Basra olmak üzere üç eyalet (vilayet) şeklinde yönetildi (daha kısa dönemlerde Musul ve Basra sancak statüsünde de idare edildi). Osmanlı Devleti, Irak'ta 17. yüzyılda Safevilerin sürekli saldırıları ile yerel şeyhlerin etkisinin devlet otoritesini geçtiğini görünce, tekrardan nüfuzunu oluşturmak adına buraya Kölemenleri taşıyarak hâkimiyetini güçlendirdi. Vali Büyük Süleyman Paşa döneminde ekonomik ve sosyal anlamda eyaletler canlılık kazanmıştı. Kölemenlerin giderek güçlenmesi ve serbest hareket etmesi Osmanlı Hükümeti ile ilişkilerin bozulmasına yol açtı. 1831'de Kölemenler dönemi sona ererken, Sultan II. Mahmut merkezi otoriteyi tekrardan sağladı. II. Mahmut 1831'den itibaren Irak'ta siyasi, sosyal ve idari reformlar yapmaya başladı. 1858 Arazi Kanunnamesi ve sonrasında reformist Mithat Paşa'nın Bağdat valisi olması Irak'ta büyük ve olumlu değişiklikler olmasını sağlamıştı.[2]

Diğer taraftan 1798 yılında Napolyon komutasındaki Fransız ordusunun Mısır'ı işgali Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde Irak bölgesini de uzun süre etkileyecek yeni bir dönem başlatmıştı. İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'ne Fransızlara karşı askeri ve mali yardımı Mısır'daki Fransız işgalinin sona erdirilmesinde önemli rol oynadı. Henüz savaş devam ederken 5 Ocak 1799 tarihinde iki ülke arasında imzalanan siyasi

[1] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.IX, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s.485.
[2] Ayfer Yazgan Kubal, *Osmanlı İngiliz İlişkileri ve Irak'ın Doğuşu*, İstanbul, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2018, s.66-69.

ve askeri ittifak anlaşması uzun süre etkili olmuştur. Anlaşmayla Osmanlı topraklarında İngiliz ticari ve askeri nüfuzu artmış ve İngiltere tarafından kendi menfaatleri için Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü ve varlığını koruma politikası ilk defa olarak uygulama alanına geçmiştir.[3]

Bundan sonraki dönemde zaman zaman gerginlikler ve krizler yaşansa da İngiltere'nin Osmanlı topraklarının korunması adına uyguladığı genel politika Babıali tarafından mutlulukla karşılandı. Babıali, İngilizlere Hindistan'a uzanan telgraf hattını ve Hindistan'ın güvenliği için Irak topraklarını kullanmasına izin verdi. İngiltere, 1764'te kurduğu Basra konsolosluğunun yanına, 1798'de Bağdat konsolosluğunu da ekledi. 1834'te Fırat ve Dicle nehirlerinde taşımacılık yapmaya başladı. 1859'da Henry Blosse Lynch tarafından kurulan şirket, dört yüz tonluk iki büyük buharlı geminin eklenmesiyle Fırat ve Dicle nehirleri üzerindeki nakliyat işlerinde daha da güçlendi. İngilizler, kademeli olarak aldıkları tavizlerle bölge ekonomisi üzerindeki etkinliğini gittikçe artırdı. İngilizlere tanınan imtiyazlar, İngiltere'nin Bağdat, Basra ve Fav dolaylarındaki şeyh ve yerel yöneticilerle bağlantı kurmasını sağlayıp, zamanla bu bölgede kalıcı nüfuz sahibi olmasının önünü açtı.[4] II. Mahmut döneminden (1808-1839) itibaren Araplar arasında milliyetçilik hareketi kendini göstermeye başlamıştı.[5] İngilizlerin Ortadoğu'da giderek etkisini artırması, istekleri ve çıkarları yönünde Arap milliyetçiliğini kışkırtarak Osmanlı Devleti'nin bölgedeki etkinliğini zayıflatmayı da amaçladı.

19. yüzyılda İngiltere'nin Ortadoğu politikasının en önemli amacı, Hindistan ve Uzakdoğu sömürgelerinin ve bu sömürgelerine giden kritik ticaret yolları ile merkezlerinin kendi açısından emniyetli olmasıydı. Özellikle 1869 yılında Anglo-Fransız ortaklığıyla yapılan Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla, Akdeniz ve Hint su

[3] Bayram Kodaman, "1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.12, Çağ Yayınları, İstanbul,1993, s.109.
[4] Orhan, Koloğlu, *Bedevi, Lavrens, Arap, Türk*, Arba Yayınları, İstanbul, 1993, s.33-34.
[5] Daşçıoğlu,Yılmaz, "Irak", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.XIII, İstanbul, Çağ Yayınları,1993, s.175.

yollarının korunması daha da mühim bir mesele haline geldi. Sonraki yıllarda petrolün ekonomik anlamda önemi anlaşıldığından, Akdeniz ve Hint su yolu güvenliğinin yanında petrol de çıkarlara dâhil olmuş oldu. Ünlü İngiliz casus Gertrude Bell, İngiliz Devleti için hazırladığı bildiride; *"Abadan Rafinerisini korumak İngiliz gücünün birinci göreviydi"* diyerek petrolün kıymetini belirtmiştir. Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce İngilizlerin üzerinde durdukları en önemli konu Hint deniz yolunun güvenliği ve Irak petrolleriydi. Dolayısıyla Alman ve Rusların bu bölgelerde yayılmacı politikalarının engellenmesi başta gelen hedefler arasındaydı.[6]

Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte, Batılı güçler arasında oluşan ve gittikçe belirginleşerek güçlenen bloklaşmada birçok tarihsel gelişme rol oynadı. Bunlar arasında en önemli olanlar şunlardır:

- Almanya ve İtalya'nın milli birliklerini tamamlaması ve sonrasında dünyadaki nüfuzlarını artırma yolunda izledikleri politikaların başta İngiltere olmak üzere diğer devletleri etkilemesi ve rahatsız etmesi.
- Fransız İhtilali'yle ortaya çıkan milliyetçilik duygularının Balkanlarda bulunan milletler üzerinde yarattığı etki ve bağımsızlık hareketlerinin doğması.
- 1815 Viyana Kongresi'nde alınan kararlara rağmen, 1870'ten sonra birçok Avrupalı devletin menfaat ve nüfuz amaçlı olarak başta Balkanlar olmak üzere Avrupa coğrafyasında statüko ve dengeyi yerinden oynatacak faaliyetlerde bulunmaları.
- Avusturya-Macaristan'ın ilhakıyla sonuçlanan 1908-1909 Bosna Hersek buhranı.
- 1912-1913 Balkan Savaşları'nın sonuçları.[7]

Birinci Dünya Savaşı öncesinde İngiliz çıkarlarını tehdit eden en önemli gelişme Almanların üstlendiği Bağdat Demiryolu projesiydi. Projenin ilerlemesini engelleyemeyen İngiltere gerek bölgedeki gerekse Osmanlı Devleti üzerindeki etkinliğini daha da artırıp sağlamlaştırmak için Osmanlı Devleti ile 1913 Şubat'ında Londra'da doğrudan görüşmelere başlamıştı. Bu görüşmeler sonucunda aralarında Irak petrol imtiyazlarının da İngilizlere verildiği bir dizi anlaşma metni karşılıklı parafe edilmiş, ancak kısa süre sonra iki ülkenin Birinci Dünya Savaşı'nda karşılıklı savaşa

[6] H.V.F. Winstone, *Orta Doğu Serüveni*, (Terc. Fuad Davutoğlu), İstanbul, Risale Yayınları, 1999, s.26.
[7] Armaoğlu, Fahir, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, İstanbul, Kronik Kitap, 2018, s.81.

girmesi nedeniyle bunların tam anlamıyla hayata geçmesi ve uygulanması mümkün olmamıştır.[8]

[8] Bu görüşmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Önder Kocatürk, *Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin Dönüm Noktası (1911-14), C.II (1913-1914), Sorunları Çözme Çabaları ve İlişkilerin Kopması (1913-14),* İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2013, s.12-222.

I. BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE IRAK CEPHESİNİN AÇILMASI

Birinci Dünya Savaşı 28 Haziran 1914 tarihinde Avusturya-Macaristan veliahdının Bosnalı bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesi ve kısa süre içinde İtilaf ve İttifak devletlerinin dâhil olmasıyla resmen başlamıştı.[9] Osmanlı Devleti Birinci Dünya savaşının ilk zamanlarında tarafsızlığını korumuştu ve kendi sınırları içinde birtakım tedbirler almaya çalışmaktaydı. Bu tedbirler kapsamında önce İngiltere, sonrasında Fransa'dan ittifak için ret cevabı alınca tarafsız olan Osmanlı Devleti kısa zaman içerisinde kendisini karşı bloğun safları içerisinde bulacaktı. Üçlü İttifak grubuna katılma teklifinin ilk olarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğundan gelmesiyle beraber Osmanlı Devleti 22 Temmuz 1914 tarihinde Almanya'ya ittifak için başvurdu ve 2 Ağustos 1914 tarihinde Türk-Alman ittifakı imzalandı. Osmanlı Devleti savaşın başladığı ilk aylarda her ne kadar uzak kalmaya çalışsa da gerçekleşen bazı olaylar tarafsızlığının bozulmasını sağladı. Bu olayların ilki Alman Amiral Souchon komutasında Goeben ve Breslau adlı iki Alman savaş gemisinin 10 Ağustos 1914 tarihinde Çanakkale Boğazı'ndan geçerek Osmanlı Devleti'ne sığınması oldu. Normalde tarafsız olan Osmanlı Devleti'nin gemileri enterne etmesi, yani silahsızlandırıp personeli de gözaltına alması gerekirken, ittifak anlaşması imzaladığı Almanya ile ters düşmemek adına gemileri satın aldığını ilan etti. Gemilere Türk bayrağı çekildi ve mürettebatı da fes giydirilerek Osmanlı donanması hizmetine alındı. Bu olayın ardından geçen kısa süreçte Goeben'e Yavuz, Breslau'ya Midilli ismi verildi ve Osmanlı donanmasının tamamı Amiral Souchon komutasına teslim edildi. İtilaf Devletleri şiddetli protestolarda bulunmalarına rağmen, Osmanlı Devleti tarafsız olduğu için bu aşamada fazla ileri gidemediler. Eylül ayının başlarında Marne Muharebesi'nde Almanya'nın Fransa karışında istediği başarıyı gösterememesi ve Rusya'nın, Almanya ve Avusturya-Macaristan için oluşturduğu artan tehlike sebebiyle Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması için Almanya tarafından birçok diplomatik çaba

[9] Armaoğlu, *a.g.e*, s.81.

sarf edildi. Seferberlik ilanını tamamlayan ve Almanya'dan yüklü miktarda borç alan Osmanlı Devleti tarafsızlığını daha fazla koruyamadı. Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın emri ile 28 Ekim 1914 tarihinde Amiral Souchon, Yavuz ve Midilli'nin dâhil olduğu Osmanlı donanmasını alarak Karadeniz'e çıktı ve Rus gemilerine saldırarak Odesa ve Sivastopol limanlarını bombaladı. Bu olay üzerine Osmanlı Devleti fiilen savaşa girmiş oldu. Ardından, İngiltere, Fransa ve Rusya'da Osmanlı Devleti'ne savaş açtılar.[10]

Birinci Dünya Savaşı başladığı sırada tarafsız kalan Osmanlı Hükümeti, olası bir savaşa dâhil olma halinde Irak topraklarının tamamını mevcut yerli halkla savunabileceğini ve bunların yardımıyla düşmanı püskürtebileceğini tahmin etmişti. Bu nedenle Irak'taki askeri birliklerin büyük bölümünü geri çekerek sadece sekiz bin kadar askeri güç bırakmıştı.[11] Bu siyaset Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın Irak'ta alınacak tedbirlere ilişkin olarak 7 Ağustos 1914'te Bağdat Valisi ve 4. Ordu Komutanı Cavit Paşa'ya yazdığı mektupta gözlenmektedir. İngiltere ile savaşın olası olduğunu belirten Enver Paşa, Muhammera Şeyhi Hazal, Basra Şeyhi Talip, Necid Emiri İbn Suud ve Kuveyt Şeyhi Mübarek El Sabah başta olmak üzere bölgedeki önemli şahsiyetlerle irtibat kurularak İslam birliği ve alınabilecek sonuç hakkında bilgi talep etmiştir. Cavit Paşa, Enver Paşa'nın emrini Musul ve Basra valilerine de iletmiş, onlardan görüş almayı da gerekli görmüştür. Bunun sonucu olarak Musul Valisi Süleyman Nazif Bey'in Bağdat Valisi Cavit Paşaya gönderdiği cevap yazısı şöyledir:

"Talip Bey'le Mübarek el Sabah'ı şahsen ve İbn Suud'u haberleşme ve yaptığımız işlemlerle tanırım. Talip, insanların kutsal olarak saydığı her şeye düşmanlığını ilan etmiş bir canavardır. Kötü insanlardan ancak zarar gelir, kaldı ki memur ve çalışanları rüşvetle satın alıp onları kullanan ve bundan başka bir dayanağı olmayan bir kişidir. Mübarek el Sabah, İngilizlere bağlılığı o kadar kuvvetlidir ki, o bedevi şeyhini İngilizlerden ayırıp din bağlılığı üzerinden bir faaliyete girişmek mümkün değildir. İbn Suud ise, Osmanlıya karşı Vahhabi inancı vesilesiyle düşmanlık beslemektedir. Ayrıca, bizden alacakları yardımları İngilizlere sunacaklarından ve bizi ihbar edeceklerinden hiçbir şüphe yoktur."

Basra Valisi Suphi Bey de 11 Ağustos tarihli gönderdiği yazıda Enver Paşa'nın İngilizlere karşı savaşa girme ihtimaline karşı çıkmıştır:

[10] Armaoğlu, *a.g.e.*, s.89-90
[11] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, C.III, Kısım (K.) I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s.397.

"Osmanlı Devleti'nin İngilizlere karşı en zayıf bulunduğu yer Irak ile Hicaz ve özellikle Basra bölgesidir. Osmanlı Devleti Irak'ta İngilizlerle harp edeceğini aklından geçirmediği için taarruz etmek bir yana kendini savunabilecek kapasiteye de sahip değildir. İngilizler ise Basra'ya hesaplı ve nizamlı bir şekilde yerleşmiştir. Osmanlı Devleti, Şattülarap ve Fav'daki alanlara mayın hattı kurmak ve herhangi bir masrafa gerek duyulmadan yapılmış olması gereken birkaç önlemi her nasılsa düşünemediğinden dolayı, 'milyonlarca lira değerindeki Irak şişesinin tıpası' denilen Basra'yı ilan-ı harple beraber düşman ele geçirmeye çalışacaktır."

Bu uyarılara rağmen 2 Ağustos 1914 tarihli genel seferberlik ilanı sonrası Enver Paşa'nın Irak'taki komutan ve idarecilerin görüşlerini dinlemediği ortaya çıkmıştır. Bağdat'ta bulunan 4. Ordu Müfettişliği her biri ikişer tümenle 12. ve 13. Kolordulardan oluşmaktaydı. Irak'taki Türk Kuvvetlerinin yapısında birçok değişiklik yapıldı. Harbiye Nezaretinin emriyle 4. Ordu karargâhı 12. Kolordu ile Suriye'ye kaydırıldı ve 13. Kolordu da Kafkasya cephesi için 3. Ordu kuruluşuna dâhil edildi. Değişikliklerle beraber Irak'taki önemli kuvvetler dağıtılmış olacak ve bölge savunmasız kalacaktı. Bu durum üzerine Bağdat Valisi ve 4. Ordu Müfettişi Cavit Paşa, 7 Ağustos 1914'te Başkomutanlık Vekâleti'ne gönderdiği yazılarda, Irak'ın iç ve dış tehditlere karşı savunulabilmesi için en azından 13. Kolordu'yu burada konuşlandırmak istemiştir. Lakin Enver Paşa, geçmişteki Trablusgarp Savaşı'nda olduğu gibi, Irak'ın yerli aşiretler vasıtasıyla kolaylıkla savunulabileceğini tahmin ediyordu.[12] Böylece ilk yanlışı İngiliz imkân ve kapasitesiyle İtalyan hareket kabiliyetinin aynı olmadığını düşünmeyerek yaptı. Ayrıca Libya'da Şeyh Sünusi gibi güçlü ve iktidar sahibi ve Osmanlı yanlısı bir lider mevcutken Irak'ta böyle bir durum söz konusu değildi. Bölgedeki yerel liderlerin büyük bir kısmı İngilizlerle ortak hareket etmekteydi.[13] Nitekim Osmanlı Devleti'nin 1914 Kasım ayında savaşa girişinin ve bölgede İngilizlere karşı ilk yenilgilerin başlamasıyla beraber, Enver Paşa Irak'ın savunulmasına ilişkin daha ciddi bir hamle yapma ihtiyacı duydu. Kendisiyle beraber 1911'de Trablusgarp Bingazi'de savaşa katılmış olan Kurmay Binbaşı Süleyman Askeri Bey'i Aralık 1914'te Irak'ta görevlendirdi.

Süleyman Askeri Bey'de esasen Irak'ta düzenli ordudan çok yerel aşiret ve mücahitlerle çete savaşı yapılarak başarı elde edeceğini düşünüyordu. Süleyman

[12] Mustafa Yılmaz, *Fav Yarımadası'nda Osmanlı-İngiliz Çekişmesi (1886-1915)*, İstanbul, Taş Mektep Yayınları, 2015, s.201-204.
[13] *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi (1914-18),* C.III, Kısım I, Ankara, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı,1979, s.128.

Askeri Bey, çete vuruşmalarında usta ve tanınmış bir isim idi. Bingazi'de İtalyanlara karşı başarıyla savaştığı gibi, 1913 yılında Balkan Savaşı'nın ikinci devresinde Bulgarlar yenilip Edirne geri alınınca, kendisi Batı Trakya'ya geçip kuvvetli bir hükümet ve teşkilat kurarak Osmanlı-Bulgar barışına kadar orada Türklerin huzur içinde yaşayabilecekleri bir ortam oluşturmuştu. Süleyman Askeri Bey, Birinci Dünya Savaşı başlarında Makedonya'dan İstanbul'a dönerken Sofya'ya uğramış ve burada Ateşemiliterlik görevinde bulunan Mustafa Kemal Atatürk ile de görüşmüştü. Atatürk, Irak Cephesi'nin en zayıf halka olduğunu, durumun sonradan ciddi sonuçlar doğuracağını belirterek kendisinin oraya gönderilmesi için Süleyman Askeri Bey'den Enver Paşa'yla konuşmasını istemişti. Süleyman Askeri Bey, bu isteği kabul etmiş ise de çok geçmeden kendisi Enver Paşa tarafından Irak Cephesi'nde görevlendirilmiştir.[14]

Birçok devlet gibi Osmanlı Devleti de 22 Eylül 1914 tarihinde karasularını 3 milden 6 mile çıkartmış ve bu karar yabancı elçilere bildirilmişti. Buna istinaden Akdeniz ve Karadeniz Boğazları ile İzmir ve Fav Boğazları yasak bölge olarak ilan edildi. Bu yasak bölgelere tecavüz edilmesi halinde direkt müdahale yapılması kararlaştırıldı. Ayrıca Şattülarap ağzındaki Bişa Burnu-Fav batısı merkez olmak üzere çizilecek 6 mil yarıçapındaki dairenin iç tarafı da yasak bölge haline getirildi. Irak Cephesi'nde vazife gören nehir filosu da başlangıçta Şattülarap ağzının, sonra da Dicle ve Fırat'ın çeşitli yerlerinin mayınlanması, bu nehirlerde nakliyatın yapılması ve kara harekâtının gemilerce desteklenmesi görevini üstlendi.[15]

Aynı günlerde İngiltere ile Basra ve Şattülarap bölgesinde ciddi bir gerilim yaşanmaktaydı. Basra Valisi Suphi Paşa'nın bildirdiğine göre İngiliz ticaret gemileri Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilanından beri Basra limanına uğramayı durdurmuşlardı. Hurma yüklemek üzere bu mevsimde gelmesi beklenen yelkenli gemilerin de Muhammara'dan bu yöne geçmesine İngiltere tarafından engel olunmaktaydı. Şattülarap girişinde üç tane İngiliz savaş gemisi bulunuyordu ve uluslararası hukuk kurallarına aykırı şekilde ve savaş ilan etmeksizin Basra limanına bir abluka uygulanmaktaydı. Şattülarap'ın Osmanlı Devleti tarafından kapatılacağı istihbaratını alan İngilizler, Odin gambotunu izinsiz Şattülarap'tan içeri sokmuş ve gambot nehrin kapatılma yerine yakın bir yerde Osmanlı sularına demir atmıştı.

[14] Bayur, *a.g.e.*, C.III, K.I, s.397-398.
[15] Yılmaz, *a.g.e.*, s.206.

Kendisini uyaran ve gambotun Şattülarap'tan çıkmasını isteyen Basra Valisi Suphi Paşa'ya Basra İngiliz konsolosu sözlü olarak *"Nasıl Goeben ve Breslau gemileri Çanakkale'ye girmekle tarafsızlığı ihlal ettilerse, bu gemi de aynı şekilde tarafsızlık hukukuna onlar kadar uyuyor"* demişti. Osmanlı Devleti'nin nehirde sadece Marmaris gambotu bulunuyordu ve güç bakımından Odin gambotundan iki kat daha zayıftı. Bir süre sonra İngilizlerin Dalhoise ve Lawrence gambotları da Şattülarap'a giriş yapmışlardı.[16]

Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın talimatıyla 29 Eylül 1914 tarihinde Şattülarap Nehri tamamıyla yasak bölge ilan edildi. İngiliz gambotlarının hemen nehri terk ederek dışarı çıkarılmaları için Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında diplomatik görüşmeler ve yazışmalar Ekim ayı boyunca devam etti. Geceleri her çeşit geminin Şattülarap'a girişi yasaklandığından, Fav feneriyle sahilden 18 mil mesafede bulunan fener gemisinin ışıkları söndürüldü. İngiltere, buna karşılık Basra'ya ticaret gemilerinin girişini engellemeye devam etti. Basra limanına gelen yük gemileri İngiliz kontrolündeki Muhammara ve Bender Büşir'de durdurularak alıkonuluyordu. Hindistan'la Basra arasında işlemekte olan vapurların Muhammara'dan ileriye geçmesine izin vermedi. Hindistan'dan gelen posta çantalarına bile aylardır izin vermiyordu. İngiliz Lynch şirketinin gemileri Muhammara'ya gönderilmiş, tüm İngiliz ticarethaneleri kapanmıştı. Basra'ya ulaşmak üzere mal ile dolu birkaç vapur Muhammara'ya gelmişlerse de İngiliz konsolosun talimatı üzerine orada durarak yüklerini Muhammara'ya çıkarmak zorunda kalmışlardı. Bu vapurlar Amerika için Basra'dan hurma yükleyeceklerdi. Vali Suphi Paşa, bölge ticaretinin zarar görmemesi için zorunlu olarak hurma sandıklarının mavnalarla Muhammara önüne kadar gönderileceğini ve orada vapurlara yükleneceğini bildirdi. İngiltere'nin özellikle Basra'nın hurma ihracatına çıkardığı zorluklar ve engellemelerden dolayı Basra tüccarının zararı 500-600 bin lirayı bulmuştu. Buna Hindistan-Basra arası postaların engellenmesi ve diğer hususlar ilave edilirse Osmanlı Devleti için toplam zarar 1 milyon lirayı aşıyordu.

Aynı günlerde Bağdat İngiliz konsolosunun İngiliz Hükümeti'nin talimatıyla Bağdat'taki Müslüman İngiliz vatandaşlarını şehri terk etmeye zorladığı yönünde haberler geliyordu. İngiliz Büyükelçiliği bu haberleri yalanladıysa da Osmanlı Ajansı'nın Bağdat özel muhabirinden gelen haberlere göre İngiliz Konsolosu

[16] Kocatürk, *a.g.e.*, s.459-461.

tarafından zorla Bağdat'tan çıkarılan Müslüman İngiliz vatandaşlarının sayısı elliyi aşmıştı. Bunların çoğu aileleriyle seksen doksan yıldır Bağdat'ta yaşayan Hint nevvablarıydı.[*] Kendilerine şehirden ayrılmadıkları takdirde maaşlarının kesileceği şeklinde baskıda bulunulmuş ve bu nedenle Bağdat'tan ayrılmak zorunda kalmışlardı. Halen ayrılmayanların da maaşları kesilmişti. Şehirden ayrılmak zorunda bırakılan bu Hint Müslümanları meseleyi Bağdat mebusları ile hükümet yetkililerine anlatmışlardı.[17] İngiltere, Osmanlı Devleti ile artan gerilimin sonucu olarak Ekim ayı içinde bölgeye Hindistan'dan General W. S. Delamain[18] komutasında ilave bir filo ve askerleri Şattülarap açıklarına göndermiştir.[19]

Babıali'nin en etkin üyesi olan Harbiye Nazırı Enver Paşa, Almanya ile imzalanan 2 Ağustos 1914 tarihli gizli ittifak antlaşmasından beri Osmanlı Devleti'ni Almanya'nın yanında dünya savaşına sokmak için gizli hazırlıklar ve planlar yapmaktaydı. Goeben (Yavuz) ve Breslau'nun (Midilli) isim değişikliğiyle ve Alman mürettebatıyla Osmanlı Donanması'na katılması, Osmanlı ordusunun başta Mısır ve Kafkasya bölgelerine yakın şekilde artan savaş hazırlıkları İngiliz basınında dahi yer bulmaktaydı. Dolayısıyla İngiliz istihbaratı ve hükümeti büyük ölçüde bu durumun farkındaydı ve savaş için gerekli tedbirleri alıyordu. Nitekim 28-29 Ekim 1914 tarihinde, "Karadeniz Hadisesi" olarak da anılan, Almanlardan görünüşte satın alınan iki savaş gemisinin -Goeben (Yavuz) ve Breslau (Midilli)- de katıldığı, Alman Amiral Souchon kumandasındaki Osmanlı Donanması'nın Karadeniz'e çıkarak Rusya'nın Odessa ve Sivastopol gibi limanlarını bombalaması ve bazı gemilerini de batırması üzerine Osmanlı Devleti İtilaf Devletleri'ne (İngiltere, Fransa, Rusya) karşı fiilen savaşa girmiş oldu. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı ilk fiili saldırısı 1 Kasım 1914 tarihinde Akabe'ye gerçekleşti. Akabe limanı ve kasabası İngiliz savaş gemileri tarafından aralıksız üç saat bombardıman edildi. Benzer şekilde aynı gün İzmir, Urla limanına bir başka saldırı yapıldı. Irak'ta ise İngiltere'nin Bağdat konsolosu, binadaki cephane ve silahları Dicle nehrine atarak ülkesine dönme telaşındaydı.[20]

İngiliz Hükümeti hem Arabistan hem de Mezopotamya'daki kutsal mekânların Müslümanların kontrolünde güvence altına alınması gerektiği propagandasını yapıyor

[*] Nevvab: Bir makamın sorumluluğunu asıl sahibi yerine geçici bir süre üstlenen, vekâlet eden kimse.
[17] Kocatürk, *a.g.e.*, s.461-471.
[18] Walter Sinclair Delamain (1862-1932).
[19] Yılmaz, *a.g.e.*, s.211.
[20] Ayrıntılar için bkz. Kocatürk, *a.g.e.*, s.486-489.

ve Türk hükümetinin yabancı etkisi altında olduğunu ilan ediyordu. Alman kontrolü altındaki Türk hükümetinin İslam inancını temsil etmekten ve gerçek anlamda bu yolda çalışmaktan vazgeçtiğini iddia ediyordu. İngiliz propagandasına göre Türk Hükümeti bir süredir İslam'ın temsilcisi olarak mevcut geçerliliğini yitirmiş durumdaydı ve bundan dolayı kendisini İslam'ın temsilcisi olarak görenlere karşı da kimsenin şaşırma hakkı olamazdı. Ayrıca, hac yolunun güvende olmamasından dolayı Arapların ve Hindistan'daki İngiliz Müslüman halkların kendilerini pek emniyette hissetmedikleri de söylendi.[21] Bu propaganda aslında İngilizlerin Irak'ı işgal etme faaliyetlerini gerek bölgedeki gerekse sömürgelerindeki Müslümanlar gözünde haklı göstermek ve gerekçelendirmek adına yapılmaktaydı.

16 Ekim 1914 tarihinde Hindistan D sefer kuvveti, General Delamain komutasında Bombay'dan hareket etmişti. D sefer Kuvveti 4720 asker, 460 yardımcı kuvvet ve 1290 hayvandan oluşuyordu. General Delamain komutasındaki İngiliz Kuvvetleri 23 Ekim tarihinde Bahreyn'e ulaştı. İngiliz kuvvetlerinin görevi İran'da bulunan Abadan'ı işgal edip, petrol rafinerilerini koruyarak olası saldırıları önlemekti. Fakat 1 Kasım tarihinde D sefer kuvvetine Osmanlı Devleti ile savaş hali bildirildi. Bu sebeple İngiliz kuvvetleri dikkatlerini Irak'a vererek Fav Kalesini kısa bir bombardımana tuttu.[22]

Karun Nehri civarında bulunan İngilizlerin Espiegle gambotunun kumandanına 31 Ekim 1914 tarihinde Türkiye ile İngiltere arasında olan dostluğun bozulduğu telgrafla bildirildi. Bunun üzerine gambotun komutanı Abadan ve Muhammara civarında İngiliz menfaatlerini korumak için harekete geçti. Espiegle gambotu Abadan ve Muhammara arasında güvenliği sağlamaya çalışırken taciz ateşleri alsa da kısa süre içerisinde Fav-Basra arasında iletişimi sağlayan telgraf hattını keserek, 6 Kasım'da Abadan'ı korumak için güneye doğru geçiş yaptı.[23] 2 Kasım tarihli İngiltere'nin Muhammara konsolosunca çekilen telgrafta, İngiliz tüccarların Basra'da alıkonulduğu belirtildi. Reuters'in onayladığı bilgi dâhilinde büyük bir ticaret hacmine sahip olan Basra'da 25 farklı alanda iş yürüten İngilizlerin gözaltına alınması tepkiyle karşılandı.[24]

[21] "The Turkish Government And Islam'', *The Times*, 28.06.1916, s.12.
[22] Buchanan George, *The Tragedy of Mesopotamia*, William Blackwood&Sons Limited, Edinburg and London, 1938, s.4.
[23] Arnold T. Wilson, *Loyalties Mesopotamia*, Oxford University Press, London,1930 s.7-8
[24]"Persian Gulf Incident, British Consul and Subjects Detained'' *The Guardian*, 4.11.1914, s.8.

Cathcart R. Wason komutasındaki Odin gambotu, Sirdar silahlı motoru, The Ocean isimli savaş gemisinin eşliğinde, daha önce Hindistan'dan bölgeye gelmiş İngiliz kuvvetleri Fav'a saldırdı ve ele geçirdi. İngiliz gazetelerine göre Fav kayıp verilmeden alınmıştı.[25] Fav'ı savunan az sayıdaki Osmanlı askeri geri çekilmek zorunda kaldığından, karşılarında herhangi bir direnişin olmadığını gören İngilizler, 6 Kasım 1914 tarihinde 2 gambot desteğinde, 600 kişilik 3 piyade bölüğü, iki dağ topu ve bir istihkâm bölüğünden oluşan bir kuvvetle, Fav'ı ele geçirmişti.[26] Daha sonra İngiliz kuvvetlerinin büyük bölümü Abadan üzerinden Saniya nehrine geçiş yaparak Abadan petrol tesislerinin karşısında yer alan Saniya bölgesinde konuşlandılar.10 Kasım gecesi İngiliz kampına Osmanlı Kuvvetleri tarafından saldırı gerçekleştirildiyse de başarılı olunamadı.[27]

14 Kasım 1914 tarihinde Hindistan'dan Korgeneral A. Barrett komutasında yeni askerler bölgeye ulaşmıştı. Basra Körfezi'nin girişinde, Şattülarap'ın sağ kıyısını kontrol eden bu birlikler ile Osmanlı kuvvetleri arasında 11 ve 15 Kasım 1914 tarihlerinde Fav bölgesinde yeni çarpışmalar meydana geldi. İngiliz Espiegle ve Odin gambotları da çarpışmalara katıldı. Espiegle gambotu Wilfrid Nunn'un komutasındaydı. İngiliz Guardian gazetesinin haberine göre 11 Kasım'daki çarpışmada Türk kuvvetleri ağır bir yenilgiye uğratılmış ve en az 80 kayıp vermişti. İngiliz kayıplarının ise az olduğu belirtilmiştir. Aynı gazetenin aktardığına göre 15 Kasım'daki çarpışmada da aynı şekilde Osmanlı kuvvetleri çok ağır kayıplar vermiş, bir Türk binbaşı dâhil pek çok esir alınmıştı. İngilizlerden ise sekiz askerin öldüğü ve iki subayla elli bir askerin yaralandığı ileri sürülmektedir.[28] 13 Kasım tarihinde General Barrett, 6.Tümene bağlı 2.Tugay ile Irak bölgesine ulaşarak komutayı ele aldı. İngiliz Ordusunun hedefindeki diğer bir nokta da Saniya kasabasının 10 mil kuzeyinde bulunan Sahil mıntıkasıydı. Türk Ordusu'nun 5 top ile hazır beklediği Sahil'deki kalede İngiliz Kuvvetleri önemli bir direnişle karşılaştı. Sahil 12 Kasım tarihinde İngilizler tarafından 489 kayıp verilerek işgal edildi ve İngiliz kuvvetleri Sahil'de Dicle Nehrinin kenarında kamp kurdu. İngiliz kuvvetleri, Fav işgali sırasında bölgeye asker sevk ederken gemilerden askerleri ve malzemeleri karaya taşıyan kayıkların

[25] "The Turkish Campaign", *The Times*, 9.11.1914, s.7; "The War with Turkey", *The Guardian*, 9.11.1914, s.7; "Turkish Fort Taken", *Daily Express*, 9.11.1914, s.1; Kocatürk, *a.g.e.*, s.498.
[26] Yılmaz, *a.g.e.*, s.211.
[27] k W.B.P., *History of The Bombay Pioneers*, The Sidney Press Limited, London and Bedfore, 1938, s.212.
[28] "Indian Troops' Success on Persian Gulf", *The Guardian*, 17.11.1914, s.7.

sayıca az olması, kürek çekecek insanların eksikliği ve arazi şartları sebebiyle çok zorlandı. Fakat stratejik bakımdan önemli bir mevki olan Fav'ı ele geçirdikten sonra artık istedikleri şekilde rahat davranmaktaydılar.[29]

General Barret'la beraber 14 Kasım tarihinde Aronda isimli Bombay'dan gelen 48. Tümen; bir merkez karargâh, bir topçu bataryası, 3 piyade taburu, 4 araçlık mühimmat ve birçok malzemeden oluşan kuvvet Irak topraklarına ayak bastı. General Delamain bir sonraki gün ana kuvvetlerle Sanaiyeden 4 mil yukarı doğru hareket edip, Saihan'da bulunan Türk kuvvetlerini püskürterek Sanaiye'de bulunan kamplarına geri döndü.[30]

Osmanlı basını, 15 Kasım'daki çarpışmada İngilizlere taarruz edilerek ağır kayıplar verdirildiğini, İngilizlerin tahmini ölü sayısının 1000 olduğunu yazmıştır.[31] Osmanlı Devleti'nin bölgede devriye gezen Marmaris gambotu ve daha küçük çaplı motorbotları vardı. Bunlardan Mülazım (Teğmen) Seyyid Osman Efendi komutasındaki bir motorbot karşılaştığı İngiliz gambotuna hasar vermeyi başarmış, gambottaki dört asker ölmüştü. Mübarek El Sabah'a ait köşkün önünde devriye görevi yapan bir Osmanlı motorbotu da karşılaştığı İngiliz gambotuna hasar vererek geri çekilmeye zorlamıştı.[32]

General Barrett 17 Kasım 1914 tarihinde erken davranarak birliklerinin bulunduğu kampı Sanaiya'nın 8 mil kuzeyine taşıdı ve nehir boyunca hareket edip kuvvetlerinin güvenliğini sağlamaya çalıştı.[33] Osmanlı birliklerinin kahramanca mücadelesine rağmen, sayıca ve teçhizat bakımından üstün olan İngiliz birlikleri 17 Kasım 1914 tarihinde Şattülarap bölgesindeki Osmanlı mevzilerine karşı saldırılarını sürdürüp, ilerleyişlerine devam ettiler. Daily Express gazetesinin haberine göre İngiliz kuvvetlerinden 3'ü subay 35 asker öldü, 15 subay ve 300 asker de yaralandı.[34]

General Barrett komutasında Irak'ta ilerleyişlerini sürdüren İngiliz kuvvetleri 22 Kasım 1914 tarihinde Basra'yı işgal etti. Böylece Irak'ta İngiliz harekâtının devamı için doğal ve stratejik bir üs elde ettiler. Basra'nın işgal edilmesiyle İngiltere, aynı zamanda Abadan merkezli petrol kaynaklarını tamamen kendi kontrol ve güvencesi

[29] Buchanan, *a.g.e.*, s.4-5.
[30] Tugwell, *a.g.e.*, s.213.
[31] "Türkiye-İtilaf-ı Müselles Muharebesi", *Tasfir-i Efkâr*, 17 Teşrin-i Sani (Kasım) 1914, s.2; Kocatürk, *a.g.e.*, s.499.
[32] Kocatürk, *a.g.e.*, s.499.
[33] Tugwell, *a.g.e.* s.213.
[34] "British Victory over the Turks", *Daily Express*, 20.11.1914, s.1; Kocatürk, *a.g.e.*, s.499.

altına almaktaydı. 23 Kasım'da İngiliz askerleri şehrin ileri gelenlerinin toplandığı Basra merkezine kadar sokaklardan geçerek gösteri yürüyüşü yaptı. Kentteki tüm önemli binalara İngiliz bayrağı çekildi.[35] Ardından, silahlı deniz askerleri ve kara askerleri tarafından İngiltere Kralı için 3 kere selam tezahüratı yapıldı. Türkler tarafından tutulan Zübeyir adındaki İngiliz taraftarı olan kişiden alınan bilgiler dâhilinde Basra ve Bağdat'ta bulunan tüm Avrupalıların güvende olduğuna dair bilgi elde edildi. Basra'da bulunan General Barret ve İngiliz Siyasi Subayı Percy Cox'a Basra'da bulunan İngiliz tüccarların verdiği bilgilere göre, 17 Kasım tarihinde Türk kuvvetleri yaklaşık 2000 civarında yaralı vermişti.[36]

İngiltere'nin Hindistan Bakanlığı'nın yaptığı duyuruda, İran Körfezi'nde süregelen İngiliz seferi beklendiği gibi hızlı ve mükemmel bir şekilde taçlandırılmıştı. Türk Kuvvetlerinin 15 ve 17 Kasım tarihlerinde yenilgi yaşamalarıyla beraber 8 top ve birçok yaralı bıraktığı ve kaçarak mevzilerini terk ettikleri görülmüştü. İngiliz deniz ve kara kuvvetlerinin Basra'yı işgali, Türk kuvvetlerinin geri çekilmesi ile Basra ve Bağdat valilerince kabul edildi. Ayrıca, Basra'da bulunan İngilizlerin güvende olduğu rapor edildi. İngiltere ve Türkiye'nin karşılıklı savaş ilan etmelerinden 17 gün sonra Basra'nın işgal edilmesi, İngiliz hükümetine ve İngiltere'nin Hindistan Ordusuna oldukça güven kazandırdı. Basra yıllık 2 milyon sterlin değerinde ticaret hacmine sahip olmanın yanı sıra, Bağdat Demiryolu'nun son durağı olma özelliğini taşıdığı için bölgede çok önemli bir konumdaydı.[37] İngiliz basınına göre Basra sahillerine yakın bir yerde, 19 Kasım 1914 tarihinde gerçekleşen savaşta Osmanlı kuvvetleri ağır kayıplar vermişti. Osmanlı kuvvetlerine yeni birlikler katılmasına rağmen, İngiliz gambotlarının ateşi altında çok yavaş ilerleyebiliyorlardı. Sonuçta ilerleyiş sonuç vermeyince de geri çekilmek zorunda kalmışlardı.[38]

İngilizlerin asıl amacı Basra (İran) Körfezi'ni emniyet altında tutmaktı. Ancak, İran körfezinin geleceği Basra'nın geleceğine bağlıydı. Yani Basra'nın güvenliği sağlanmadan İran körfezinin güvenliğinden bahsetmenin de bir anlamı yoktu. Basra'da son bulan Bağdat Demiryolu'nun batı ve doğu arasındaki ticaretin ana ulaşım karteli konumunda bulunması ve Almanya'nın bu yolla İngiltere'nin Hindistan ticaretini tehdit edebilecek olması, bu bölgenin İngiltere için önemini daha etkili bir

[35] Kocatürk, *a.g.e.*, s.517.
[36] "The Entry into Basra'', *The Evening Mail*, 25.11.1914, s.5.
[37] "The Persian Gulf Expedition", *The Broad Arrow, The Naval And Military Gazette*, 27.11.1914, s.7.
[38] "Turkey's Modest Version of the Basra Operations", *The Guardian*, 27.11.1914, s.8.

şekilde ortaya koymaktaydı. İngiliz basınının yorumuna göre bölgede İran ve Osmanlı Devleti gibi zayıf ve aktif olmayan güçler bölgeyi korumada yetersiz kalıyorlardı. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki zenginlikten haberdar olmaması ve Almanların Bağdat Demiryolu planları, İngilizler tarafından bölgede şimdiye kadar neden gerekli hassasiyetin gösterilmediği sorusunu akla getiriyordu.[39]

İngiliz basınının anlatımına göre, antik uygarlıkların limanı olan Basra, ilk olarak 636 tarihinde Hz. Ömer döneminde keşfedilerek şehir halini almıştı. 1638 yılından itibaren Türk egemenliğine girmişti. Zamanla Fırat deltasında Türk gücünün zayıflamasıyla beraber Basra ve Bağdat arasında bulunan Türk garnizonları savaşçı ve güçlü Müntefik Arap kabileleri tarafından saldırıya maruz kalmaktaydı. Askerler hariç şehirde ikamet eden Türk sayısı da diğer unsurlara nispeten çok azdı. Ayrıca, şehirde birçok etnik unsurun yanı sıra ciddi miktarda Yahudi de bulunuyordu.[40]

İngilizlerin Irak, kendi tanımlamalarıyla "Mezopotamya" seferi, Basra Körfezi'nden yaklaşık 1500 mil uzakta bulunan Hindistan Ordusu tarafından gerçekleştirildi. İki haftadan biraz fazla zaman içerisinde Basra'nın işgali gerçekleştirilmişti. Bu olay savaşta Türkiye ve Almanya'ya ciddi bir darbe vurulmasına sebep oldu. Basra Limanı doğu dünyasında ünlü olmasının yanı sıra Bağdat ve tüm Mezopotamya (Irak) bölgesine hizmet veren kilit bir noktaydı. Ayrıca Basra, Şattülarap olarak bilinen noktada, 55 mil gibi bir havza üzerinde uzanan ve Dicle ile Fırat'ın kesişme noktasında bulunuyordu. Basra'nın işgaline kadar Alman faaliyetleri bölgede merkezi konumundaydı. Bunun yanında Hamburg-Amerika Company tarafından vapur hattı işletilmekteydi.[41] İngilizler, Basra'daki Arap nüfusa işgalin onlara karşı değil, Osmanlı'ya karşı yapıldığı propagandasını yaptı. Müslümanlar için dost olduklarını belirterek İngiliz ordusunun büyük bir kısmının Müslümanlardan meydana geldiğini söylediler.[42]

Basra'yı ele geçiren İngiliz kuvvetleri kentin sözde "dönüşümü" için hemen harekete geçmişti. Yerel halkla sıkıntı yaşamamak adına anlayışlı ve onları memnun edecek politikalar sergilendi ve iş birliği içinde hareket edilmeye çalışıldı. Bütün cadde ve sokakların ismi İngilizce ve Arapça olarak değiştirildi. İngiltere'dekinin

[39] "The British at Basra", *The Englishmen,* 26.11.1914, s.2.
[40] "Turkey's War, Basra Occupied by British" *'The Staffordshire Sentinel*,24.11.1914, s.2
[41] "Basra Occupied, Brilliant Result Of Persian Gulf Operation", *The Times*,24.11.1914, s.8
[42] Mahir Küçükvatan, "İngiliz Basınında Osmanlının Kut'ül-Amare Zaferi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:26, s.59.

benzeri bir polis teşkilatı kuruldu. Ticarette fiyat düzenlemesi yapıldı. Daha önce bellem (İngilizce ballam) adı verilen gondola benzeyen tekneler aracılığıyla sağlanan deniz ulaşımının motorbotlarla yapılmasına geçildi. Karanlık olan sokakların aydınlatılmasıyla beraber güvenlik problemi giderilmeye çalışıldı. Bundan sonra da İngiliz ordusu bu tarz faaliyetleri kentler işgal edildikçe uygulamaya çalıştı.[43]

Basra seferi İngiliz askerleri için başarının yanında, farklı bir coğrafya olması sebebiyle başta tifo hastalığı olmak üzere birçok farklı hastalığın yayılmasına neden oldu.[44] Basra'nın işgali, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı resmen savaş ilanının ardından, 17 gün içinde gerçekleşmiş oldu.[45] Basra işgal edildiği vakit Osmanlı Hükümeti Irak'ta bulunan İngiliz memurların büyük bir kısmını gözaltına alırken, bir kısmı ise Amerikan Konsolosluğu'na sığındı. Basra'nın işgaliyle beraber daha önce ayrılan Lynch şirketine ait birkaç gemi dışında, Osmanlı kuvvetleri ilk olarak nehir taşımacılığı ve ticaret yapan tüm İngiliz gemilerine el koydu. İngiliz kamuoyunda Kuveyt Şeyhi'nin kentin işgaliyle beraber İngiltere'ye bağlılığını bildirmemesi ve ilan etmemesi gayet endişe uyandırdı. Fakat sonradan yıllardan beri İngiltere çıkarları uğruna birçok iş birliği yapmış olan Kuveyt Şeyh'inin Osmanlı Hükümeti'ne bağlı olmadığını bildirmesi gayet sevindirici bir haber olarak kayda geçti.[46] Basra işgalinin ardından İngiliz Siyasi Temsilci Sir Percy Cox, işgalin sürekli olması gerektiği yönünde açıklamada bulundu. Irak'ın içlerine doğru hareket etmek müttefiklerle yapılan antlaşmanın ruhuna aykırı olacaktı. Bu plan şimdilik durdurulurken, 27 Kasım 1914 tarihinde Kurna'nın işgal edilmesi Hindistan'daki İngiliz askeri makamları tarafından uygun bulundu. Basra'nın kuzeyinde bulunan Kurna kasabası, Dicle ve Fırat nehrinin kavşağında bulunan stratejik bir konuma sahipti. İngilizler için Kurna kasabasının önemi ve alınmasıyla elde edilecek avantajlar şunlardı:

- Kasaba, askerî açıdan stratejik ve hâkim bir konumdaydı.
- Kasaba, Basra Körfezi'nde bulunan tüm suyollarındaki gidiş-geliş kontrolünün sağlanmasında kritik rol oynamaktaydı.
- Kasaba alınınca civar bölge İngilizlerin deyimiyle "Türklerin entrika ve istilalarına karşı tamamen korunmuş olacaktı."

[43] "Life at Basra", *Liverpool Daily Post*, 15.06.1916, s.6.
[44] "British Endurance", *The Birmingham Daily Post*, 27.07.1915, s.7.
[45] "The Persian Gulf Expedition", *The Broad Arrow*, 27.11.1914, s.2.
[46] "The Fall of Basra", *The Scotsman*, 13.01.1915, s.7.

- Kurna'dan denize kadar uzanan tüm zengin tarım alanları İngiltere'nin kontrolüne geçecekti.
- Kasabanın alınması İngiliz tarafına çekilmek istenen Araplar üzerinde manevi etki yaratacaktı. Fırat nehri güzergâhı ve telgraf hattı kontrolü İngilizlere geçecekti.

Böylece İngiliz ordusu Kurna'nın işgali için hazırlıklarını tamamladı. İngiltere'nin Hindistan Bakanı Lord Crewe[47], Kurna'ya doğru harekât başlaması için onay verdi.[48]

Yarbay Frazer komutasındaki İngiliz kuvvetleri 5 Aralık 1914 tarihinde Kurna'da bulunan Türk birliklerini gözetliyordu. Kurna'nın karşısında bulunan Dicle Nehri'nin sol kısmında iki kuvvet karşılaştı. İngiliz basınının aktardığına göre nehrin karşısına hızlıca geçip saldırı gerçekleştiren Türk kuvvetleri ağır kayıplar verdi. Bu saldırı sonucunda 2 top ve içerisinde 3 subayın bulunduğu 70 Osmanlı askeri esir edildi. Kurna kasabası toplar ve piyade askerleri tarafından şiddetli bir şekilde korunurken İngilizlerin Dicle Nehri'ni pek geçme imkânı yoktu. Bundan dolayı Kurna'nın 4 mil güneyinde bulunan bir önceki istihkâmlarına geri dönmek zorunda kaldılar. İngilizlerin çatışmada verdikleri kayıp ikisi subay olmak üzere 24 ölü ve 60 yaralı olarak kayda geçti. Geri çekilen İngiliz kuvvetlerini tekrardan harekete geçirebilmek ve keşif görevi için İngiliz Deniz Kuvvetlerine bağlı zırhlı gambotlar yardıma geldi. Miner ve Lawrance isimli gambotlar Osmanlı toplarının ateşiyle vuruldu. Bu harekâtta Yarbay Frazer komutasında başarılı olamayan İngiliz kuvvetlerine ilerleyen günlerde Tuğgeneral Fry komutasında, Basra'dan gambotlar aracılığıyla destek kuvveti geldi. General Fry İngiliz mevzilerine ulaştığında, Türk kuvvetlerin Kurna kasabasının tam karşısında, Dicle'nin sol kısmında bulunan Muzaira bölgesinde olduklarına dair rapor verdi. İngiliz basınında çıkan habere göre General Fry komutasında zorlu bir mücadele içine giren İngiliz kuvvetleri, 7 Aralık 1914 tarihinde gerçekleştirdiği ani saldırı sonucunda Muzaira bölgesini ele geçirerek Dicle Nehri'nin sol kısmını Türk birliklerinden tamamen temizledi. İngilizler bu çatışma sonucunda ikisi kullanılmayacak hale gelen toplam 5 top, üçü subay olmak

[47] Robert Offley Ashburton Crewe-Milnes (1858-1945) dönemin etkin İngiliz liberal devlet adamı ve yöneticilerindendi. 14 Nisan 1908-10 Aralık 1916 tarihleri arasında İngiltere'de Lordlar Kamarası Başkanlığını yürütmüştür. Ayrıca 25 Mayıs 1911-25 Mayıs 1915 tarihleri arasında İngiltere Hindistan Bakanlığı görevini de üstlenmiştir.

[48] Wedgwood, Josiah, *Mesopotamia Commission Report*, London, Published by His Majesty's Stationery Office, 1917, s.15.

üzere 100 tane Osmanlı askerini esir aldı. Geceyi Muzaira bölgesinde geçiren İngiliz kuvvetleri 8 Aralık tarihinde 104. Rifles Birliği, 110. Mahrattas Birliği ve iki dağ topunu geçici köprü ve yelkenler aracılığıyla Dicle Nehri'nin karşı yakasına geçirdi. Aynı gün içerisinde Kurna kasabasının kuzey kısımlarına yaklaşan İngilizler, 9 Aralık sabahı Basra valisi ve komutanı Suphi Bey komutasındaki Türk birliklerini yenerek kasabayı koşulsuz teslim aldı. Böylece Basra'nın ardından Kurna kasabası da İngilizler tarafından tamamen işgal edilmiş oldu. İngilizlerin bu operasyondaki kayıpları kendi ifadelerine göre şöyleydi: Bir İngiliz subay ölü, üç subay yaralı, 40 rütbeli Hint askeri ölü, toplam 120 asker yaralı. İngilizler, "akıllıca gerçekleştirilen küçük bir olay" olarak gördükleri bu çatışma ile Dicle ve Fırat nehrinin kavşağında bulunan verimli topraklara sahip Şattülarap bölgesini ele geçirdiler ve böylece tüm Irak'ın kontrolüne sahip olduklarını düşündüler.[49] Ele geçirilen bir Alman telsiz mesajının Türkçe versiyonunda ise İngiliz kuvvetlerinin Cumartesi günü Dicle Nehri ile Louvaya kanalı arasında bulunan Türk birliklerine yaptığı saldırı sonucunda ağır kayıplar vererek yenildiği ve Türk birliklerinin makinalı tüfek ve mühimmat elde ettiklerine dair bilgi alınmıştı.[50]

Albay Suphi Bey kumandasında yenilen Osmanlı kuvvetleri (1200 kişi ve 9 toptan ibaret) 9 Aralık 1914 tarihinde İngiliz Generali Fry'e teslim oldu.[51] Hindistan Bakanlığı'nın iletişim ofisinin verdiği bilgiye göre yaralılar hariç 1100 asker esir edilmiş ve 9 top ele geçirilmişti.[52] General Fry Komutasındaki İngiliz kuvvetlerine bağlı Royal Garrison (Kraliyet Garnizonu) topçu tugayı 2 gün boyunca hiç durmadan Kurna'yı acımasızca bombalamış ve buna karşın İngiliz basınına göre İngiliz ordusu çok az kayıp vermişti.[53]

Kurna'nın alınması İngilizler için bölgede 2 tane hızlı ve olumlu sonuç doğurdu. Bunların birincisi, Kurna Muharebesinden önce tarafsız olan birçok Arap aşiretinin muharebeden sonra İngilizlerle aynı tarafta olduklarını bildirmeleri idi. İkinci olarak esirlerden alınan bilgiler doğrultusunda o zamana kadar net olmayan Türk asker sayısı ve siperleri hakkında önemli bilgiler sağlandı. İngilizler, bölgenin doğal coğrafi yapısı, uçak eksikliği, keşiflerin yeterince yapılamaması ve işbirlikçi

[49] "Persian Gulf Success, Capture of Ports on the Tigris", *The Times,* 10.12.1914, s.8.
[50] "Turks Surrender, Persian Gulf Expedition's Smart Action", *The Guardian,* 10.12.1914, s.7.
[51] Townshend, V. F. Charles, *My Campaign in Mesopotamia,* London, Thornton Butterworth, 1920, s.37.
[52] "1100 Turks Captured by British'', *The Guardian,* 11.12.1914, s.7.
[53] "The Bombardment of Kurna", *The Tamworth Herald,* 18.09.1915, s.8.

Araplardan sağlanan bilgilerin yeterince güvenilir olmaması sebebiyle Türk kuvvetlerinin konumu ve sayısı hakkında güncel ve yeterli istihbarat elde etmekte çok zorlanıyordu. Kurna savaşı sonrasında ise değerli bilgiler elde edilmişti. Buna göre Muzaira'da yenilgiye uğrayan Türk kuvvetleri Amara'ya doğru geri çekilmişti. Basra'daki 38. Tümenden kalan askerler Fırat Nehri hattında bulunan Suk Essuyuh ile Nasıriye arasında bulunmaktaydı. Ayrıca, Bağdat'ta 5 mühimmat deposu, 600 süvari ile bir jandarma piyade taburu ve birkaç top mevcuttu. Destek olarak İstanbul'dan 4 artı 2 olmak üzere 6 piyade taburu, birkaç top ve Musul'daki bazı Kürt aşiretleri Bağdat'a doğru gelmekteydi. Böylece Kurna'yı işgal eden İngiliz kuvvetleri Osmanlı Devleti'nin Irak için yeterli miktarda asker bulundurmadığını kısa süre içinde anlamıştı. Bunun sonucu olarak İngilizler Irak'la ilgili ilk planlarının dışına çıkıp, Bağdat'ı ve tüm Irak topraklarını alma fikrine kapıldılar. Nitekim Hindistan Bakanlığı, Hindistan İngiliz Hükümeti'ne Türkler'in Nasiriye'den çıkarılma fikrinin ne kadar uygulanabilir olduğunu sordu. Lord Crewe'e göre İngiliz askerleri Kurna'dan iki veya üç gün içerisinde Suk Essuyuh mevkiine gidip, oradan Nasıriye'ye hareket edebilirdi. Lord Crewe, Nasıriye'nin alınmasıyla Nasıriye, Kurna ve Basra üçgeninin İngiliz menfaatleri açısından birçok avantajının olduğunu vurguladı. Bu arada, General Barret konuyla alakalı bilgilendirilince kendisi Bağdat'a doğru sefer yapma niyetinin henüz olmadığını açıkladı. General Barret, Kurna'nın işgaliyle beraber ellerinde bulundurdukları deltanın mevcut bölgeyi savunmak için yeterli olması sebebiyle Bağdat'a ilerlemenin şimdilik gerekli olmadığını bildirdi. Fakat ileri harekât ihtimal dâhilindeyse General Barret, Arapların güvenini kazanmak için önce Amara'nın işgal edilmesi gerektiğini savunuyordu. Barret'e göre eğer Amara üzerine bu ileri harekât kısa bir zaman içerisinde gerçekleşirse, İngiliz yanlısı Araplar da kendilerine katılıp Türkleri Amara'dan atacaktı. Ama kısa sürede gerçekleşmez ise, Amara'nın işgali, hazırlanan ve takviye olarak gönderilen Türk kuvvetleri de düşünüldüğünde tahmin edildiğinden daha zor olacaktı. Diğer taraftan Hindistan İngiliz Ordusu Başkumandanı General Beauchamp Duff tarafından General Barret'e Mezopotamya'ya daha fazla asker gönderilemeyeceği iletildi.[54]

23 Aralık 1914 tarihinde 48. tümenin 3. ve 4. taburları emniyet için Kurna'nın kuzey bölümüne giderken, diğer 2 tabur ise, Basra'ya döndü. Kurna'nın kuzeyinde

[54] Frederick James Moberly, *The Campaign in Mesopotamia*, Volume 1, Majesty's Stationary Office, London,1923, s.154-155.

bulunan Osmanlı yanlısı bazı Arap aşiret üyeleri İngiliz subaylarının çadırlarına girerek saldırı düzenlemeye çalıştılar. Ertesi gün birkaç tanesi çadırların civarında yaralı olarak ele geçirildi. 1915 Ocak ayı boyunca İngiliz kuvvetleri Kurna'nın savunması için Dicle'nin iki tarafında yeni yollar ve alanlar inşa etti. 20 Ocak 1915 tarihinde Dicle Nehri'nin sol kısmına geçerek Rota çayının bulunduğu bölümü keşif yapıp, Muzaira'da bulunan Türk karakolunu ele geçirdiler. Diğer taraftan bölgede beklenen su taşkınları Kurna'da çok zorlu bir sürecin başlamasına sebep oldu. İstihkâm duvarlarından bakıldığında Şubat ayının ortasında Kurna'nın büyük bölümünde suyun çölden daha fazla alan kapladığı görülmekteydi. Irak'ın büyük bir kısmı taşkın felaketiyle uğraşmaktayken Basra'daki İngiliz birlikleri blok evler inşa etmekteydi. 19 Şubat 1915 tarihinde Binbaşı Riddell komutasında yarım tabur asker, Basra'nın batısında bulunan Şuaybiye tarafına gönderildi. Askerler, Arap köylerinde mühimmat saklandığı şüphesi nedeniyle araştırma yapmak üzere görevlendirilmişti.[55]

Bu sırada alınan bir istihbarata göre güçlü bir Türk kuvvetinin varlığı Ahvaz'ın güvenliğini tehdit etmekteydi. Ahvaz'da İngilizlere ait petrol depolama ve pompalama istasyonu bulunmaktaydı. Ayrıca, Muhammara kasabasının 50 mil kuzeyinde ve demiryolu bağlantısı için kullanılan stratejik bir mevkiiydi. Petrol depolama alanının tek sorumlusu Anglo-Persian Company (Şirketi) olmakla birlikte, bu şirketin en yakın petrol kuyuları Ahvaz'ın 50 mil doğusunda yer alan Abadan petrol bölgesi idi. Önemli olan konu ise gücü ve miktarından ziyade Türk kuvvetlerinin nasıl olur da Abadan'dan çıkarılan petrollerin depolandığı Ahvaz'ı tehdit edebilir duruma geldiğiydi. Türk kuvvetleri, bölgeye hâkim Guzban aşireti üyelerinin rehberliğinde Amara'dan başlayıp Dicle Nehri üzerinden Ahvaz'a gelerek petrol depolarına saldırıp zarar vermişlerdi. Bu gelişme üzerine İngilizler petrol kuyularının olduğu alana daha fazla hassasiyet göstermeye başladılar.[56]

Ahvaz'ın İran'da olması ve Muhammara Şeyhi'nin yetki alanında bulunmasından dolayı İngilizler uzun zamandır bölgede etkindi ve rahat hareket edebiliyorlardı. Ahvaz'ın tehlike altına girmesinden sonra Abadan petrol kuyularının olduğu yere Espiegle gambotu ve takviye kuvvetler gönderilmesine karar verildi. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra sayıca 12 bin kişi olan Türk birliklerine karşı İngiliz kuvvetleri harekete geçti. İngiliz basınına yansıyan haberlere göre çatışmalarda

[55] Tugwell, *a.g.e.*, s.216-217.
[56] "Turkish Menace to Persian Oil Supply", *The Guardian*, 03.02.1915, s.12.

Türkler 600 asker kayıp verirken, İngilizler ise 5'i subay olmak üzere 60 ölü ve 150 yaralı verdi. İngiliz kuvvetlerin büyük önem verilen boru hatlarını güvence altına alıp, yaptıkları başarılı saldırılar sonucunda Ahvaz bölgesindeki tehdidi ortadan kaldırdığı ileri sürüldü. Ancak İngilizler için tehlikenin tamamen geçtiğine dair düşünce henüz erkendi. İngiliz ve Türk birlikleri arasında gerçekleşen ikinci karşılaşma Türklerin elinde olan bölgede, Basra'nın 27 mil kuzeybatısında gerçekleşti. Yine İngiliz basınının aktardığına göre 1500 atlı saldırgan keşif hareketinden dönen Hint Süvari birliğinin önünü keserek 4 İngiliz ve 2 Hintli subayı öldürdü. Fakat İngiliz kuvvetleri bu atlı birliği pusuya düşürerek ağır bir şekilde yenilgiye uğrattı. Çatışmada İngiliz kuvvetlerinin 300 kişiyi öldürdüğü ve 600 kişiyi de yaraladığı iddia edildi. İngiliz kuvvetlerine saldıranların çoğunlukla Arap kökenli olduğu ve rüşvet karşılığında bu hareketi gerçekleştirdikleri ileri sürüldü.[57]

İngiliz devlet adamı Lord Curzon parlamentoda, hükümete Ahvaz ve Kurna'da neler olduğunu ve Hint kuvvetlerinin yeterli olup olmadığına dair soru sordu. Soruyu yanıtlayan Hindistan Bakanı Lord Crewe, bölgedeki güncel çatışmanın basında yer alan haberlere de yansıdığı gibi İngilizler için daha iyi olduğunu, telaşa gerek olmadığını ve bölgedeki İngiliz konumunun daha da kuvvetlenmesi için gerekli takviyelerin yapıldığını söyledi.[58] İngiltere Hindistan Bakanı'nın sürekli olumlu açıklamalar yaparak kamuoyunun moralini yüksek tutmaya çalıştığı görülmektedir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin resmi raporlarına bakıldığında, İngiliz bakanının bölgeye ilişkin verdiği iyimser bilgilerin gerçeği yansıtmadığı görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin kamuoyuna açıkladığı askeri raporlar İngiliz basınına da zaman zaman yansımıştır. Örneğin, bunlardan birinde Karun Nehri boyunca ilerlemeye çalışan İngiliz kuvvetlerinin ağır şekilde kayıplar verdiği ifade edilmektedir. İngilizler 3 tabur piyade,1 makineli tüfek ve iki dağ topu ile 3 Mart 1915 tarihinde Ahvaz'daki Türk kuvvetlerine bir saldırı gerçekleştirmişti. İngiliz kuvvetleri gerçekleştirdikleri bu saldırı sonucunda ağır bir kayba uğrayarak 400 ölü, yaralı ve esir bıraktıktan sonra, konuşlandıkları mevzileri bırakıp kaçmaya başlamışlardı. Bu çatışmanın ardından Türklerin önemli bir kaybının olmadığı ve İngilizlerden 3 top, 500 tüfek ve 200 at ele geçirildiği duyurulmuştu.[59] Kamuoyuna duyurulan kayıplar

[57] "The Narrows and the Gulf", *The Times*, 09.03.1915, s.9.
[58] "The Recent Fighting at Ahwaz and Kurna", *The Guardian*, 17.03.1915, s.4.
[59] "Persian Border Fighting", *The Guardian*, 10.03.1915, s.8.

İngiliz ve Osmanlı kaynaklı olarak birbirinden ciddi farklılıklar gösterebilmekte ve çelişebilmekteydi.

Ahvaz ve Abadan bölgelerinde bulunan petrollerin tehlike altına girmesiyle beraber İngiliz D Sefer kuvveti yetersiz kaldı. Bunun üzerine Hindistan İngiliz hükümeti yeniden takviye birlikler göndermeye karar verdi. Hindistan'ın kuzeyinde yer alan orduları yöneten General Nixon komutasında iki piyade tümeni ve bir süvari tugayından oluşan kolordu, General Barrett'ın Basra'dan ayrılmasından sonra 4 Nisan 1915 tarihinde Basra'ya ulaştı. Yapılan görev taksimatında 6. Piyade Tümeni'nin komutası Tümgeneral Townshend'e, 12. Piyade Tümeni'nin komutası Tümgeneral Gorringe'e, Kolordunun iletişim sorumluluğu ve müfettişlik görevi Tümgeneral Davson'a verildi. Sağlık hizmetleri direktörlüğüne de Hekim-General Hathaway getirildi. Burada bahsedilen kişiler gelecekte bölgede İngilizler adına yapılacak olan operasyonlara liderlik edecek olan komutanlardır. İngilizler Kurna'yı ele geçirdiğinden beri bölgede önemli bir hareketlilik görülmemişti. İngiliz Hindistan Ordusu Korgenerali John Nixon ve ekibi yakın zamanda kendilerini ilk gerçek savaşın içinde buldular. Türk Ordusu, Süleyman Askeri Bey komutasında 12.000 düzenli Türk askeri ve 10.000 Arap aşiret üyesiyle beraber, getirdiği 32 top eşliğinde Fırat vadisine doğru inmekteydi. Süleyman Askeri Bey, Basra'yı geri almak için kararlıydı. Basra halkı da İngilizlerin yenileceğini umuyordu. Öyle ki Süleyman Askeri Bey için bir hoş geldin konuşması bile hazırlanmıştı. Arazinin durumu yaşanan sel ve taşkın felaketlerinden ötürü uygun olmamasına rağmen, Osmanlı ve İngiliz birlikleri arasında tarihte Şuaybe Savaşı olarak bilinen kanlı çarpışmalar 12, 13 ve 14 Nisan günlerini kapsayacak şekilde üç gün sürdü. Savaş Osmanlı kuvvetlerinin yenilgisiyle sonuçlanırken üçüncü günün sonunda toplarla beraber geri çekilmeyi sağlayan Türk askerleri kendilerini takip eden İngiliz kuvvetlerine zor anlar yaşattı. Üç günün sonunda İngilizlerin kaybı 1257, Türk kuvvetlerinin kaybı ise bunun iki katı olarak hesaplandı. Türk kuvvetlerinin kayıp sayısını artıran bir başka önemli faktör daha vardı. Başta müttefik oldukları halde, yenilgi sonrası İngilizlerle anlaşıp taraf değiştiren bazı Arap savaşçılar, geri çekilme esnasında Türk askerlerini acımasızca katletti. Şuaybe Savaşında yaşanan yenilgiyi kabullenemeyen Askeri Bey Türk kuvvetlerinin geri çekildiği esnada intihar etti.[60]

[60] Buchanan, *a.g.e.*, s.11.

Şuaybe Savaşı'nın İngiliz basınına ayrıntılı yansımaları oldu. İngiliz gazetelerinin verdiği bilgilere göre, Şuaybe Savaşı'nda Türk kuvvetlerinin tek ciddi başarısı, 12 Nisan 1915 gecesinde kuzeyde bulunan İngiliz savunma siperlerine ağır tüfek ve top atışlarıyla saldırı gerçekleştirip, İngilizlerin geri çekilmelerine sebep olmalarıydı. Saldırı haberini süvari keşif kuvvetlerinden alan İngiliz komutan, zarar gören siperlere takviye kuvvet göndererek 13 Nisan'da, saat 11.00 civarında Türk kuvvetlerinin geri çekilmesini sağladı. Ardından Türk birlikleri İngiliz siperlerinin batı kısmına saldırı gerçekleştirdiyse de iki taraf da herhangi bir sonuç alamadı. İngilizlerin saldırı pozisyonuna geçmesiyle birlikte Türk kuvvetleri geri çekilmeye başladı ve İngilizler gece 2.30'a kadar takibe ve ilerlemeye devam etti. İngilizlerin aldığı esirlerin yaptığı açıklamaya göre, savaşa katılan Türk kuvvetleri; 10.000 eğitimli piyade asker,1000 eğitimli süvari, 12.000 Arap ve Kürt birlikler ve 28 toptan oluşuyordu. Kuvvetler Süleyman Askeri Bey ve Ali Bey komutasında bulunuyordu. Şuaybe Savaşı sırasında, Basra ve Şuaybe arasında gerçekleşen su taşkınları ve sel felaketleri sebebiyle İngiliz kuvvetlerin iletişim ağları zarar görmüştü ve bu nedenle savaşta koordinasyon sıkıntısı yaşamışlardı.[61]

Türk kuvvetleri geri çekilmenin ardından Zübeyir kazasının 19 mil kuzeyinde bulunan Nakhailah bölgesine geçiş yaptı. Bu sürecin sonrasında 15 Nisan sabahı saat 7 civarında Kurna kasabasına yapılan rastgele topçu ateşinin haricinde Türk kuvvetlerinden herhangi bir saldırı gerçekleşmedi.[62] Basra'nın işgali sonrasında Osmanlı Devleti'nin yanına geçen bazı Araplar, Şuaybe muharebesi sırasında İngilizlerin üstün gelmesinin ardından taraf değiştirmeye başladı. İngiliz basınında verilen bilgiye göre Şuaybe muharebesi süresince ayın 12 ile 15. günleri arası Türk kuvvetlerinin yaşadığı toplam kayıp 6000 idi. İngilizlerin sonraki günlerde gerçekleştirdikleri takip operasyonu da İngilizler için gayet iyi geçmişti.[63] Türklerin Şuaybiye'de aldıkları kesin yenilgiden sonra Sir John Nixon, savaşın durumunu ve gelecekte yapacağı faaliyetleri değerlendirmek için zaman kazanmıştı. Sonuçta Nixon'un aldığı önemli kararlar ise şöyle olmuştur:

- Basra dâhil Mezopotamya'da bulunan alt bölgenin tam kontrolünü elde tutmak.
- Anglo-Persian petrol bölgesi, boru hatları ve rafinerilerin emniyetini sağlamak.

[61] "Three Attacks, Renewed Fighting in Mesopotamia", *The Times*, 15.04.1915, s.9.
[62] "British Works over Turks, Enemy in Retreat", *The Times*, 17.04.1915, s.8.
[63] "British Troop", *The Guardian*, 23.04.1915, s.7.

- Bağdat'a doğru ilerleme planını harekete geçirmek.[64]

Irak'taki İngiliz kuvvetlerinin genel komutasına General Nixon getirilmişti. General Arthur Barrett'ın hastalığı sebebiyle görevden ayrılması üzerine, İngiliz Ordusu 6. Tümenin komutasına General Charles Townshend atandı. General Nixon, Townshend'i Türkleri Kurna'nın kuzeyindeki mevzilerden çıkarıp, daha kuzeye doğru püskürtmek ve sonra 90 mil (144,5 km) uzaklıktaki Amara ve Nasiriye'yi işgal etmekle görevlendirdi. Bu harekât gayet hızlı yapılacaktı.[65]

İlk iş olarak İngilizler savaşlarda Osmanlı kuvvetlerine yardım eden Arapları bertaraf etmek istiyordu. Bu kabilelerden biri olan Beni Mansur Arapları şartlar sunularak tüfeklerini teslim etmeye ve para cezası ödemeye davet edildi. Diğer kabileler ise Beni Turuf ve Beni Tanim Araplarıydı. İngilizlere birkaç kez ihanet ederek yaralılarını öldürdüğü iddia edilen bu kabilelerin üyeleri küçük bir direnişin sonrasında ortadan kaldırıldı. Ayrıca sığınaklarından birkaçı ile epeyce mülk yerle bir edildi ve çok sayıda adamları da öldürüldü.[66]

Diğer taraftan Süleyman Askeri Bey'in ölümünün ardından komutası boşalan Türk birliklerinin başına Nurettin Bey getirilmişti. Irak savunmasının tamamından sorumlu olmanın dışında, fırsat bulduğunda İngilizlere saldırması konusunda emir alan Nurettin Bey 19 Mayıs 1915'te Bağdat'a gelmişti. İngilizlerin hedefinde Amara ve Nasıriye şehirleri vardı. Basra'nın sivil yönetiminin merkezi konumundaki Nasıriye, General Nixon'a göre stratejik bir konuma sahipti. İngilizler Nasıriye'nin kontrolü ile Basra'daki büyük Arap aşiretlerinin kontrolünü sağlayabilirlerdi.[67] Nasıriye, İngiliz işgali altındaki Basra'yı tehdit eden bir Türk üssü teşkil etmekteydi ve Basra Vilayeti'nin büyük bir bölümünün karargâhı konumundaydı.[68] Karun Nehri çevresinden gönderilen Osmanlı birlikleri, 31 Mayıs 1915 tarihinde General Townshend komutasındaki İngiliz kara ve deniz kuvvetlerinin ileri harekâtıyla geri çekilmek zorunda kaldı. İngiliz basınının verdiği bilgiye göre, bu saldırıda İngilizler 250 esir, 16 adet 12 librelik mermi atan top ve çok miktarda cephane ele geçirdi. 1 Haziran 1915'ten itibaren ilerlemeye devam eden İngiliz kuvvetleri, Türk birliklerinin

[64] Buchanan, *a.g.e*, s.12.
[65] Townshend, *a.g.e.*, s. 39, 41.
[66] "Arab Tribes Punished", *The Times*, 22.05.1915, s.7.
[67] İsmet Üzen, "Türklerin Kut'ül-Amare Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusunda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915-Nisan 1916)", *Akademik Bakış Dergisi*, C.II, S.3, 2008, s.82.
[68] "A Move towards Kut" "First Battle of Kut", *The Times*, 06.04.1916, s.8.

ağır kayıplar sonucunda Ratta ve Bahran'daki kamplarını toplamadan tahliye ettiklerini belirledi.[69]

İkinci Kurna Muharebesi olarak adlandırılan bu muharebe, İngilizlerin deniz ve kara kuvvetlerinin o döneme kadar gerçekleştirilen en sert saldırısı olarak kayda geçti. Osmanlı birliklerinin ana karargâhı olan Bahran dağıtıldıktan sonra nehrin sağ ve sol kısımları da İngilizler tarafından alındı. Sonrasında Odin gambotu sancak kısmındaki ışıklandırma yardımıyla Dicle Nehri'ndeki mayınları temizlerken, Lawrence gambotu ise yeni mayınlar döşedi. Dikkatli ve yavaş bir şekilde hareket eden İngiliz ordusu Osmanlı'nın bölgedeki siperlerini savunmasız bir hale getirdi. Haziranın başında ordunun teçhizat ve mühimmat tedarikine ağırlık veren Osmanlı Devleti, Dicle Nehri'ndeki gambotlarının büyük kısmını geri çekmeye başladı. Bunun üzerine İngilizler nehrin yukarısına doğru gambotlarını hareket ettirdi.[70] İngilizler ele geçirdikleri yerlerde Osmanlı Devleti'ne yardım eden Arap aşiretlerinin bir kısmını hapsederek, bir kısmını da öldürerek cezalandırıyordu.[71]

İngiliz Guardian gazetesinin haberine göre, Osmanlı ordusu 10 Nisan 1915 tarihinden itibaren geçen süreçte, İngiliz kuvvetleri karşısında 20 bin kayıp vererek, ekipmansız bir halde 3 ana gruba bölündü. Fırat nehri civarında bulunan birlikler Nasıriye'nin kuzeyine, Dicle nehri civarında bulunan birlikler Amara'nın kuzeyine, Ahvaz'da bulunan birlikler İran sınırının kuzeyine doğru geri çekildi. Bu birlikler gerçekleştirdikleri çatışmalardan sonra harap bir vaziyette siperlerde beklemeye geçti.[72]

General Townshend komutasındaki İngiliz askerleri, bir gambot filosu eşliğinde, Kaptan Nunn ve Siyasi Subay Sir Percy Cox'un da katıldığı saldırı sonucunda 3 Haziran 1915, saat 13.30'da Amara kasabasını ele geçirdi. İngiliz ordusu bu çatışmayla beraber 30'u subay olmak üzere 700 Türk savaş esiri aldı.[73] Ele geçirilen birlikler, Türk Kuvvetlerinin İran topraklarından geri çekilmesi üzerine General Gorringe'nin birlikleri tarafından takip edilen iyi eğitimli askerlerden oluşuyordu.[74] İngiliz basınının verdiği bilgiye göre, Amara'nın savunması için ciddi anlamda

[69] "British Official War News", *The Scotsman*, 04.06.1915, s.7.
[70] "The Navy in Mesopotamia", *The Londonderry Sentinel*, 26.07.1917, s.3.
[71] "The Campaign of Mesopotamia", *The Guardian*, 22.05.1915, s.6.
[72] "Advance towards Bagdad", "Many Captures from Turks on River Tigris", *The Guardian*, 07.06.1915, s.7.
[73] "Turkish Collapse in Mesopotamia", *The Guardian*, 07.06.1915, s.7.
[74] "Occupation of Amara", *The Staffordshire Sentinel*, 07.06.1915, s.3.

hazırlık yapan Türk ordusunun toplamda yaşadığı kayıplar; 80 subay, 2000 asker, 7 sahra topu, batırılmış Marmaris gambotundan ele geçirilen 6 deniz topu, 12 adet çelikten yapılmış geniş mavna, biri büyük 4 vapur, büyük miktarda tüfek ve çok miktarda mühimmat olarak kayda geçti. Bu savaşta Ahvaz ve Elüzeyir bölgelerinde bulunan tüm Türk kuvvetleri geriye püskürtülerek Amara'nın dışına itildi.[75] İngiliz Times gazetesi, İngiliz kuvvetlerinin Dicle boyunca harekâtı ve Amara'yı işgaline dair ayrıntılı bilgi verdi. Buna göre 31 Mayıs-1 Haziran tarihinde gerçekleşen harekât sonucunda, Kurna'yı tehdit eden Osmanlı kuvvetleri yenilgiye uğratılmış ve moralleri tamamen bozulmuştu. Ardından nehir boyunca ilerleyen İngiliz kuvvetleri mavna ve vapurlarla kaçmaya çalışan Türkleri herhangi bir direnişle karşılaşmadan yakalamıştı. Comet gambotu ve birkaç filikayla Amara'ya ulaşan İngiliz askeri kuvvetinin gücü pek önemli miktarda olmamasına rağmen, ilk seferde 1000 kişilik Osmanlı garnizonunun tamamını esir aldı. Bu kişiler arasında Amara'nın sivil valisi Halim Bey ve itfaiye taburları komutanı Seyfullah Bey de vardı.[76] Ayrıca esirler içerisinde 3 tane astsubay, 5 tane de subay olduğu tahmin edilen Alman askeri bulunmaktaydı. Bataklığa doğru kaçmaya çalışan iki kişi de öldürüldü. İngilizler coğrafi zorluklardan dolayı Kurna'dan sonra aldıkları tüm kasabalarda gambotları daha aktif bir şekilde kullandı. Mezopamya (Irak) seferinin Amara'ya kadar olan kısmındaki harekatta İngilizler ilk kez uçak kullanarak ordusuna çok fazla yarar sağladı. Buna karşın Türk ordusunda cephane ve teçhizat eksikliği çok fazlaydı. Ayrıca, kuzeyde Rus işgali ve batıda İstanbul'u tehdit eden müttefik kuvvetler tehlikesi olduğu sürece, Irak'a yeni teçhizat gönderme ihtimali pek mümkün görünmüyordu.[77]

Amara alındıktan sonra, kuzeye doğru Irak seferine devam etme kararı alan İngiliz ordusu, ajanlarının yardımıyla Ali El Garbi kasabasında iki makineli tüfek, önemli miktarda bir süvari bölüğü ve iki gözcü asker bulunduğu istihbaratını aldı. Ali El Garbi kasabasının Kut'ül Amare'nin 80 km güneyinde bulunması büyük önem arz etmekteydi. Kut kasabasına doğru ilerleyen İngiliz ordusunun ana bölümü sadece Dicle nehri istikametinde değil, bir bölümü de Fırat nehri üzerinden Nasiriye'yi geçip o bölgeden Kut kasabasına ulaşmayı amaçlıyordu.[78] İngiliz ordusu ilerleyişine devam ederken, Musul ile bağlantı ve güvenliği sağlayan Osmanlı Devleti'nin Marmaris

[75] "Surrender of Amara, 2000 Prisoners and 13 Guns Captured'', *The Times*, 07.06.1915, s.9.
[76] "2000 Turk in Flight, Enemy Demoralized in Mesopotamia", *The Times*, 10.06.1915, s.8.
[77] "Story of a Campaign, Fighting the Turks in Mesopotamia", *The Times*, 23.07.1915, s.4.
[78] "Advance towards Bagdad", *The Guardian*, 07.06.1915, s.7.

gambotunu batırarak Dicle nehrinin kontrolünde büyük üstünlük kazandı. Kurna ve Amara'da ordunun başında görev alan Halim Bey ve Dağıstan süvari bölüğünün çabalarına rağmen İngiliz ordusunun kuvvetine karşı koyamayan Osmanlı birlikleri zorluklar içinde geri çekilmek zorunda kaldı.[79]

General Townshend ordunun ilerleyişini kalıcı hale getirmek adına iletişim hizmetlerini etkinleştirecek bir operasyon üssü kurmaya çalıştı. Ayrıca yedek gıda, yem ve cephaneleri nehrin yukarısına kaydırdı ve oldukça geniş hastane tesisleri kurarak savaş esnasında kaçınılmaz olan ihtiyaçları karşılamaya çalıştı.[80]

3 Haziran 1915 tarihinde, Amara kasabası General Townshend tarafından alındıktan iki gün sonra, General Gorringe Amara'daki garnizon görevi için bir süvari alayı ve bir top bataryası gönderme talimatı aldı. Bu arada General Gorringe Beni Tamin kabilesinin bir bölümü hakkında bilgi aldı. Bu kabile üyeleri 29 Nisan'da Binbaşı Anderson'un süvarilerine saldırmakla sorumlu tutuluyorlardı. Bu aşiret hakkında "gerekli işlemler yapılarak" operasyon başarıyla tamamlandı. Bawi Arap kabilesinin koruyuculuğunda Anglo-Persian Oil Company tarafından tamir edilen boru hatları sayesinde 13 Haziran'da Ahvaz petrolü bir kez daha Abadan rafinerisine ulaştırıldı. Ahvaz'da bulunan tüm tehlikeler İngilizler tarafından ortadan kaldırılınca General Gorringe'in kendisi 15 Haziran tarihinde Basra'ya gitmek için Ahvaz'dan ayrıldı.[81]

General Townshend 9 Haziran 1915 tarihinde rahatsızlandı ve tedavi olmak için Bombay'a gitti. Bombay'da hızlı bir şekilde tedavi görerek iyileşip Irak'a geri döndü.[82] Hindistan'da birkaç ay hastalık izninde kalan General Townshend, 21 Ağustos 1915 tarihinde geri dönmüştü.[83] 9 Haziran-21 Ağustos tarihleri arasında komutayı General Gorringe alarak Ahvaz ve Nasıriye dolaylarında görev yaptı. 21 Ağustos'ta Basra'ya dönen General Townshend, 2 gün sonra General Nixon'dan Kut El Amare'nin işgal emrini alacaktı.

İngilizler Amara'nın işgalinden sonra Fırat Nehri'ne doğru gambotlar ve filikalar yardımıyla, su baskınları, derin dereler ve hurma koruları fiziksel engel

[79] "The Advance up The Tigris", "Demoralized Turkish Force", *The Guardian*, 10.06.1915, s.12.
[80] Eleanor Franklin Egan, *The War in The Cradle of The World*, Harper & Brothers Publishers, Newyork & London,1918, s.165.
[81] Frederick James Moberly, *The Campaign in Mesopotamia*, Volume 1, Majesty's Stationary Office, London,1923, s.233.
[82] Townshend, *a.g.e.*, s.84.
[83] Arnold, *a.g.e.*, s.143.

oluşturmasına rağmen ilerlemeye devam etti. Zaman zaman askerler teknelerini karada sürükleyerek engelleri aştılar. İlerleyişini sürdüren bir İngiliz alayı, yapmış olduğu bir manevrayla Fırat nehrinin sol kısmında Osmanlı birliklerine ait mevzileri ele geçirdi. 13 ve 14 Temmuz geceleri Türk siperlerine yapılan saldırı sonucunda 24. Punjap Alayı beklemediği bir direnişle karşılaşarak önemli kayıplar yaşadı. İlerlemeye devam eden İngiliz kuvvetleri, Nasıriye kasabasına çok yakın bir mevkide olan Suk Eşşuyuh'u işgal etti. İngiliz gazetelerinin haberlerine haberine göre 7 Türk subay, 83 eğitimli asker ve bazı Arap savaşçılar esir alındı. Harekât esnasında 25'i ölü 109 kayıp verdiğini duyuran İngilizlere bölgedeki yerel Araplar teslim oldu. Türk kuvvetleri geri çekilerek Nasıriye'nin güneyinde sağlam siperler kurdu. Bu yüzden birkaç girişimde bulunarak İngiliz kuvvetlerini işgal etmiş oldukları yerlerden çıkarmak istediler. Fakat tüm bu girişimler İngilizler tarafından kolayca geri püskürtüldü. İngilizler, 13, 14 ve 24 Temmuz 1915 tarihlerinde, gece vakti gerçekleştirdikleri saldırılarda beklemedikleri bir dirençle karşılaştı ve önemli kayıplar yaşadı. 12 Temmuz'da, İngiliz dostu olmayan Arap aşiret üyelerinin Basra Körfezi yakınında görüldüklerine dair istihbarat alınmıştı. Nitekim kısa süre sonra Basra Körfezi'nde bulunan Binbaşı Oliphant, Yüzbaşı Ranking (Siyasi Subay Percy Cox'un yardımcısı idi) ve 96. Alay piyade devriyesi keşif harekâtından dönerken pusuya düşürüldü. Osmanlı yanlısı aşiret üyelerinin saldırısı sonucunda üç askerle, bu iki İngiliz subayı (Oliphant ve Ranking) öldü. Saldırının ardından aşiret üyeleri kısa zaman içinde izlerini kaybettirdiler.[84]

1915 Temmuz ayındaki çatışmaların ardından İngiliz kamuoyu Nasıriye'de bulunan askerler için endişelenmeye başlamış, hükümetten güncel durumla ilgili bilgi istenmişti. Amara ve Nasıriye arasındaki bölgede kontrolü ele geçirmeye çalışan İngiliz ordusu, organizasyon problemi yaşayan tüm Osmanlı birliklerini Bağdat'a kadar sürüklemek istemekteydi.[85]

General Nixon Nasıriye'nin alınmasından sonra Kut kasabasını işgal etmeyi planlamaktaydı. Hindistan Valisi Lord Hardinge, Nixon'a gönderdiği özel mektupta İngiliz askerlerin sayısının azlığını ve takviye göndermenin zorluğunu hatırlatarak uyarıda bulundu. Fakat bu uyarı pek dinlenmedi. General Gorringe Nasıriye harekâtı için görevlendirildi ve emrine ilk başta verilen kuvvet belirli tümen birliklerinden oluşan bir tugaydı. Kaptan Nunn komutasındaki deniz filosu da kendisine eşik

[84] "British Success on the Euphrates, British Patrol in Ambush", *The Times*, 23.07.1915, s.7; "Fighting The Turks in Asia", *The Courier, Dundee Courier,* 23.07.1915, s.5.
[85] "The Advance on Bagdad", *The Guardian,* 23.07.1915, s.7.

edecekti. General Nixon harekâtın Hammar gölü boyunca Fırat nehrinin kuzeyine doğru ilerlemesinin uygun olacağına karar verdi. Zira yılın o zamanı çöl rotasını kullanmanın çok tehlikeli olabileceği düşünülüyordu. Ayrıca, çok daha fazla hazırlık ve ulaşım imkânlarının zorlanmasına sebep olacaktı. General Nixon'ın 23 Haziran'da General Gorringe'e verdiği talimat, Hammar Gölü'nden Fırat Nehri'ne giden su yolunun güvenliğini sağlayıp açması ve Suk Eşşuyuh ile Nasıriye bölgelerinin etkili bir şekilde kontrol altına alınmasını sağlaması yönündeydi.[86] General Gorringe komutasındaki İngiliz ordusu 24-25 Temmuz 1915 tarihinde gerçekleştirdiği saldırıyla Nasıriye kasabasını ele geçirdi. İngiliz basınındaki habere göre Cumartesi akşam vaktinde biten seferle İngiliz ordusu 11 top, 2 makineli tüfek ve birçok esir ile 500 naaş ele geçirdi. General Nixon cesaretle girişilen bu saldırının, 20 günlük bir hazırlık sürecinin ardından, 113 fahrenhayt (45 derece) sıcaklık ve bataklığa rağmen zaferle sonuçlanmasından epey memnun olduğunu dile getirdi.[87] İngiliz basınında Şuaybiye Muharebesi'nden Nasıriye'nin İngilizler tarafından alınmasına kadar gerçekleşen süreç içerisinde Türk kuvvetlerinin ölü ve yaralı kaybı 5000 iken, İngilizlerin kaybı ise 1500 kişi olarak belirtildi.[88]

İngiliz kaynaklarına göre 950 esir ve çok miktarda ganimet elde eden Tümgeneral Gorringe, İngiliz ordusunun moral kazanmasını da sağlamış oldu. İngiliz kuvvetleri toplam 533 kayıp vermişti, ayrıca birçok asker hastalık kapmıştı. İngiliz kuvvetlerin başarıları Hindistan'daki İngiliz idarecileri yeni harekâtlar için cesaretlendiriyordu. Nitekim Nasıriye'nin işgalinden sonra 27 Temmuz 1915 tarihinde Hindistan Genel Valisi, İngiliz Dışişleri Bakanlığına bir telgraf gönderdi. Telgrafta; *"Nasıriye işgal edildiğine göre, Kut'ül Amare'nin de işgali bizim tarafımızdan stratejik bir gereklilik olarak görülüyor."* ifadesi dikkat çekmekteydi. Hindistan Valisi ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı arasında süren yazışmalar sonucunda ileri harekât onaylandı ve General Nixon tarafından önerilen askeri düzenlemeler kabul edildi. 14 Eylül 1915 tarihinde General Townshend komutasındaki 6. Tümen karargâhı Şeyh Said'e ulaştı ve 15 Eylül tarihinde de Osmanlı kuvvetleri tarafından güçlü bir şekilde takviye edilen Ebu Rummanah ele geçirildi. 29 Eylül tarihinde gerçekleşen şiddetli çatışmalardan sonra Osmanlı kuvvetleri tamamen geri çekildi ve İngiliz süvarileri

[86] Moberly, *a.g.e.*s.275-76
[87] "British Defeat Turks", *Evening Despatch,* 27.07.1915, s.5.
[88] "The Road to Baghdad, Stiff Fighting", *Hartlepool Northern Daily Mail,* 27.07.1915, s.3.

Kut'ül Amare'ye giriş yaptı. Savaş boyunca İngiliz askerleri 1700'den fazla esir, 3 top ve büyük miktarda mühimmat ele geçirmişti.[89]

Aslında bu aşamada İngilizlerin elindeki mevcut kaynaklarla Kurna'nın ötesine gitmesi hataydı. İki ana hedef olan Şattülarap'ın giriş güvenliği ve İran petrol alanlarının korunması amacına ulaşılmıştı. İngilizlerin bölgede en az 40.000 kişilik bir ordu kurup, demiryolu ve nehir taşımacılığını yaygınlaştırıp, 3 veya 4 katına çıkartmaları gerekmekteydi. Destek hizmetleri, donanım ve cephane yeterli hale getirilmeliydi. Ancak, Hindistan İngiliz Hükümeti bunu ihmal etti. D sefer kuvvetinin Şuaybiye, Nasıriye ve Kut El Amare'de başarıya ulaşması Bağdat'ın da kısa sürede işgal edilebileceği fikrini ve kararını pekiştirmişti. Ancak bu karar daha çok kişisel hırs ve tatmin duygusundan beslenerek ortaya çıkmıştı.[90]

27 Ağustos 1915 tarihinde Irak'ta birkaç yıldır oturan bir İngiliz'in yazdığı mektuba göre; bölgede Nisan ayından beri inanılmaz derecede sıcaklık hüküm sürdüğü, son beş veya altı haftada da tüm ülkenin büyük seller altında kaldığı anlaşılmaktadır. Sıcaklığa bağlı can kayıpları da çok büyüktü. İki veya üç gündür siperlerde bulunan ve sayısız sivrisinek yüzünden geceleri çok az uyuyan askerler kötü durumdaydı. Nasıriye İngiliz kuvvetleri tarafından ele geçirildiğinden beri ileri harekât için sessiz ve belirsiz bir bekleyiş vardı. Eylül ayında kavurucu sıcaklığın bitmesi muhtemeldi. Ayrıca İngiliz ordusuna Mayıs ayında katılan 4 uçak Haziran ayına kadar Kurna ve Amara'nın büyük bir başarı ile ele geçirilmesinde yardımcı olmuştu. Irak'ta uçakların kullanımı çok önemliydi, çünkü herhangi bir süvari birliğiyle keşif yapmak neredeyse imkânsızdı. Ülke engebeli olmamakla birlikte neredeyse tamamen düzdü. Karadan keşif yapılmak istense, sadece nehir kanallarında gizlenmek mümkündü. Türk yanlısı Arapların önemli bir kısmı Türk kuvvetleri yenilgiye uğratıldığında, İngiliz yanlısı olmaya meyilliydi.[91]

[89] Wedgwood, *a.g.e.*, s.18
[90] Chandler, Edmund, *The Long Road to Baghdad*, Volume 1, Cassel and Company LTD, London,1919, s.6.
[91] "Towards Baghdad, Dangers and Hardships of Our Advance", *The Times*, 30.09.1915, s.5.

II. BÖLÜM

İNGİLİZ BİRLİKLERİ'NİN KUT'ÜL AMARE HAREKÂTI

Bağdat, Bin Bir Gece Masalları ve Arap Geceleri hikâyelerine konu olmuş, dünyaca ünlü meşhur bir kentti. Sarazen (Sarasin)[*] İmparatorluğu'nun da bir dönem merkezi olan Bağdat'ın nüfusu 1901'deki nüfus sayımına göre 145.000 kişiydi. Hint ve Pers coğrafyası dâhil olmak üzere tüm Ortadoğu'nun ticari merkezi konumundaydı.[92] İngilizler Bağdat'a doğru ilerleme planına sahip olmakla birlikte ikmal yataklarından uzaklaştıkça daha büyük bir sıkıntı olacağını tahmin edebilmekteydi. Bu konuda General Townshend Kurna muharebelerinde olduğu gibi baskınlar yapıp, Osmanlı birliklerini Bağdat'a çekilmeye zorlamak istiyordu. Lakin harekât ile ilgili herhangi bir emir gelmeden saldırı durumuna geçmek de riskli olabilecekti. Nasıriye'nin işgalinden sonra General Nixon tarafından verilecek emirle İngiliz birlikleri Kut şehrine doğru harekâta başlayacaklardı.[93]

Kut'ül Amare veya kısa adıyla Kut kasabası yaklaşık 6000 nüfuslu, uzun yıllar Osmanlı egemenliğinde kalmış bir Türk kasabasıydı. Nüfusu göçebe değil, yerleşikti ve adeta bir merkezi şehir görünümündeydi. Önemli bir tahıl ve meyankökü deposu konumundaydı. Dicle nehrinin yanında olması sebebiyle ticari anlamda da merkezi bir yerdi. Şehirde ikamet eden bir İngiliz vatandaşı bulunmamakla birlikte, Londra firmasının bir iskelesi mevcuttu. Kut'ül Amare, Dicle nehrinin sol kıyısında Bağdat ile Amara arasındaydı. Birçok kıvrım nedeniyle Dicle nehri üzerinden Bağdat'tan 220 mil (yaklaşık 354 km) uzaklıktaydı. Bu nedenle Amara'nın ele geçirilmesinden beri İngilizler Dicle nehri üzerinden 158 mil kat edebilmişlerdi. Kara yolu ise yaklaşık nehir yolunun üçte ikisi kadardı ve bataklık alanlarla, akarsular engel oluşturmasına rağmen nehir yoluna kıyasla daha elverişliydi. Kut'ül Amare ile Bağdat arasında toplanma ve mevzilenme açısından uygun bir yer yoktu. Osmanlı ordusunun Kut'ül Amare'den çıkarılması halinde doğrudan Bağdat'a çekilmesi muhtemeldi. Kut'ül Amare'nin alınması Bağdat'ta bulunan Türkler üzerinde büyük ve moral bozucu bir

[*] Sarazen (Latince: Saracen): Haçlı Seferleri sırasında Avrupalı savaşçıların Müslüman halka verdikleri ad ve "Hristiyan olmayan" demektir.
[92] "Importance of Bagdad", *The Freeman's Journal*, 12.03.1917, s.5.
[93] Küçükvatan, *a.g.e.*, s.59.

etki yaratacaktı. Ayrıca, nehrin her iki yakasında yaşayan Osmanlı taraftarı Sünni ve Şii Araplar şüphesiz bakış açılarını değiştirmek durumunda kalacaklardı.[94] Sir John Nixon'ın ifadesiyle Kut'ül Amare Şattülhay (Shatt el Hai) ile Dicle'nin birleşme yerinde bulunuyordu ve Basra Vilayeti'nin kuzey bölümünün etkin bir şekilde kontrol edilebilmesi için stratejik bir merkez konumundaydı.[95]

General Townshend'in beklediği an Hindistan genel karargâhından 23 Ağustos 1915 tarihinde geldi. Gelen talimatta Nurettin Paşa komutasındaki birliklerin yok edilip Kut'ül Amare şehrinin işgal edilmesi yer almaktaydı.[96] İngilizlerin bölgedeki siyasi subayı olan Percy Cox'un, General Townshend'e Bağdat'a girmenin İstanbul'a girmekle eşdeğer olduğunu, bu zaferin tüm Asya'da yayılacağını söylemesi, Townshend'i daha da heyecanlandırmıştı.[97] Henüz harekât başlamadan 3 Eylül 1915 tarihinde Ali El Garbi mevkiinde İngilizlerin Hint Ordusuna bağlı "7. Indian Lancers" süvari grubuyla Osmanlı Devleti'nin 200 kişilik süvari grubu arasında bir çatışma yaşandı. General Delamain'in 22. Pencap birliğini oraya göndermesiyle Osmanlı birliklerinin geri çekildiği görüldü.[98] 11 Eylül günü, sabah saat 11'de, General Townshend komutasındaki birlikler herhangi bir çatışma durumu olmadan Ali El Garbi mevkiine geldi. Townshend kendisine bağlı neredeyse tüm birlikleri buraya çekti ve topladı. Sonrasında birliklerine Şeyh Said mevkiine doğru ilerleme emri verdi.[99] İngilizlerin karşısında bulunan Nurettin Bey komutasındaki Türk kuvvetleri, Dicle Nehri'nin 8 mil aşağısında idi. Silah olarak 6000 tüfek ve 38 top vardı.[100] İngiliz tümeni nehrin yukarısına taşınarak 16 Eylül tarihinde Sanaiyyat'a ulaştı. Türk mevkiinden 8 mil uzakta bulunmaktaydı. General Townshend, Türk kuvvetlerini aldatarak sanki her iki koldan saldıracağını yaptığı küçük manevralarla göstermeye çalıştı. Sonrasında güçlerini ve saldırıyı sol kanattan yoğunlaştıran İngilizler başarılı oldu ve ilerlemeyi sürdürdü.[101]

27 Eylül'de Kut'ül Amare'nin 7 mil (11 km) aşağısında, nehrin her iki tarafında bulunan Türk kuvvetlerinin konumu İngilizlerce yeniden tespit edildi. Bu

[94] "The March on the Baghdad, Turks in Full Flıght", *The Times*, 30.09.1915, s.6; "Turks Defeated by The British", *The Guardian*, 30.09.1915, s.7.
[95] "A Move towards Kut", "First Battle of Kut", *The Times*, 06.04.1916, s.8.
[96] Townshend bu talimatı hatıratında aynen vermektedir, bkz. Townshend, *a.g.e.*, s.88-89.
[97] Townshend, *a.g.e.*, s.91-92.
[98] Townshend, *a.g.e.*, s.105.
[99] Townshend, *a.g.e.*, s.107-108.
[100] Arnold T. Wilson, *a.g.e* , s.144.
[101] Tugwell, *a.g.e.*, s.231

arada Türkler ise İngiliz topçularının yerini belirlemişti. General Fry'ın tugayı Türk kuvvetlerinin sol merkezinin yaklaşık 3500 yarda (3,2 km) önünde bir konuma yerleşti. Ağır silahlar General Fry'a ait olan tugayın arkasına yerleştirildi. General Dalemain ve General Hoghton tugayları Türklerin en uç solunu kuşatıp saldırmak için Dicle nehri kıyısında, sol yakaya yerleştiler.[102] İngilizlerin Kut'ül Amare üzerine saldırısı 27 Eylül 1915 sabahı başladı.[103]

Times gazetesinin resmi devlet belgelerine dayanarak aktardığına göre *"Kut için ilk savaş nihayet General Delamain'in piyadelerinin cesur bir saldırısıyla kazanıldı."* Bu olayın Kut'ül Amare'den, Dicle nehrinin aşağısına doğru, 7 mil (11 km) uzaklıkta Essin mevkiinde gerçekleştiğini belirtti. Daha sonra General Delamain'in askerleri geceyi çatışmayı kazandıkları bu mevkide, nehrin iki mil (3 km) uzağında geçirmişti. Ancak askerler ve atlar korkunç derecede susuzluk çekmeye başlamıştı, çünkü bataklıkların acı tuzlu suyu içilemez haldeydi. Sabahleyin birlik nehre ulaştı ve 40 saatin ardından atlar içme suyu ihtiyacını giderdi.[104]

28 Eylül 1915 tarihinde Teğmen Cookson komutasında Comet ve birkaç İngiliz gambotu Dicle nehrini kapama amaçlı Türk kuvvetleri tarafından konulmuş olan engelleri bertaraf etmeyi başardı. Teğmen Cookson bizzat kendisi nehir üzerindeki engelleri tutan halatları keserken öldürüldü. Ölümünden sonra Victoria Cross (Viktorya Haçı) nişanı ile ödüllendirildi.[105]

Kenti savunan Nurettin Paşa az sayıdaki kuvvetiyle ve sınırlı cephanesiyle kendisinden çok üstün İngiliz güçlerine fazla direnemedi. Buna karşın cesaretle ve kanlı mücadelelerle son ana kadar kuvvetleriyle çarpıştı. 28 Eylül gecesi kalan son kuvvetleriyle şehri terk etmek ve çekilmek zorunda kaldı.[106] Townshend kendi anılarında Türklerin toplam şehit ve yaralı sayısını 1700, esir sayısını 1289 olarak belirtmekte, İngilizlerin ölü ve yaralı sayısını ise 1229 olarak vermektedir.[107] 29 Eylül 1915 tarihinde önce General Delamain, sonrasında General Hoghton komutasındaki askerler Kut'ül Amare şehrine giriş yaptı.[108] İngiliz basınında "Dicle zaferi" olarak da adlandırılan bu savaş sonucunda 7-8 bin civarında düzenli asker ve kabile üyesinden

[102] "Stubborn Turkish Resistance", *The Daily Express*, 01.10.1915, s.5.
[103] Townshend, *a.g.e.*, s.116.
[104] "A Move towards Kut", "First Battle of Kut", *The Times*, 06.04.1916, s.8.
[105] "Navy's Good Work on the Tigris", *The Guardian*, 22.01.1916, s.6.
[106] "The Victory on Tigris", "Pursuit towards Bagdad", *The Times*, 01.10.1915, s.8.
[107] Townshend, *a.g.e.*, s.120-121.
[108] Arı, Kemal, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997, s.181.

oluşan Osmanlı kuvvetleri kuzeye doğru hareket etti. Guardian gazetesi, Townshend'in daha sonra anılarında verdiği rakamın çok altında, İngilizlerin zayiatını (ölü ve yaralı sayısını) 500 olarak açıkladı. Türk kuvvetlerinden esir alınanların sayısını da 1650 olarak belirtti.[109]

İngiltere Avam Kamarası'nda Hindistan Bakanı Chamberlain[110] Mezopotamya'daki güçleri komuta eden General Nixon'dan iki telgraf aldığını duyurdu. Bu telgraflarda Dicle hattındaki operasyonların tamamen başarılı olduğu bildirilmekteydi. Osmanlı kuvvetlerinin konumu Kut'ül Amare'nin 7 mil doğusunda ve Dicle'nin sol yakasına 6 mil uzaklıktaydı. İki tugaydan oluşan bir İngiliz birliği, sağ kıyıdan geçerek düşmanın sol kanadını ele geçirmişti. Geri kalan kısım ise, genel bir saldırı ile geri çekilmeye zorlanmıştı. Başka bir tugayın da takviye olarak gelmesiyle bölgedeki Türk kuvvetleri dağıtılmış, mevkileri zapt edilmiş ve nihayetinde birçok esir ve silah ele geçirilmişti. Osmanlı kuvvetleri, İngiliz kuvvetleri tarafından takip edilerek Bağdat'a doğru geri çekiliyordu. Avam Kamarası'nda bu haber coşkuyla karşılandı.[111]

İngiliz Yüzbaşı W.S. Oldham'ın annesine gönderdiği mektup İngiliz Times gazetesinde yayınlandı. Kendisi Kut'ül Amare'nin alınması sırasında yaşanan ağır çatışmayı şöyle anlatmaktaydı:

"25 Eylül, sabah saat 4.00'te silahlanmaya başladık ve çok soğuktu. Saat 4.40'ta patlama sesleri duyulmaya başladı ve ben siperime sığındım. Sonraki birkaç dakika kesinlikle tatsızdı. Çünkü iki top daha patladı ve gökyüzü gürültü, ceset ve birçok istenmeyen şeyle doldu. Tüm patlamalar çok sesli gerçekleşmesine rağmen az hasar oldu. Karşılık olarak hiçbir zaman ses çıkarmadık. Sabah 8'de tüm gündelik eşyalarımızı yanımıza alarak nehrin sol yakasına yürüdük. Bütün gün ben ve bana eşlik eden iki arkadaşımla korkunç mermiler altında, yüzen köprünün sökülmesi işiyle meşgul olmuştuk. Akşam 7'de bitirip kampımıza geri yürüdük. 26 Eylül sabahı 5'ten 9'a kadar yürüdükten sonra karşı menzillere 12.000 fit (3,66 km) *yaklaşarak Türk kuvvetlerinin menziline girdik. Hemen kalktım bir gün önce söktüğüm köprüyü yapmaya başladım. Yine akşam 7'de bitirdim. Ama bu sefer hiç dinlenmedik. 19.30'da 3 mil* (4,8 km) *yürüyerek Türklerin ana konumlarının yaklaşık 6000 fit* (1,82 km) *yakınına vardıktan sonra kendimiz için de şaşılacak derecede derine inecek kadar siper kazdık. Gece*

[109] "The Tigris Victory", *The Guardian*, 01.10.1915, s.7.
[110] Joseph Austen Chamberlain (1863-1967) 25 Mayıs 1915-17 Temmuz 1917 tarihleri arasında İngiltere'nin Hindistan Bakanı olarak görev yapmıştır.
[111] "The March on the Baghdad, Turks in Full Flıght", *The Times,* 30.09.1915, s.6; "British Success Over The Turks", *Newcastle Journal,* 30.09.1915, s.5.

10.40'ta bir saldırı denediler ve ben ateş altında kazmaya devam etme gibi tatsız bir deneyim yaşadım. Askerler kızgınlıkla çalıştılar ve siper mevkilerini saat 12'ye kadar hazırladık. Yaklaşık 2'de çiftlikleri bombalamaya başlamalarına rağmen Türk kuvvetleri yanımıza gelmediler. Ve mermilerin tepemizden geçen sesini mutlak bir sakinlikle dinleyebildik... Bundan sonra 27 Eylül saat 4.30'a kadar ara sıra meydana gelen bir tüfek ateşi dışında her şey sessizdi. 4.30'da gerçekleşen çarpışmalar sonucunda Türk kuvvetlerini saat 6.00'ya kadar takip ettik. Bu gece ateş olmadı, düşmanın hareketlerimizle tamamen aldatıldığına ve harekete geçtiğine inanıyorum. 2.45'ten sabah 4.00'e kadar uyudum. 48 saat boyunca ilk göz kırpmam. Sabah 5'te ağır silahlarımız ve toplarımız dizilmeye başlandı. Ardından 28 Eylül saat 17.15'te tüm silahlar aynı anda ateş ederek bu sefer ciddi bir şekilde savaş başladı. Türk birlikleri bir süre karşılık vermedi. Ama kısa süre sonra karşılık vermeye başladılar ve ilk topçu atışları istenildiği gibi olmadı. 42 attan 27'si öldürüldü ve yaralandı. İki topun tekerlekleri kırıldı ve mühimmat taşımamız için biz çağrılıncaya kadar birkaç kişi yaralandı. Sonra siperlerimizden dışarı çıkarak harika işler yaptık. Türk kuvvetleri dikkatlerini kanat saldırısına çevirdiğinde öğleden sonra 3'te dinlendik, ancak saat 5.30'da muhteşem gün batımıyla saldırı durdurulurken emir maksimum oranda yerine getirildi. Artık korkuluktan ayağa kalkmak bizim için oldukça güvenliydi. Her yönüyle kesintisiz ateş hattı saat 6'da hava karanlık oluncaya kadar devam etti. Ertesi sabah sessizdi ve Türk birliklerinin öğle vakti geri çekildiğini gördük.[112]

Kut'ül Amare'ye kadar gerçekleşen İngiliz kuvvetlerinin ilerleyişi arazinin bataklık olması ve birçok akarsuyun varlığı nedeniyle oldukça zorlu olmuştu. Kut'tan Bağdat'a kadar olan yer ise engebesiz ve nispeten rahat bir arazi yapısına sahipti.[113]

Yakın zamanda Irak'taki Hindistan İngiliz seferi kuvvetlerine bir ziyarette bulunan Sir Mark Sykes, 27-29 Eylül 1915 tarihleri arasında gerçekleşen Kut'ül Amare muharebesine ilişkin İngiliz kamuoyuna açıklamalarda bulunmuştur. Türklere ve Türklerle birlikte hareket eden Araplara karşı çeşitli ithamlarda bulundu ve İngiliz işgali sonrasında Kut'ül Amare'de gündelik yaşamın çok daha normal ve güvenli hale geldiğini ileri sürdü. İşgalin gerçekleşmesinden 1 saat sonra, kadınlar pazarda süt, hurma ve tatlı misket limonu satıyor, tüccarlar sözleşme teklif ediyor, polisler kirli küçük sokaklarda devriye geziyordu. Sykes'ın iddiasına göre Türk komutan şehri terk etmeden önce 6 kişiyi idam ettirmişti. Kasabadaki İngiliz askerlerinin keyifleri yerinde

[112] "Letter from the Front, First Battle of the Kut", *The Times*, 29.12.1915, s.7.
[113] "Mesopotamia Campaign", *Aberdeen Press and Journal*, 21.10.1915, s.5.

olmakla beraber, savaşın dışında İngiliz kuvvetleri yüksek sıcaklık, sıtma, tifo gibi olumsuz nedenlerden dolayı ağır kayıplara uğramıştı.[114]

Kut'ül Amare kasabası gibi stratejik önemi yüksek olan bir yerin işgali, İngiliz medyasında Kut'ül Amare-Bağdat arasında herhangi ciddi bir çatışma ve engel olmadan harekâtın sürdürülebileceği kanısını oluşturdu. Guardian gazetesinin iddiasına göre Kut'ül Amare'nin İngilizlerce alınması, Bağdat'ta hem Osmanlı idaresi, hem de halk için ciddi anlamda bir şaşkınlık oluşmasını sağlamıştı. Lakin Osmanlı yanlısı Sünni ve Şii fanatik unsurlara rağmen, siyasi subaylar vasıtasıyla alınan bilgiler, halkın İngiliz ordusunu hoş karşılayacağı fikrini kuvvetlendirmekteydi. Kut'ül Amare'nin ele geçirilmesi Bağdat'taki hapishanede tutulan Avrupalılar için de mutluluk verici bir haberdi.[115] Türk kuvvetleri Bağdat'a doğru geri çekilmişti.[116]

1915 Kasım'ında Reuters ajansının verdiği bilgiye göre; Dicle Nehri kenarında daimî bir Arap köyü olan Aziziye de İngilizlerin işgali altına girmişti. Kut'ül Amare'nin Eylül sonunda General Nixon'ın gücü tarafından ele geçirildiği haberinden beri seferin ilerleyişine dair resmi bir bilgi kamuoyuna açıklanmamıştı. Aziziye Bağdat'tan sadece 40-50 mil (64-74 km) uzaklıktaydı.[117]

Kut'ül Amare'yi kaybeden Türk kuvvetlerini takip eden İngilizler Dicle Nehri'nin sahip olduğu menderesler sebebiyle teması kaybettiler. Türk kuvvetleri ise birkaç aydır yapım aşamasında olan Selman-ı Pak'taki istihkâmlarda konuşlandılar. Takip eden İngiliz 6.Tümeni, Kut kasabasına karadan 61 mil (98 km) uzakta olan Aziziye'de 5 Ekim 1915 tarihinde mevzilendi. Burada kaldıkları bir ay içerisinde sinek ve tozla boğuştular. Bu arada General Townshend'e neredeyse tükenmiş olan 6. Tümen'le Bağdat'a doğru ilerleme gibi tehlikeli bir emir verildi.11 Kasım'da Leç'e (İngilizce Lajj) doğru ilerleme kararı verilerek savaş hazırlıkları yoğunlaştırıldı. Selman-ı Pak önündeki Türk siperleri devamlı bir hendek hattıyla birbirine bağlanan ve tel engellerle korunan takviye siperlerle beraber 15 tabyadan oluşmaktaydı. Hattın kuzey kanadındaki iki güçlü tabya, General Townshend tarafından "hayati nokta olarak" adlandırıldı. Türk kuvvetleri takviye kuvvetlerle güçlendirilerek İngiliz 6.Tümeni'nin saldırı kuvvetinin iki katına ulaşmak üzereydi. Üstelik bazı yeni takviyelerin kullandıkları savaş malzemelerinin İngilizlerin Irak'ta şimdiye kadar

[114] "The British Victory at Kut El Amara", *The Times*, 22.11.1915, s.6.
[115] "Turks Defeated by the British", *The Guardian*, 30.09.1915, s.7.
[116] "The Advance towards Baghdad", *The Times*, 25.11.1915, s.8.
[117] "The March on Baghdad, A Further Advance", *The Times*, 16.11.1915, s.8.

karşılaştıklarından daha iyi olduğu görünüyordu. General Townshend'in planı General Hoghton komutasında 48. piyade birliğiyle ön hazırlık saldırısı gerçekleştirmekti. Sonrasında Türk kuvvetleriyle çatışma başlar başlamaz General Mellis tarafından desteklenen General Hamilton birlikleri sol kanada karşı harekete geçecekti. Bu saldırılar bir miktar ilerleme kaydettiğinde, General Delamain birlikleri hayati nokta olarak tanımlanan yere kesin bir saldırı düzenleyecekti. Diğer kuvvetler ise karşı saldırıları bastıracaktı.[118] Bu plana rağmen ileri harekât için General Townshend ordusunu yeterli görmemekteydi. Ancak General John Nixon ileri harekât yapması noktasında komutana tavsiyelerde bulunmaktaydı. 10 Kasım 1915 itibariyle General Townshend komutasındaki İngiliz birlikleri 17.000 kişiden oluşmaktaydı. Bunların içindeki muharip kısım 14.000'den az olmakla beraber, piyade sayısı 8500 civarında bulunuyordu.[119] İngiliz ordusu 20 Kasım tarihinde Dicle nehrinin sol kısmında bulunan Leç mevkiine gelerek Selman-ı Pak ile arasındaki mesafeyi 8 mile (12 km) düşürdü.[120] Bağdat seferinin asıl mimarlarından biri de Sir Percy Cox'tu. Zira kendisi sürekli İngiliz genel karargâhını bilgilendirerek Bağdat'ın alınmasının zorunlu olduğunu belirtmekteydi. Selman-ı Pak seferinin gerçekleştirilmesinde Sir John Nixon ve Townshend'e verdiği bilgiler dikkat çekici olmasının yanı sıra kendi istek ve arzularını da yansıtmaktaydı.

[118] Tugwell, *a.g.e.*, s.231.
[119] Townshend, *a.g.e.*, s.153.
[120] "Battle of Ctesiphon", *Western Mail*, 11.05.1916, s.5.

III. BÖLÜM

SELMAN-I PAK SAVAŞI

İngiliz pilot Binbaşı Reilly, gökyüzünden keşif uçuşu esnasında İngilizlerin Ctesiphon (Ktesifon) olarak adlandırdıkları Selman-ı Pak* bölgesini tanımlamıştır. Kasım ayında, soğuk kış şartları içerisinde, boz kahverengi yüzeyi engebesiz ve ağaçsız bir durumdaydı. Puşti Kuh dağının uzanarak Mezopotamya ve İran'ı birbirinden ayırdığı, omuzlarında Dicle nehrini taşıyan bir şehir görünümündeydi.[121]

Times gazetesinin anlatımın göre Selman-ı Pak (ya da antik ismiyle Ktesifon) Dicle nehrinin sol kıyısında, Seleukya (Seleucia) kalıntılarının karşısında bulunan büyük bir köydü. Burada I. Hüsrevin (M.S. 6. yüzyıl) tahtı olarak da bilinen "Tak-i Kisra" (Taq Kasra) adlı g bir sarayın kalıntıları bulunuyordu. Sarayın Sassaniler zamanından kalmış devasa tonozlu ve süslü salonu ve cephesi kalmıştı. Köyün yakınında Hz. Muhammed'in berberi olan ve "Selman-ı Pak" olarak da bilinen Selman-ı Farisi hazretlerinin kabri vardı. İngilitere'nin Hindistan Bakanlığının verdiği bilgiye göre, 19 Kasım'da işgal edilen Zor bölgesinden yapılan gece yürüyüşünün ardından General Townshend'in tümeni 22 Kasım 1915 tarihinde Bağdat'a 22 kilometre uzaklıktaki Selman-ı Pak mevkiine saldırdı. Böylece Selman-ı Pak Muharebesi başlamış oldu. Bütün gün süren şiddetli çatışmalardan sonra, yaklaşık 800 mahkûm ve büyük miktarda silah ve teçhizatla birlikte Türk siperleri ele geçirildi. İngilizlerin yaşadığı kayıp ise 2000 ölü ve yaralı olarak hesaplandı. Townshend'in kuvveti ve Genel Karargâh geceyi ele geçirilen bölgede geçirdi. 23-24 Kasım akşamında Türk kuvvetleri tarafından yapılan şiddetli saldırılar İngilizler tarafından başarıyla geri püskürtüldü. Ancak, 24 Kasım tarihinde İngiliz kuvvetlerinin su ihtiyacının oluşmasından dolayı ele geçirilen bölgenin 3 veya 4 mil (4-5 km) aşağısındaki nehre çekilme kararı alındı.[122]

İstanbul'da yapılan ve İngiliz basınına da yansıyan resmi bir duyuruya göre, 22 ve 23 Kasım'da Irak cephesinde İngiliz askerleri on savaş gemisinin koruması altında

* Bölgeye verilen Selman-ı Pak ismi Sahabey-i Kiramdan olan Selman-ı Farisi'nin kabri yakınında olmasından dolayıdır.

[121] Millar, Ronald William, *Death of An Army: The Siege of Kut*, Boston, Houghton Mifflin, 1970, s.13.

[122] "Battle near Baghdad, Position Won, Heavy Casualties", *The Times*, 25.11.1915, s.8.

farklı alanlardan saldırıya geçmişti. Türk birlikleri İngilizlere ağır kayıplar verdirmiş ve geri çekilmeye zorlamıştı. İngilizler sonradan saldırıyı sürdürmeye çalışmış, ama başarılı olamamıştı. Bunun üzerine Türk kuvvetleri karşı saldırıya geçmiş ve bir makinalı tüfek, iki mühimmat vagonu, bazı esirler ve dördüncü kez bir uçak ele geçirmişti.[123]

İngiliz kaynaklarından gelen bilgiler çoğunlukla savaşın İngilizler lehine gelişme gösterdiği yönündeydi. Times gazetesinin haberine göre, General Townshend'in birlikleri 24 Kasım, öğleden sonra Selman-ı Pak mevzilerini direniş olmaksızın yeniden ele geçirmiş ve nehrin güvenliğini sağlamıştı. Türk kuvvetlerine ait siperler ölü ve yaralılarla doluydu. İngiliz kuvvetleri 1300 esirin yanı sıra, büyük miktarda silah ve cephane ele geçirmişti. İngiliz havacıların bildirdiğine göre Türk birlikleri Diyala'ya çekilmiş ve yeniden mevzi almaktaydı. Irak harekâtını yöneten General Nixon'ın basına sızdırılan sözde raporu da benzer bilgiler içermekteydi. Savaş 22 Kasım'da başlamış, Türklerin ağır karşı saldırılar başlattığı 24 Kasım'da devam etmekteydi. General Townshend'in tümeni su ihtiyacı nedeniyle nehre doğru geri çekilmek zorunda kalmıştı. İngiliz kuvvetleri zafer kazanmıştı ve Türk kuvvetleri tam bir geri çekilme içindeydi. İngilizlerin Türk mevzilerine yaptığı ilk saldırıda ölen ve yaralananlar dâhil toplam kaybı 2000 idi. Türklerin gerçekleştirmiş olduğu karşı saldırı sonucunda 2500 yaralı daha verilmişti. Alınan 1300 esir Selman-ı Pak'ın 7-8 mil aşağısında, nehir kıyısındaki Leç köyüne götürülmüştü. General Nixon, 12 aydır süren Irak harekâtında, Arap ihaneti nedeniyle verilen kayıpların dışında, İngiliz askerlerin çok kötü iklim koşullarıyla mücadele etmek zorunda kaldığını belirtti ve onları takdir etti. Öyle ki Irak'la kıyaslandığında, Hindistan sıcak havada bile "bir sağlık turizm merkezi" görünümündeydi. Yüksek sıcaklıklar Eylül sonunda bitecek olsa da kış mevsimi keskin soğuk ve nem ile karakterize edilmekteydi.[124] General Nixon'a göre yiyecek ve su eksikliği başta olmak üzere, bütün bu zorluklara ve ağır kayıplara rağmen Townshend ve askerleri arasındaki bağ çok kuvvetliydi ve hepsi muhteşem bir ruh hali içindeydi. [125]

Ancak gerçek durum böyle değildi. General Nixon, İngilizlerin son ve kesin ölü sayısını bilmediğinden vermekten kaçınmış, sadece 2500 yaralıdan bahsetmişti. İngiliz kamuoyunu rahatlatmak için yapılan açıklamalar bir kenara bırakıldığında,

[123] "Closing on Baghdad", *The Westminster Gazette*, 27.10.1915, s.6.
[124] "The Victory at Ctesiphon", "Sir John Nixon's Praise of the Troops'', *The Times*, 27.11.1915, s.8.
[125] "The Fight for Baghdad", *The Times*, 27.11.1915, s.8.

savaştan beş yıl sonra Londra'da yayınlanan bir kitapta yazar Edmund Dane tarafından 22-24 Kasım arası bölgedeki gelişmeler özetle şöyle aktarılmaktaydı:

İngiliz kuvvetleri 22 Kasım günü, neredeyse hiç engebe olmayan bir alanda birinci Türk siperlerini ele geçirip çok fazla kayıp verdirdi. Fakat bu durum Türk kuvvetlerini çok fazla sarsmadı ve daha da hırslandırdı. Sonrasında Türk siperlerine süngü ile yapılan sert bir mücadelenin ardından Türk birliklerine bağlı 45.Tümen dağıldı. Bu tümenden geriye kalanlar ikinci siperlere doğru çekilirken, İngiliz kuvvetleri ikinci siperlere yaklaşmaya başladı. Büyük bir mücadelenin ardından ikinci Türk siperleri de dağıldı. Saldırı hızla arkadaki bataryalara doğru ilerledi. 8 Türk sahra topu hızlıca İngilizlerin eline geçince, sonuç İngilizler tarafından bir zafer olarak algılandı. Ancak, tam bu noktada ağır silahlarla donanmış bir Türk takviye kuvveti geldi ve hemen savaşın içine atıldı. General Townshend, şimdi kendi kuvvetinden üstün bir kuvvetle karşı karşıya gelmişti.[126]

23-24 Kasım'da Nurettin Bey, bütün olumsuz koşullara rağmen savaş ritmini bozmadan İngilizlere karşı mücadele etmeye devam etti. Siperler ölü ve yaralılarla dolmasına rağmen soğukkanlılığını korudu ve General Townshend kuvvetlerine büyük zayiatlar vermeyi başardı.[127] 45. Tümen'e desteğe gelen kuvvetler karşısında, General Townshend komutasındaki İngiliz kuvvetleri nehre doğru geri çekilmek zorunda kaldı. Ancak İngiliz basınına Selman-ı Pak'ın İngiliz kuvvetleri tarafından işgal edildiği ve sadece su ihtiyacı nedeniyle kuvvetlerin nehre doğru geri çekildiği haberi yansıtıldı.[128] Oysa İngiliz ordusunda büyük miktarda ölü ve yaralının yanında, çok sayıda subayın kaybı askerlerin düzenini bozmuş ve buna susuzluk da eklenince Townshend için geri çekilmek kaçınılmaz olmuştu.[129] Diyala'da konuşlanmış Osmanlı birlikleri 23 Kasım'da saat 21.00'de, Selman-ı Pak'taki İngiliz mevzilerine karşı tam teşekküllü bir saldırıya geçmişti. Zaten kötü durumdaki İngiliz birlikleri iki günlük bir direnişin ve ağır kayıpların ardından, 25 Kasım'da General Townshend'in verdiği emirle Leç'e geri çekilmişti.[130] Bundan sonraki günlerde Osmanlı ordusunun takip ettiği Townshend komutasındaki İngiliz kuvvetleri, kaçış modunda 28 Kasım'da Aziziye'ye

[126] Dane, Edmund, *British Campaigns in the Nearer East*, Vol 1, Hooder And Stoughton Limited, London, 1919, s.122.
[127] "Battle of Ctesiphon", *Western Mail*, 11.05.1916, s.5.
[128] "Ctesiphon Re-Occupied", *Lincolnshire Echo*, 27.11.1915, s.2.
[129] Townshend, *a.g.e.*, s.176-178, 180. Townshend Türk askerlerinin siper savaşından ve direnişinden övgüyle bahsetmektedir.
[130] Townshend, *a.g.e.*, s.181-184. Townshend ve kurmayının kendi canlarını bile zorlukla kurtardığı anlaşılmaktadır.

ve oradan 30 Kasım'da apar topar hareket ederek 3 Aralık'ta Kut'ül Amare'ye ulaştı.[131] Selman-ı Pak taarruzu İngilizlere pahalıya mal oldu ve kuvvetlerinin üçte birini kaybetmelerine yol açtı.[132] Selman-ı Pak Muharebesi süresince İngilizler ayrıca 3 tane gambot kaybetti[133] ve 4 uçağı da Osmanlı kuvvetlerinin eline geçti.[134] 2500 İngiliz yaralından 1800'ü Dicle üzerinden Basra Körfezi'ne doğru gitmek için yola çıktı. Öldürülenlerin sayısı ise henüz belirlenmemişti. Buna rağmen Kasım ayı sonunda hala İngiliz basınında zafer kazanan tarafın İngiliz ordusu olduğu, Türklerin Diyala'ya çekilip savunma hattı oluşturduğu ve Bağdat'a karşı ileri harekâtın devam ettiği yönünde haberler çıkıyordu. Bölgede Dicle nehrinin su seviyesi henüz nakliyat ve ulaşım için uygun değildi. Nehrin su seviyesinin sonraki aylarda kademeli olarak yükselmesi ile ulaşım imkânlarının gelişmesi ve böylece bölgedeki İngiliz kuvvetlerinin takviye edilmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması mümkün olacaktı. Bu durum, şiddetli Türk direnişinin yanında Bağdat'a doğru ileri harekâtın duraksamasının esas nedeni olarak gösteriliyordu.[135]

Ancak İngiliz basınındaki bu iyimser hava devam etmedi ve 1915 Aralık ayından itibaren gerçekler yansımaya başladı. İngilizler Selman-ı Pak yenilgisinin sebebi olarak tamamı Anadolu'dan gelen 51. Tümen'in Türk mevzilerinin savunmasında çok etkili olduğunu kabul ettiler. Osmanlı birlikleri asker sayısı bakımından daha fazla olsa da İngiliz birlikleri de topçularının niteliği ve makineli tüfeklerin sayısı bakımından üstündü. İngiliz Hindistan Hükümeti'nin saldırı için altı ay beklemesi, Osmanlı birliklerine 51. Tümen'in katılmasını sağlayıp, savaşın kaderinde büyük rol oynamıştı. Irak'ta yeterli miktarda nakliye araçlarının olmaması yüzünden, savaş malzemelerinin vaktinde siperlere ulaşamaması da İngiliz ordusu için problem yaratmıştı. Sonuçta, Nurettin Bey komutasındaki Osmanlı birliklerinin gelişim gösterip, savunma durumundan saldırı pozisyonuna geçmeleri büyük bir başarıydı. Lord Crewe yaptığı konuşmada, General Townshend'in sahip olduğu kuvvetlerin bir tümenden fazla olduğunu söyleyerek, istenilen amaç uğruna yani Bağdat'ın alınması için yeterli olmadığını belirtti. Osmanlı ordusunun Irak kuvvetlerini tahmin edilemez şekilde İngiliz ordusundan daha hızlı yenilemesi

[131] Ayrıntılar için bkz. Townshend, *a.g.e.*, s.188-199.
[132] Armaoğlu, *a.g.e.*, s.92.
[133] "Battle of Ctesiphon", "Three Gunboats Lost", *Western Mail*, 11.05.1916, s.5.
[134] "Retreat on the Tigris", "British Force Falling Back towards Kut Al Amara", *The People*, 05.12.1915, s.1.
[135] "The Approach to Baghdad", *The Times*, 27.11.1915, s.9.

nedeniyle, Selman-ı Pak'ın alınamadığını açıkladı. Bununla birlikte Lord Crewe, İngiliz kamuoyunun moralini ve umudunu yüksek tutmaya da çalıştı. Mezopotamya (Irak) ileri harekât ordusu için yaklaşık 4 adet tümenin tahsis edildiğini açıklayan Lord Crewe, General Townshend birliklerinin Irak'taki ileri harekât için görevlendirilen tek güç olmadığını, Bağdat operasyonunun terk edildiğinin düşünülmesi için hiçbir sebep bulunmadığını vurguladı. Ayrıca, o ana kadar alınan toprak miktarına da dikkat çekerek, 200 mil (322 km) kadar bir alanın İngiltere'nin kontrolü altında olmasının önemli olduğunu söyledi.[136] İngilizlerin harekâttaki başarısızlığı yüzünden birçok Arap kabilesi savaşı Osmanlı Devleti kazanacak diye taraf değiştirerek İngilizlerin aleyhinde faaliyetlerde bulundu.[137]

Selman-ı Pak muharebesi ve İngiliz ordusunun Kut'ül Amare kasabasına geri çekilmesiyle ilgili Avam Kamarası'nda konuşan Hindistan Bakanı A. Chamberlain, Selman-ı Pak'ta gerçekleşen çatışmalarda İngiliz kayıplarının toplam 4567 olduğunu söyledi. Bunun 643'ü ölü, 3330'u yaralıydı ve 594 kişiden de haber alınamamıştı. Geri çekilmeyle ilgili pek bilgisinin olmadığını söyleyerek 300 kayıp verildiğini açıkladı. Ayrıca, askerlerin moralinin çok iyi olmasının yanı sıra yaralı ve hasta askerlerin durumunun da gayet iyi olduğunu söyledi.[138]

Diğer taraftan Hindistan Bakanlığı'nın ilettiği bilgiye göre; Türk kuvvetlerinin Selman-ı Pak muharebeleri sırasındaki gücünün 4 tümen olduğu tahmin ediliyordu. Türk esirlerin ifadesine göre bu tümenlerden biri savaş esnasında fiilen ortadan kaldırılmıştı. İngiliz kuvvetlerinin gözlemi de bu durumu teyit ediyordu. Türk takviye kuvvetlerinin bölgeye yaklaştığı rapor edilmişti. General Townshend, yaralı ve esirlerin başarıyla tahliyesini sağlarken, emrindeki kuvvetleri nehrin aşağısındaki bir konuma çekmişti. Dört tümenlik Türk kuvveti, İngiliz kuvvetlerinden büyük ölçüde üstündü. Osmanlı Devleti'nin açıkladığı İstanbul kaynaklı bir haber de İngiliz basınında yer buldu. Haberde İngiliz kuvvetlerinin ağır bir şekilde geri püskürtüldüğü, geride çok sayıda ölü ve yaralı ile hayvan ve her türden savaş malzemesi bıraktığı yazıyordu. Bunlar arasında binden fazla ceset, üç makineli tüfek ve bir bayrak vardı.[139]

---

[136] "The Retreat from Ctesiphon", *Sheffield Daily Telegraph*, 08.12.1915, s.6.
[137] "Retreat on the Tigris", "British Force Falling Back towards Kut Al Amara", *The People*, 05.12.1915, s.1.
[138] "The Ctesiphon Retreat", *The Aberdeen Daily Journal*, 09.12.1915, s.5. Townshend hatıratında sadece Kut'ül Amare'ye geri çekiliş esnasında 500 kadar ölü ve yaralı verdiklerini yazmıştır. Bkz. Townshend, *a.g.e.*, s.195.
[139] "Enemy Strength at Bagdad, British Withdrawal to the River", *The Times*, 30.11.1915, s.8.

Alman kaynaklarından alınan bilgiler de "güvenilir ve inandırıcı olmadığı vurgulanarak" zaman zaman İngiliz basınına yansıyordu. Bunlardan birinde 170.000 kişilik İngiliz kuvvetine karşı savaşan Türk birliklerinin Bağdat civarında başarılı olduğu bilgisi yer almaktaydı. Kanadalı, Avustralyalı ve Hintli askerlerden oluşan İngiliz ordusu, Bağdat'ın 40 kilometre yakınına gelerek kenti ve İttifak Devletleri için çok önemli olan demiryolu terminalini tehdit etmişti. Fakat bölgedeki Türk kuvvetleri şiddetli çatışmaların ardından başarılı olup İngilizlerin geri çekilmelerini sağlamıştı. Türk kuvvetlerinin bu başarısı, İran genelinde bir Rus ilerleyişi olduğu yönünde İtilaf Devletleri tarafından bölgede yapılan propaganda kampanyasına da zarar vermişti.[140]

Selman-ı Pak muharebesinde alınan yenilgi, İngilizlerin Bağdat'a erken ve yakın bir zamanda harekât umutlarını bitirmişti. Hindistan Ofisi tarafından 1915 Aralık ayı başında basına verilen 3 resmî açıklama, iyimser mesajlar vermekle beraber bu durumu doğrular nitelikteydi. Türk takviye kuvvetlerinin geri çekilen İngilizleri takip ettiği ve bu kuvvetlerin İngilizlere yaklaştığı bildirildi. İngiliz kuvvetleri bulundukları bölgeden daha aşağıda bir konuma çekilmişti. Bu gelişmelerden sonra İngiliz kuvvetleri Irak'ta ilerlemeye devam etmeden önce muhtemelen takviye bekleyecekti. İngilizler ihtiyaçları olan takviye birliklerini kolayca alabileceklerini tahmin etmekteydi. Asıl önemli olan soru, Türk birliklerinin daha fazla takviye alıp almayacaklarıydı. Bağdat Demiryolu'nun Bağdat'tan kuzeyde bulunan Samara'ya giden 90 millik (145 km) kısmı açıktı. Türkler az sayıda taşıta sahipti. Samara ile Diyarbakır'ın güneyinde bulunan mevcut demiryolu hattı arasında yürünerek katedilmesi gereken yaklaşık 300 millik (483 km) mesafe vardı. Takviye Türk askerleri İstanbul'dan aceleyle bölgeye gelebilirdi, ancak askeri malzemelerin taşınması çok daha uzun sürecekti. Buna karşın İngiltere, Bağdat üzerine planladığı askeri harekâtı gereğinden fazla erteleyemezdi. Diğer taraftan İngilizleri İran ve Irak'ta sıkıştırmak isteyen Almanlar, İran'da altın ve tüfek vererek yanlarına çektikleri büyük kabile güçlerini Alman subaylarının önderliğinde İngiliz yanlısı zayıf Tahran hükümetine karşı ayaklandırmıştı.[141]

Türk birliklerinin saldırıları karşısında geri çekilen General komutasındaki İngiliz birlikleri 26 Kasım 1915 tarihinde Leç'e ulaştı. Townshend aynı gün ve ertesi gün askerlerini orada dinlendirdi. 27-28 Kasım geceleri herhangi bir saldırı tacizi

[140] "Battle near Baghdad", "German Fairy Tale", *The Times*, 25.11.1915, s.8.
[141] "Baghdad and The Persian Bandits", *The Times*, 02.12.1915, s.9.

olmadan Aziziye'ye doğru yol aldı.[142] İngilizler kuvvetli bir şekilde tahkim ettikleri Aziziye'de de ilerleyen Türk kuvvetlerini durduramadılar. Aziziyenin 9 mil (14 km) güneydoğu veya güneybatısında gece vaktinde dümdarların koruması altında bir direniş planlandı. Fakat bu da başarılı olamadı ve geri çekilme devam etti. Türk kuvvetleri Aziziye ve yakınlarında 100 deve, erzak, cephane, çeşitli savaş malzemeleri, bir motorlu tekne, erzak ve cephane yüklü bir nehir gemisi ele geçirdi.[143]

Kutuniye'de 29 Kasım tarihinde Türk ve İngiliz süvarileri arasında şiddetli bir çatışma yaşandı. Gece yapılan yürüyüşten sonra 30 Kasım tarihinde İngiliz kuvvetleri Umm El Tuba mevkiine ulaştı. Umm El Tuba'dan General Townshend, General Meliss komutasında karma bir tugayı Kut'a giden yolu açması için önden gönderdi. 1 Aralık tarihinde şafak sökerken Türk kuvvetleri büyük bir güçle saldırılarını başlattı. General Townshend komutasındaki İngiliz birlikleri başarılı bir şekilde geri çekilebilmeyi başardı. General Meliss komutasındaki öncü birlikler 2 Aralık tarihinde, geri kalan ana ordu ise 3 Aralık 1915 tarihinde Kut'ül Amare'ye ulaştı.[144] Türk resmi makamlarının duyurduğu ve İngiliz basınına da yansıyan bilgilere göre, İngiliz kuvvetleri üç günlük çatışmada 5000 subay ve asker kaybetmişti. İngilizler Bağdat civarından geri çekilirken, Aziziye'de direnmeye çalışıp bozguna uğramış ve Bağdat'ı ele geçirme umutları şimdilik son bulmuştu.[145] 4 Aralık'ta Türk ve İngiliz birlikleri arasında Kut'ül Amare civarında çatışmalar yaşandı. İngilizler Dicle'nin sağ yakasında toparlanarak ani ateşle Türk mevzilerine saldırdılar. 5 Aralık'ta ise İngiliz topçuları Türk siperlerini ve Kut'ül Amare'ye bağlı bir mahalleyi bombaladılar.[146]

Selman-ı Pak savaşında yaralanan bir İngiliz askerin Times gazetesine yansıyan ifadeleri dikkat çekiciydi. Askerin anlattıklarına göre başından vurulduktan ve ölümcül olmayan bir yara aldıktan sonra, yoğun ateş altında çevresinde birçok ölü ve yaralı görmüştü. İlk tıbbi yardım istasyonuna ulaştıktan ve bir süre dinlendikten sonra gücü olan tüm yaralılara yük arabalarına binmeleri emredildi. Daha sonra başka bir sahra hastanesine arabalarda yapılan sarsıntılı ve korkunç bir yolculuktan sonra fena halde ezikler içinde kaldılar. Bu kadar apar topar götürülmelerinin sebebi, İngilizlere oranla 1'e 9 üstün olan Türk birliklerinin peşlerinden gelmesiydi. Bu ana kadar

[142] Dane, *a.g.e.*,s.127-128.
[143] "Retreat on the Tigris, British Lost 4500 Men", *The Times*, 06.12.1915, s.8.
[144] Dane, *a.g.e.*,s.127-128.
[145] "British Retiring in Mesopotamia", *Hamilton Daily Times*, 04.12.1915, s.8.
[146] "British Force Attacked On The Tigris", *The Daily Mirror*, 09.12.1915. s.5.

teçhizatı ve tüfeği yanında değildi ve üzerindeki pantolon, ceket ve gömlekten başka hiçbir şeyi yoktu. İngiltere'deki en soğuk geceden daha soğuk bir ortamda, inleyen ve ölmek üzere olan yaralılarla beraber uzanarak uyumaya çalıştı. Sonra tekrar bombardıman altında kaldılar ve yaralılar daha fazla yara aldı. Türk kuvvetleri yaklaştığında İngiliz kuvvetleri tüm gece siperlerde kalıp mücadele ederek yaralıları kurtardı. Fakat gün doğar doğmaz İngilizler Türk kuvvetlerine karşı koyamadığı için bir kez daha yaralılara bir iki mil ötedeki hendeğe sığınmaları emredildi. Bir süre sonra Türk kuvvetlerinin taarruzu şiddetlenince yaralılar arabalara yüklendi ve 8 mil (13 km) ötede vapurların bulunduğu nehir kıyısına doğru İngiliz kuvvetlerinin yürüyüşü başladı. Birkaç Hint süvarisinin rehberliğinde ve üç saatlik bir yürüyüşün ardından vapurlara ve nehir kıyısına ulaştılar. İngilizler aynı zamanda üç gündür hasret kaldıkları içme suyuna da kavuştular. Kısa bir süre sonra da son askeri üsleri olan Kut'ül Amare'ye geldiler. Yaralıların çoğu burada hastaneye yerleştirildi. Ertesi gün yaralılar tekneye bindirildi. Takip eden Türk kuvvetleri de nehrin aşağı kısmına ulaşmış ve burada beklemekteydi. 1-2 gün vapurlar Kut'tan hareket edemedi, daha sonra kurşun ve şarapnel yağmuru altında hareket ettiler ve tehlike bölgesinden uzaklaştılar. Vapurlardan batan olmadı, fakat vapurlardaki ölü ve yaralı sayısı arttı. Yolculuğun geri kalanı olaysız geçti ve vapurlar Basra'ya ulaştı. Yaralıların Basra'ya ulaşması 14 gün sürmüştü. Burada iki büyük hastane gemisine alındılar. 3 günden fazla daha çok yaralının gelmesini bekledikten sonra gemiler, 9 Aralık 1915 tarihinde nehirden açık denize doğru hareket ederek Bombay'a doğru yola çıktı. Doktor, bu hikâyeyi anlatan İngiliz askerin başında iki kurşun deliği bulmuştu ve bunu yapan tek kurşun girip çıkmıştı. Tam olarak iyileşmesinin 12 ay sürebileceği kendisine söylenmişti. Türk kuvvetleri Irak'ta yenilgiye uğratıp püskürttükleri İngiliz kuvvetlerine karşı çok daha büyük saldırı hazırlığındaydı. İngiliz kuvvetleri 23 Kasım'dan 26 Kasım'a kadar geçen süreçte 5000'de fazla kayıp vermiş, bir gün içinde 2900 yaralıyı da vapurla cepheden sevk etmişti.[147] Subaylar arasındaki kayıp ise 133 olarak belirlendi.[148] Yaralılar arasında İngiliz Karargâhı'nın siyasi ajanı Sir Komce da vardı. [149]

[147] "Lost in The Desert, Adventures after Ctesiphon", *The Times*, 13.01.1916, s.7.
[143] "Further Report of British Operations", *Sheffield Evening Telegraph*, 04.12.1915, s.5.
[144] "Bagdad Force Retires Eighty Miles", *The Daily Mirror*, 06.12.1915, s.5.

[149] "Retreat on the Tigris, British Lost 4500 Men", *The Times*, 06.12.1915, s.8. Bu kişinin adının yanına (?) konulmuştur. Yapılan araştırmada bu kişinin kimliğine ilişkin bir bilgiye rastlanmamıştır.

IV. BÖLÜM

OSMANLI ORDUSU'NUN KUT'ÜL AMARE KUŞATMASI

General Townshend, 30 Kasım ve 1 Aralık 1915 gecelerinde Aziziye civarında çok üstün Türk kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen saldırılar karşısında mücadele etmiş ve birliklerinde 150 kadarı rütbeli toplama 5000 kayıp vermişti. İki İngiliz nehir gambotu Türk topçularının ateşiyle devre dışı bırakılmış, silahları ve motorları işe yaramaz hale getirilmişti. Bütün bu olumsuz koşullara rağmen General Townshend, birliklerinin sağlamlığına dikkat çekerek geri çekilmenin kusursuz bir düzen içinde gerçekleştirildiğini rapor etmişti. General Townshend'in gücünün geri çekildiği Kut'ül Amare, Selman-ı Pak'tan (Ktesifon) karadan 80 mil (129 km), nehir yoluyla da 100 mil (161 km) uzaktaydı. 4 Aralık 1915 tarihli yayınlanan ve İngiliz basınına da yansıyan resmi Türk askeri raporunda, 1 Aralık 1915 sabahı İngiliz kuvvetlerine karşı kazanılan önemli bir başarı nakledilmiştir. Irak cephesinde İngiliz kuvvetleri gambotlarının koruması altında peşlerindeki Türk kuvvetlerinden kaçmaya çalışıyorlardı. 1 Aralık 1915 sabahı gerçekleşen çarpışmalar sonucunda İngiliz kuvvetlerine büyük kayıplar verdirilmiş, Osmanlı Devleti'nin eline birkaç yüz esir, erzak yüklü iki nakliye gemisi, bir başka tekne, iki gambot, iki mühimmat arabası ve büyük miktarda savaş malzemesi geçmişti. Çoğunluğu İngiliz olan esirler arasında bir binbaşı, bir yüzbaşı ve bir havacı teğmen vardı. Ele geçirilen iki gambotta silahlı ve çok güçlüydü. Alman ve Osmanlı kaynaklarından alınan ve Times gazetesi tarafından aktarılan bilgilere göre Türk ordusu, İngiliz kuvvetlerini takip etmeye devam ediyordu. Türk kuvvetlerinin zafer haberi İstanbul'da büyük sevinç yaratmıştı. Evler bayraklarla süslenmişti. Ayrıca Bağdat halkı da yaralılar için bir konser düzenleyip verdi. Bir İngiliz komutanı Basra'ya kaçmıştı. Türk birlikleri ayrıca bir kablosuz telefon tesisatı (wireless telephone installation) ele geçirmişti.[150] Kablosuz telefonun kullanımı henüz çok yeniydi ve Birinci Dünya Savaşı'nda kullanımı sınırlıydı. İngilizlerin bu yeni icadı ve teknolojiyi Irak cephesinde kullandıkları bilgisi dikkat çekicidir.

Kut'ül Amare'ye çekilen İngiliz kuvvetleri, burada daha önce güçlendirdikleri mevzilere yerleşmişlerdi. Türk birlikleri 3 Aralık 1915 tarihinde Kut'ül Amare'ye iki

[150] "Retreat on the Tigris, British Lost 4500 Men", *The Times,* 06.12.1915, s.8.

saatlik yürüyüş mesafesi kadar yaklaştı. Batıdan ve kuzeyden yapacakları baskıyla Kut'ül Amare'nin karşısında, nehir kıyısında bulunan İngiliz birliklerini gemilerine sığınmaya zorlamak istiyorlardı. Bu arada Türk kuvvetleri tarafından Kut'ül Amare ile Baghela (Baghela Bağdat'a karadan direk 25 mil/40 km, nehir yoluyla 50 mil/80 km uzaklıktaydı) arasında bulunan 25 millik mesafede cephane yüklü bir İngiliz gemisi ve birkaç esir ele geçirildi. [151]

Irak'ta alınan son yenilgilere rağmen İngiliz basını Bağdat'ın mutlaka alınması gerektiğini vurguluyordu. Irak'ın çok zengin bir bölgesi olan Kaldea'nın ele geçirilmiş olması yeterli değildi. Bu bölgenin şimdi ve gelecekte güvenli bir şekilde İngiltere'nin elinde ve kontrolünde olması, zenginliklerinin İngilizlerin elindeki diğer bölgelere taşınması ancak Bağdat'ın da alınmasıyla mümkün olabilirdi. Türk birliklerinin savaşın diğer cephelerinden bu bölgeye çekilmesi, İngilizlerin Irak (Mezopotamya) harekâtı ile başarılmıştı. Fakat Bağdat Türklerin elinde kaldığı sürece, şimdi ve gelecekte Kaldea bölgesi, onu elinde tutan İngiltere için askeri bir zayıflık teşkil edecekti. Çünkü Irak harekâtının temel amacı Hindistan'ın güvenliğini ve savunmasını sağlama almaktı.[152]

Bununla birlikte İngiliz basınında Kut'ül Amare'ye çekilmiş olan General Townshend komutasındaki İngiliz birliklerinin, onları takip eden Türk kuvvetleri tarafından daha fazla tehdit edilemeyeceği yönünde algı vardı. Kut'ül Amare, karadan Selman-ı Pak (Ktesifon) yoluyla Bağdat'tan 100 mil (161 km) uzaklıktaydı. Dicle nehri üzerinden ise bu mesafe nehrin dönemeçleri (kıvrımları) nedeniyle iki katına çıkmaktaydı. Kut'ül Amare Dicle nehrinin önemli kıvrımlarından biri üzerinde kurulmuştu. 29 Eylül 1915 tarihinde İngiliz kuvvetleri burayı ele geçirdiğinde Türkler arkalarında birkaç mil uzunluğunda çok özenli yapılmış siperler bırakmışlardı. İngilizler Kut'ül Amare'yi ele geçirdikten sonra istihkâmları daha da geliştirmişlerdi. Bu nedenle Kut'ül Amare muhtemelen Bağdat ve deniz arasında en güçlü ve savunulabilir mevki durumundaydı. Türkler ezici bir kuvvetle saldırmadığı takdirde ki İngiliz kamuoyunda bu pek de olası görülmüyordu, İngiliz kuvvetlerinin Irak'ta ciddi bir risk altında oldukları düşünülmüyordu.[153]

[151] "British Force Arrives at Kut Al Amara", *The Daily Mirror*, 07.12.1915, s.5; "General Townshend at Kut, Strongly Fortified Position", *The Times*, 07.12.1915, s.8.
[152] "The Campaingn in Mesopotamia", *The Guardian*, 07.12.1915, s.8.
[153] "General Townshend at Kut, Strongly Fortified Position", *The Times*, 07.12.1915, s.8.

6 Aralık 1915 tarihinde Alman Mareşal Von Der Goltz'un Irak'taki Türk kuvvetlerinin komutasına atandığı İngiliz basınına yansıdı. Mareşal Von Der Goltz, 1914 Kasım ayında Belçika valiliği görevinden alınmış ve Osmanlı Sultanı'nın askeri hizmetine katılmıştı. 1915 Nisan ayından beri Birinci Türk Ordusu'nun başkomutanlığı görevini yapmaktaydı.[154]

İngiliz basını Irak'taki gelişmelere ilişkin olarak Türk kaynaklarından aldığı bilgileri zaman zaman yayınlamaya devam etti. Osmanlı Devleti tarafından İstanbul'dan yayınlanan resmi duyuruda, 4-5 Aralık 1915 tarihlerinde Türk kuvvetlerinin bölgedeki operasyonları hakkında bilgi verilmiştir. 4 Aralık 1915 tarihinde Türk kuvvetleri Kut'ül Amare'ye yaklaşmış ve gece vakti Dicle nehrinin sağ yakasında keşif yapmıştı. Bu esnada Türk kuvvetleri İngiliz mevzilerine ani ateşle saldırmıştı. 5 Aralık'ta ise Osmanlı topçuları İngiliz mevzilerini ve Kut'ül Amare'ye bağlı bir mevkiyi bombalamıştı. Kut'ül Amare'ye ayrı ayrı birlikler halinde ilerleyen Türk kuvvetleri atışlarını üç İngiliz nakliye gemisine ve iki monitöre[155] doğru yönlendirmiş, bir monitör alevler yükselmişti. Ayrıca ikisi yük gemisi toplam dört gemi ele geçirildi. Ele geçirilen gemilerden birinde 2 uçak ve birçok havacılık malzemesi bulundu. Irak cephesinde ele geçirilen toplam uçak sayısı 6 oldu.[156]

Türk ordusu Umm El Tubal'daki ağır mücadeleden sonra, ancak 7 Aralık 1915 tarihinde Kut'ül Amare'yi kuşatmak için yeterli kuvvet getirebildi. Kut'ül Amare'deki İngiliz kuvvetlerinin toparlanabilmesi için kuşatma başlayıncaya kadar geçen dört gün süre çok değerli olmuştu. Kut'ül Amare, Selman-ı Pak'tan gemiyle gelen İngiliz yaralılarla dolmuştu. İngiliz askerleri kısa bir dinlenme aralığına ihtiyaç duymaktaydı. Çoğu asker 10 gündür çizmelerini ayaklarından çıkarmamış ve yıpranmış haldeydi. Birçoğunun kıyafeti perişandı. Bütün olumsuzluklara rağmen İngiliz askerlerinde disiplin sarsılmamıştı. Kuşatmaya direniş hazırlıklarına enerjik bir şekilde giriştiler.[157]

Kaçarak geri çekilen İngiliz birliklerini takip eden Osmanlı ordusu 7 Aralık 1915 tarihinde Kut'ül Amare şehrinin tamamını kuşatma altına aldı. 8 Aralık 1915 tarihli Lordlar Kamarası'ndaki toplantıda Lord Crewe, Bağdat harekâtını eleştirenlere ve endişe duyanlara cevap verdi. Ortada yanlış anlama olduğunu, Bağdat seferinin sadece General Townshend'in planları ve tatbikatı olmadığını, harekâtın önceden İngiliz

[154] "General Townshend at Kut, Strongly Fortified Position", *The Times*, 07.12.1915, s.8.
[155] Genellikle sığ sularda ve nehirlerde kullanılan küçük bir savaş gemisi türü.
[156] "Late War News, Attack on Kut Al Amara", *The Times*, 08.12.1915, s.9.
[157] Dane, *a.g.e.*, s.128-129.

Hindistan Hükümeti tarafından planlanıp tatbik edildiğini belirtti. Türklerin askeri gücünün üstünlüğü sebebiyle Başkomutan General John Nixon tarafından Bağdat harekâtının sadece beklemeye alındığını söyledi.[158]

Lord Crewe İngiliz kamuoyunu bu sözlerle yatıştırmaya çalışırken, Türk birlikleri, Kut'ül Amare'de Dicle kıyısında bozguna uğramış ve iç kesimlere doğru çekilmiş İngiliz kuvvetlerine karşı şiddetli bir saldırı başlattı. İngiliz birlikleri kasabanın girişine ve Dicle nehrinin kuzeyine doğru sürüldü.[159] Kuzey ve batı cephesindeki Türk birlikleri Kut'ül Amare yakınlarındaki İngiliz mevzilerine daha da yaklaşarak büyük kayıplar verdirdi ve Dicle'nin sağ kıyısında bulunan Türk tümenleri Kut'ül Amare'ye doğru yaklaştı. Kasaba'nın doğusunda Dicle üzerinde bir köprü Türkler tarafından alındı. Bazı İngiliz birlikleri kasabanın içlerine çekilmeye zorlandı ve bazı İngiliz gambotları da kaçmaya çalıştı.[160]

General Townshend, Türk kuvvetlerinin 8 Aralık 1915 tarihinde gün boyunca İngiliz mevzilerini bombaladığını bildirdi. Bombardıman, her taraftan saldırıların yapıldığı 9 Aralık'ta da devam etti. 10 Aralık tarihinde Türk birlikleri Kut'u yeniden ağır bir şekilde bombaladı ve mevzilerin kuzey cephelerine saldırı düzenledi. 11 Aralık'ta bombardıman yenilendi. Türk birlikleri İngilizlerin kuzey cephesine 2 saldırı gerçekleştirmekle beraber, İngiliz basınının iddiasına göre ağır kayıplar verdi. Osmanlı Devleti'nin verdiği bilgiye göre ise; Irak cephesinde Türk birlikleri Kut'ül Amare yakınlarında İngilizlerin ileri mevzilerini ele geçirdi. Daha da ilerleyen Türk kuvvetleri Şeyh Sait köyünü ele geçirdi. 700'den fazla kayıp veren İngilizlerin topçu atışları sebebiyle dubaları ve monitörleri de zarar gördü.[161] İngilizlerin Şeyh Sait bölgesinden çekilmesiyle Türk kuvvetleri tarafından 300 deve de ele geçirildi.[162]

Irak'ta bulunan kuvvetlerin komutanı Von der Goltz Paşa ve yaveri Kazım (Karabekir) Bey 12 Aralık 1915 tarihinde öğle vaktinde Kut'ül Amare karargâhına geldiler. İlk olarak Nurettin Bey'in çadırına gidilerek durumla ilgili malumat alındı. Alınan bilgiler neticesinde Irak'taki Türk ordusunun durumunun tehlikede olduğu tespit edilerek, Kut'ül Amare'nin güneyinde bulunan Ali el Garbi'den gelecek İngiliz

[158] "Toward to Bagdad", *The Times*, 08.12.1915, s.8.
[159] "British Attacked at Kut Al Amara", *The Times*, 09.12.1915, s.8.
[160] "Turks Claim Success on the Tigris", *The Times*, 11.12.1915, s.8.
[161] "Turks Held at Kut, Four Days Artillery Attack", *The Times*, 14.12.1915, s.8.
[162] "Turks Claim Pressing Us at Kut Al Amara", *The Daily Mirror*, 10.12.1915, s.5.

kuvvetlerine karşı tedbir alınmadığı ve her iki cepheye yetişebilecek bir yerde umumi bir ihtiyat kuvveti kurulması noktasında tavsiyeler Nurettin Bey'e iletildi.[163]

General Townshend, Araplardan alınan istihbarat doğrultusunda Türk birliklerinin 12 Aralık akşamı düzenlediği şiddetli saldırılarda 2000 kaybı olabileceğini bildirdi. Ancak General Townshend bunu doğrulayamadı. Kendisi Türk birliklerine 1000 kayıp verdirdiğini tahmin ediyordu. Türk birlikleri 8 Aralık'tan beri her gün ağır bombardıman ve piyade saldırılarına devam etmiş, 12 Aralık'ta en yoğun saldırıyı gerçekleştirmişti. Bundan sonra geçen birkaç gün içinde ciddi bir saldırı olmamıştı.[164]

Türk kuvvetleri 14 Aralık 1915 tarihinde Kut'ül Amare yakınlarında mayınlar ve salapuryalar ele geçirdi.[165] Irak cephesinde Kut'ül Amare yakınlarında aralıklı piyade ve topçu muharebeleri devam etti. Türk kuvvetleri müstahkem Kut kasabasına yaklaşırken bazı yer altı mayınları tespit edip patlattı.[166] 17-18 Aralık gecesi İngiliz-Hint birlikleri Türk kuvvetlerinin ileri harekât siperlerine saldırıda bulunarak şaşkınlık yarattı. İngiliz kaynaklarına göre bu saldırıda Türk birliklerinden 30 kişi öldü, 11 kişi de esir alındı. 18 ve 19 Aralık tarihleri ise gayet sessiz geçti[167]

Diğer taraftan İngiliz Parlamentosu'nda Irak'taki durum endişeyle takip edilmekteydi. Sir E. Cornwall, Hindistan Bakanı'na General Townshend'in Kut'ül Amare'ye dönüşünden bu yana uğradığı zayiatın sayısını verip veremeyeceğini sordu. Ayrıca, Sir John Nixon'ın hala cephede olup olmadığını ve Mezopotamya'dan (Irak'tan) alınan son bilgilerin ne olduğunu öğrenmek istedi. Hindistan Bakanı Chamberlain cevap olarak 18 Aralık 1915 tarihine kadar olan toplam kayıpların 1126 olduğunu söyledi. Buna 40'ı hastalıktan olmak üzere 200 ölüm dâhildi. Sir John Nixon, Irak harekâtının komutanı olmasına rağmen Kut'ül Amare'de değildi. Kendisinden alınan son telgrafta 19 Aralık 1915 tarihinin sessiz geçtiğine dair bir bilgi mevcuttu.[168] Diğer taraftan 19 Aralık tarihli bir telgrafta, İngilizlere ait iki devriye nehir botunun Kut'ül Amare çevresindeki Türk kuşatma hattını kırmaya çalıştığı

[163] Kazım Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020, s.513.
[164] "General Townshend Stand, 1000 Turkish Losses", *The Times*, 17.12.1915, s.10.
[165] "3.000 Shells on British", *The Daily Mirror",* 18.12.1915, s.7.
[166] "The Turks and Kut", *The Guardian*, 18.12.1915, s.7.
[167] "Turkish Loses in The Tigris, A British Surprise", *The Guardian*, 21.12.1915, s.7.
[168] "Casualties İn Mesopotamia", *The Guardian*, 23.12.1915, s.4.

bildirilmişti. Ancak devriye botlarından biri Türk topçularının ateşiyle batırıldı, diğeri ise geri çekilmek zorunda bırakıldı.[169]

Kut'ül Amare kasabasının kuzeydoğusunda ve kara tarafında eski bir Türk kalesi bulunmaktaydı. Bu antik yapı İngilizler tarafından kasabanın kuzey yönünün savunmasında kullanılan en önemli istihkâm konumundaydı ve Türk kuvvetlerinin hedefindeydi. 23 Aralık 1915 gecesi Türk kuvvetleri topçu ateşiyle Kut'ül Amare'nin kuzeyinden İngilizlerin sağ kanadını koruyan bu kaleye gedik açtı. Bunun ardından bir saldırı ile Türk kuvvetleri İngiliz siperlerine girdi. Ancak, İngiliz basınının aktardığına göre, Türk birlikleri arkalarında 200 ölü bırakarak geri çekilmek zorunda kaldı. Türk birlikleri 24 Aralık'ta sabah 10'dan öğleden sonraya kadar İngiliz mevzilerini ağır bir şekilde bombaladı. 24-25 Aralık gece yarısı şiddetli çatışmalar yaşandı. Türk kuvvetleri kuzey tabyalarını yaparak bölgeye iyice mevzilendi. İngiliz garnizonu Norfolk Alay'ı ve 104. Alay tarafından takviye edilerek direnmeye devam etti. 25 Aralık Noel günü sabahı saldırı tekrarlandı. Bir kez daha Türk kuvvetleri gedikten içeri girmeye çalışırken tekrardan geri püskürtüldü. Türk birlikleri 400-900 yarda (366-823 metre) kadar geride bulunan siperlere çekildiler. Noel gününün geriye kalan kısmı sakin geçti. Bir süre sonra Türk kuvvetleri şiddetli bir şekilde kaleyi almak için tekrar saldırdı ve bir burcu ele geçirdi. Guardian gazetesinin haberine göre iki taburdan oluşan İngiliz garnizonu, gelen takviye iki taburla birlikte siperleri sağlam bir şekilde savunarak Türk kuvvetlerinin ilerleyişini durdurdu. Osmanlı komutanları tarafından kaleye hücum girişimlerinde bütün bir tümen görevlendirilmişti. Gazetenin haberinde Türk ordusunun toplam kayıplarının 700 kişiye yakın olduğu, İngilizlerin ise ölü ve yaralı sayısı 100 kişi olarak ileri sürülmektedir.[170] Kut'ül Amare civarındaki çatışmalar aralıklarla devam etti.[171]

Diğer taraftan İngiliz kamuoyunda Kut'ül Amare'de kuşatma altında olan İngiliz birlikleri için kaygılar artmaktaydı. İngiliz basınında Bağdat gibi büyük bir şehri sadece General Townshend komutasında bir tümenle ele geçirmeye çalışmanın hata olduğu yazılmıştı. İngiliz kamuoyunu rahatlatmak isteyen Lord Crewe, "basında gördüğü yanlışları düzeltmek adına" Irak seferine ilişkin bir açıklama yaptı. Crew'un açıklamasına göre Kut'ül Amare'yi ele geçiren İngiliz ordusunun zaferi 29 Eylül 1915'de gerçekleşmişti. Kasım ayında Selman-ı Pak'ta en az 4 tümenden oluştuğu

[169] "Turks Claim Sinking of River Monitor", *The Daily Mirror*, 20.12.1915, s.5.
[170] "Turks Defeated at Kut", *The Guardian*, 28.12.1915, s.5.
[171] "Turks Say Battle near Kut Still Continues", *The Daily Mirror*, 31.12.1915, s.3.

söylenen Türk kuvveti, General Townshend komutasındaki kuvvet tarafından yenilgiye uğratılmıştı. O zamandan itibaren General Townshend'in kuvvetini nehrin aşağısındaki Kut'ül Amare'ye geri çekmesi gerekiyordu. General Townshend komutasındaki kuvvet hem piyade, hem de süvari olmak üzere ek birliklerden oluşuyordu ve üst düzey yetkililer tarafından yerine getirmesi gereken görev için yeterli sayılıyordu. Gazetelerde bunun aksi yönde çıkan haberler doğru değildi. Harekât General Townshend'ın kendi inisiyatifiyle yürüttüğü aceleci bir askeri macera değildi ve düzgün planlanmıştı.[172] Irak seferi için de birkaç ay öncesinden tüm hazırlıklar yeterli asker ve mühimmatla tedarik edilerek yapılmıştı.[173]

Ali El Garbi, Dicle Nehri kıyısında, Kut'ül Amare'nin 80 km güney doğusunda yer almaktaydı. İstanbul kaynaklı İngiliz basınına yansıyan bir haberde; Irak cephesinde, iki makinalı tüfek ve önemli sayıda süvari bulunan bir İngiliz kuvvetinin 2 monitörün koruması altında Kut'ül Amare'nin yardımına gelmek için Ali El Garbi'den ilerlediği yazılmıştır. Ancak bu İngiliz destek kuvveti Türk kuvvetleri tarafından Ali El Garbi yönünde geri sürülmüştü.[174]

İngiliz destek kuvvetleri 25 Aralık'ta Ali El Garbi'ye ulaşmış durumdaydı. İngiliz birlikleri Türk kuvvetlerinin karşı saldırıları ve ulaşım sıkıntıları sebebiyle ilerleyişlerini bir haftadan fazla bir süreliğine ertelemek zorunda kaldı. Bu süreçte Türk birlikleri daha fazla takviye alıyordu. İlave kuvvetlerle Essin hattında bulunan siperleri güçlendirmek için kullanabilecekleri yerleşik bir kampı Şumran'da kurmaya çalışıyorlardı.[175]

Hindistan Bakanlığı'nın General Townshend'den aldığı haberler İngiliz basınına yansımaktaydı. 26 Aralık gecesi şiddetli gök gürültülü fırtına dışında sessiz geçmişti. 28 Aralık tarihli bir telgrafta, Türk birlikleriyle çarpışan ve onları geri püskürten alaylar olan 104. ve 48. öncü birliklerden bahsedilmekteydi.[176]

General Townshend, 29 Aralık 1915 tarihli raporunda şu bilgileri vermekteydi: Kut'ül Amare'nin tam karşısında Dicle Nehri'nin sağ kıyısında, Townshend'in kuvvetleri tarafından savunma noktası olarak tutulan köy, önceki iki gece ağır tüfek ateşine maruz kalmıştı. Ayrıca Türk tarafı ölülerini gömmek ve yaralılarını çıkarmak

[172] "Parliament, The Operation in Mesopotamia", *The Times*, 08.12.1915, s.14.
[173] "Baghdad Expedition", *The Guardian*, 08.12.1915, s.9.
[174] "On The Tigris", *The Guardian*, 29.12.1915, s.5.
[175] Dane, *a.g.e.*, s.138.
[176] "No Attack on Kut since Christmas Day", *The Guardian*, 30.12.1915, s.5.

için dört saatlik ateşkes talep etmişti. Özellikle Noel günü (25 Aralık) gerçekleşen Türk saldırısı sonrasında çok miktarda ölü ve yaralı kalenin önünde yerde yatıyordu. Guardian gazetesi Noel günü gerçekleşen çatışmalarda İngilizlerin zayiatını 3'ü subay 71 ölü, 1 kayıp ve 309 yaralı olarak duyurdu. Destek kuvvetleri ise düzenli bir şekilde cephe hattına ulaşmaya çalışıyordu.[177]

30 Aralık tarihli Türk Karargâhı'nın duyurduğu bilgiye göre; Kut'ül Amare yakınlarında Şeyh Said'in alınmasıyla beraber İngilizlere ait 450 ton petrol ve benzin ele geçirilmişti.[178]

General Townshend'in bildirdiğine göre Türk kuvvetleri 2 Ocak 1916 tarihinde, öğleden sonra Kut'ül Amare'ye yaklaşık bir saat ağır top atışı gerçekleştirdi. Sonrasında 4 Ocak tarihine kadar herhangi bir ateş açılmadı.[179] Kuşatma altındaki Townshend birliklerine yardım amacıyla, İngiliz destek kuvvetleri komutanı General Aylmer 6 Ocak 1916 tarihinde, Kut'ül Amare kasabasının 50 mil (80 km) güneyinde bulunan Ali El Garbi'den yola çıktı.[180] 7 Ocak'ta Şeyh Said'in güneyinde Osmanlı ve İngiliz kuvvetleri arasındaki şiddetli çarpışmalarda İngilizler ağır kayıplar verdiler ve ilerleyemediler.[181]

İngiliz basınında "Şeyh Said Savaşları" olarak da adlandırılan bu kanlı çarpışmaların ayrıntılarına rastlanmaktadır. Türk kuvvetlerinin komutasını alan Von Der Goltz Paşa bölgeye geldikten hemen sonra nehrin aşağısında bulunan İngiliz destek birliklerinin Kut'ül Amare ile olan bağlantısını tamamen kesmek için harekete geçmişti. Gücü bir tümen olarak tahmin edilen ve Ali El Garbi'de bulunan İngiliz kuvvetleri ise Kut'ül Amare'yi kuşatmadan kurtarmak için 6 ve 7 Ocak 1916 tarihlerinde, 4 geminin koruması altında saldırıya başlamıştı. İlk başta Şeyh Said'de Türk mevzileri gemilerden açılan ateş sebebiyle zarar gördüyse de karşı saldırılarla İngilizler geri püskürtüldü. Bazı askerler esir alındı ve İngilizlerin kayıpları 3000 olarak tahmin ediliyordu. Özellikle İngiliz süvarileri ağır kayıplar verdi. İngiliz General Kemball'ın 2 top ve 700 Türk askerini esir aldığı iddia edildi. Avam kamarasında Chamberlain İngiliz kuvvetlerinin yenilgisini biraz olsun yumuşatarak ve kamuoyunun moralini bozmayacak şekilde duyurmaya çalıştı. Yaptığı açıklamaya

[177] "Turks Seek Armistice, The Dead and Wounded before Kut", *The Guardian*, 01.01.1916, s.7.
[178] "Turkish Claims", *The Guardian*, 31.12.1915, s.12.
[179] "Little Firing at Kut, General Townshend Report", *The Guardian*, 06.01.1916, s.4.
[180] "History of the Siege of Kut", *Tamworth Herald*, 06.05.1916, s.8.
[181] "The Relief of Kut El Amara", *Army and Navy Gazette*, 15.01.1916, s.8.

göre 7 Ocak 1916 gecesi General Aylmer komutasındaki destek kuvvetleri Şeyh Said yakınlarında 3 Türk tümenine karşı çatışmaya girmişti. İngiliz General Kemball ise, Türk mevzilerini geri çekerek Şeyh Said yakınlarına yerleşmeye çalışıyordu. Bu arada İngilizlerin Dicle Nehri'nin sol yakasındaki ana saldırısı Türk kuvvetleri tarafından yavaşlatılmıştı. Türk kuvvetlerinin karşı saldırıları nedeniyle İngiliz destek kuvvetlerinin ana saldırı harekâtı iptal edildi.

8 Ocak'ta General Aylmer askerlerinin yorgunluğu nedeniyle ilerleyemediğini bildirdi. General Aylmer 9 Ocak 1916 tarihinde Türk birliklerinin geri çekildiğini ve kendisinin takip ettiğini, ancak şiddetli yağmurun takibi zorlaştırıp engellediğini bildirmişti. Şüphesiz General Aylmer harekâttaki başarısızlığın ardından farklı bahaneler bularak İngiliz hükümetini yatıştırmaya ve durumunu düzeltmeye çalışıyordu. Fakat zaman geçtikçe ortaya çıkan kayıpların artması sebebiyle İngiliz hükümetinde kendisine olan güven azalacaktı. Chamberlain ayrıca Mezopotamya (Irak) operasyonlarının tümünü komuta eden Sir John Nixon'un sağlığının bozulması nedeniyle eve dönmek zorunda kaldığını açıkladı. Hindistan Genel Kurmay Başkanlığı görevinde bulunan Korgeneral Sir Percy Lake, Nixon'un yerini aldı. General Townshend bir aydan fazla süredir, Selman-ı Pak'da savaşan birliklerle beraber Kut'ül Amare'de bulunuyordu. Daha sonraki bir telgrafta Türk kuvvetlerinin geri çekilerek Orah'a ulaştığı bildirildi.[182]

İngiliz Savaş Bakanlığı'nın verdiği bilgiye göre, bir İngiliz keşif kuvveti Nasiriye'den, Dicle'nin Şat El Hayy (Nasıriye ve Kut'ül Amare arasındaki su yoluydu) adlı kolu üzerinden gönderilmişti. Türklerin bu yönde ilerlediğine dair hiçbir iz bulunamamıştı ve 7 Ocak'ta müfreze Nasiriye'ye dönmeye başlamıştı. Müfreze dönüş yolunda Osmanlı yanlısı Arapların saldırılarına maruz kaldı. Çatışmalar sonucunda İngiliz kuvvetlerin toplam ölü ve yaralı sayısı 373 iken, Arapların sadece ölü sayısının 300'ün çok üzerinde olduğu belirtildi. 9 Ocak'ta aynı Arapları cezalandırmak için küçük bir birlik Nasiriye'den sevk edildi. Bu kuvvet toplam 4 Arap köyünü yok etti ve sadece 6 kayıp verdi.[183] 12 Şubat 1916 tarihli Guardian gazetesinin bu haberinden de açıkça görüldüğü gibi, İngiliz askeri güçleri sivil asker ayrımı yapmadan, Osmanlı yanlısı olup İngiliz işgaline karşı çıkan Arapların köylerine saldırıp yok etmekten ve katliam yapmaktan hiç çekinmiyordu. İngiliz Savaş Bakanlığı, Arap köylerinin yok

[182] "The Relief of Kut, Advance up the Tigris", *The Times,* 11.01.1916, s.8; "Mesopotamia, Retreat of The Enemy", *The Times,*11.01.1916, s.10.
[183] "Attacks by Arabs in Mesopotamia", *The Guardian,* 12.02.1916, s.7.

edildiğini hiçbir çekince duymadan, sanki doğal bir gelişme gibi gazeteler aracılığıyla kamuoyuna duyuruyordu.

Aynı haber 24 Mart 1916 tarihli Times gazetesinde de kısaca yer buldu. İngilizlere karşı gelip, Osmanlı Devleti'nin yanında savaşan Arapların bazı köylerinin birkaç gün sonra hızlı bir şekilde İngiliz kuvvetleri tarafından yok edildiği yazıldı.[184]

Avam Kamarası'nda Hindistan Bakanı Chamberlain tarafından Kut'ül Amare'de bulunan destek kuvvetlerinin durumu hakkında bazı bilgiler verildi. İngiliz kamuoyunu rahatlatma amaçlı yapılan bu açıklamada, İngiliz kuvvetlerinin başarılı olduğu izlenimi basına yansıtıldı. Açıklamada Kut'ül Amare'nin 25 mil (40 km) güneyinde General Aylmer'ın 13 Ocak 1916 Perşembe günü Orah'ta Dicle Nehri boyunca bulunan Türk kuvvetlerine saldırdığı bilgisi paylaşıldı. Akşama kadar süren yoğun çatışmalardan sonra, İngilizler tarafından doğu ve kuzeyden baskı altına alınan Türk kuvvetleri geri çekilmeye başlamıştı. Türk kuvvetleri daha önce Vadi (Wadi) bölgesini ele geçirmiş ve burada konuşlanmıştı. Vadi, Dicle nehrinin kuzeyindeki büyük bir bataklıktan başlayıp Orah yakınlarında Dicle nehrine kavuşan bir suyoluydu. Genelde kuru olmasına karşın son zamanlardaki yağışlar nedeniyle muhtemelen kuru bir halde değildi. Fakat General Aylmer'ın verdiği raporda, Vadi bölgesinin 15 Ocak Cumartesi günü itibariyle İngiliz kuvvetleri tarafından tamamen ele geçirildiği bildirildi.

Chamberlain 11-15 Ocak 1916 tarihleri arasındaki gelişmeleri de kısaca özetlemişti: 11 Ocak'ta Türk kuvvetlerinin Kut kasabasının 6 mil (9,5 km) doğusunda yer alan Essin (Es Sinn) bölgesine gitmek için geri çekildiği bilgisi alınmıştı. Ancak, General Aylmer komutasındaki İngiliz birlikleri, 12 Ocak Çarşamba günü Vadi mevkiine doğru ilerlemiş ve Türk kuvvetleriyle sıcak çatışmaya girmişti. General Townshend ve General Aylmer'dan gelen bilgiler üzerine, 13 Ocak'ta General Kemball komutasındaki destek kuvveti Dicle Nehrinin sağ kıyısında bulunan Türk tümenini karşıladı. Bu arada General Aylmer ise Vadi'nin etrafında ve nehrin sol kıyısında iki Türk tümenini geri püskürtmeye çalışıyordu. Sürekli savaş hali bölgede devam etti ve 14 Ocak sabahı General Aylmer Türk kuvvetlerinin geri çekildiği bilgisini verdi. Kendisi de karargâhını ve motorlu taşıtları Vadi mevkiinin girişine taşıdı. Aylmer, 15 Ocak tarihinde Vadi mevkiinin tamamen İngilizler tarafından ele

[184] "The Mystery of Mesopotamia", *The Times*, 24.03.1916, s.9.

geçirildiğini ve Türk kuvvetlerinin ise Essin bölgesini ele geçirerek burada konuşlandıklarını duyurdu. İngilizlerin geri çekilen Türk kuvvetlerini takip etmesi hava muhalefetinden dolayı mümkün olmadığından harekât durduruldu ve yaralılar nehrin aşağısına (Basra yönüne) gönderildi.[185]

General Townshend'in garnizonu telsiz telgraf ile diğer İngiliz kuvvetleriyle iletişim halindeydi ve 15 Ocak tarihinde kendisinden bir telgraf alınmıştı. Sağlık durumu nedeniyle görevinden ayrılan Sir John Nixon hala operasyonları yönetiyordu. Sir Percy Lake'in bir hafta veya 10 gün içinde Nixon'dan komutayı devralması bekleniyordu. 17 Ocak'ta İngiliz Parlamentosu'nda Chamberlain'den harekâtın durumu ve geleceği hakkında daha detaylı bilgi vermesi istenmiş, ancak kendisi mevcut durumda böyle bir bilgi vermenin Parlamentodan daha çok düşmana daha faydalı olacağını söyleyerek açıklama yapmayı reddetmiştir.[186]

18 Ocak 1916 gecesi Kurna'nın batısındaki İngiliz askeri kampına Türk kuvvetleri tarafından sürpriz bir saldırı gerçekleştirildi. Birkaç asker öldürüldü ve bir miktar sığır telef oldu.[187] General Aylmer, Kut'ül Amare kasabasına 7 mil (11 km) uzaklıkta olan ve kendisini durdurmak isteyen Türk kuvvetlerin konuşlandığı Essin'e doğru ilerlemekteydi. 20 Ocak 1916 tarihinde Aylmer'ın kuvvetleri Türk mevzilerine yaklaşmıştı. Bu arada Austen Chamberlain, Kut kasabasındaki İngiliz askerlerin komutanı General Townshend'den kasabada henüz çatışma ve ateş açma olmadığına dair bir telgraf almıştı.[188]

Guardian gazetesi ağır kayıpların verildiği kara savaşlarında İngiliz askerleri için cephede ağır ateş altında ve açık alanda başlarının ve Hint sarıklarının üzerinde dengelenmiş kutular içerisinde mühimmat taşıyan görevlileri, sedye taşıyıcılarını ve ambulans şoförlerini takdir eden bir yayın yaptı. Çoğunlukla bu tarz nakliye işlerini Hintliler yapıyordu.[189]

Diğer taraftan Harbiye Nazırı Enver Paşa, İngiliz destek kuvvetleri karşısında elde edilen başarılara rağmen, yeterince girişken olmadığı ve birliklerini geri çektiği gerekçesiyle Nurettin Paşa'yı görevden almış ve 20 Ocak 1916 tarihinde yerine amcası Halil (Kut) Paşa'yı Kut'ül Amare kuşatmasında görevlendirmişti.

---

[185] "The Tigris Fighting, Position Taken by Aylmer", *The Guardian,* 18.01.1916, s.7.
[186] "Kut Still Besieged, All Day Battle", *The Times,* 18.01.1916, s.8.
[187] "Turks Tale of Big Losses", *The Daily Mirror,* 27.01.1916, s.3.
[188] "Seven Miles from Kut", *The Times,* 21.01.1916, s.32.
[189] "Heavy Casualties on the Open Ground", *The Guardian,* 22.01.1916, s.7.

Zaman geçtikçe İngiliz kamuoyunda endişe artmaktaydı. 24 Ocak 1916 tarihli Guardian gazetesi "Mezopotamya'dan gelen haberlerin iyi olmadığını" duyurdu. General Aylmer fırtına ve sel oluşturan çok kötü hava koşulları nedeniyle ilerleyememekteydi.[190] Kut kasabasında işlerin pek yolunda gitmediği ve destek kuvvetlerinin başarılı olamayacağı yönünde fikirler oluşmaya başladı. 21 Ocak tarihinde El Hanna mevkiinde gerçekleştirilen ve "El Hanna muharebesi" olarak adlandırılan çarpışmada, zorlu bir labirente benzeyen mevkiye saldırı gerçekleştiren İngiliz kuvvetleri yetersiz topçu hazırlığı sebebiyle başarısız oldu. Yetersiz silah ve mühimmatla cephenin sol kısmından giriş yapan İngilizler, çok fazla Türk kuvvetlerinin üzerine gidemedi ve geri çekilmek zorunda kaldı. 2741 kayıp veren İngiliz destek kuvvetleri geri çekilmeseydi tamamen yok olma ihtimalleri de vardı.[191]

Times gazetesi, 22 Ocak 1916 tarihli Sir Percy Lake'den gelen telgraflar ışığında bölgedeki gelişmeler İngiliz kamuoyuna duyuruldu. 20 Ocak tarihinde ilerlemeye devam eden General Aylmer, 21 Ocak'ta Essin bölgesinde (Dicle Nehri'nin sol kıyısında ve Kut'ül Amare'nin 25 mil/40 km güneyinde Türk mevzilerine saldırmış ve gün boyunca şiddetli çatışmalar Percy Lake'e göre İngilizler için başarılı şekilde devam etmekteydi. Aralıksız yağışlarla ve şiddetli rüzgârla hava çok kötüydü. Yağan yağmur askerlerin hareketini aşırı derecede zorlaştırıyordu. Ordugâhlar çamur ve balçık içinde kalıyor, bu durum askerlerde büyük rahatsızlık yaratıyordu. Bölgedeki sel olayları ve Dicle Nehri'nde su seviyesinin anormal yükselişi nedeniyle 22 Ocak'ta saldırıyı yenilemek neredeyse imkânsızdı ve General Aylmer Türk siperlerinden 1300 yarda (1,2 km) uzakta kuvvetlerini konuşlandırdı. Özellikle sayısı artan su taşkınları savaş meydanındaki tüm askerler için büyük zorluklar yaratıyordu. Henüz kayıplar hakkında ayrıntılı bir bilgi basına yansımamıştı, fakat her iki taraf için de kayıpların çok ağır olduğu bildirilmekteydi. 18 gün önce başlayan harekâtla General Aylmer komutasındaki İngiliz destek kuvvetleri Dicle nehri üzerindeki üssünden 50 mil (80 km) uzaklaşmıştı ve iki meydan muharebesinin yanında, neredeyse sürekli Türk birlikleriyle temas ve çatışma halindeydi. Bunun yanında aşırı kötü hava koşulları en çok Kut'ül Amare'ye ulaşmaya çalışan İngiliz destek kuvvetlerini olumsuz yönde etkilemişti. [192] İngiliz basını gelişmeler hakkında İstanbul kaynaklı bilgilere de yer

[190] "A Critical Moment", *The Guardian,* 24.01.1916, s.6.
[191] Dane, *a.g.e.*, s.141.
[192] "Fierce Fighting for Kut, General Townshend Still Isolated", *The Times*, 24.01,1916, s.8; "Mystery of the Last Tigris Battle", *The Guardian,* 26.01.1916, s.7.

verdi. Yayınlanan bir resmî açıklamada, 21 Ocak tarihinde Felahiye'de bulunan Türk kuvvetlerine karşı İngiliz destek kuvvetlerinin gambot desteğiyle Dicle nehrinin her iki tarafından saldırı gerçekleştirdiği belirtildi. İngiliz kaynakları çatışmanın Kut'ül Amare'nin 25 mil güneyinde olduğunu ilan etmesine rağmen, Türk kaynaklı haber olayın Kut'ül Amare'nin 22 mil (35 km) doğusunda gerçekleştiğini duyuruyordu. Dicle nehrinin menderes çizen kıvrımlı bir yapıda olduğu düşünülürse aslında bu iki söylemin birbirine oldukça yakın olduğu gözlenmekteydi. Savaşın 6 saat sürdüğü ve tüm saldırıların karşı saldırılarla geri püskürtüldüğü açıklandı. İngilizler doğuya doğru birkaç kilometre geriye çekilmişti. Yapılan sayıma göre 3000 İngiliz asker ölü halde savaş meydanında bulunmaktaydı. Bir yüzbaşı ile bir takım İngiliz askeri de esir edilmişti. Türk tarafının kayıp sayısı İngilizlere göre biraz daha azdı. Aynı gün General Aylmer'ın ölüleri defnetmek için istediği bir günlük ateşkes Türk kuvvetleri tarafından kabul edilmişti. İngiliz esirler, bu savaşta meydana gelen kayıpların yanı sıra, İngiliz destek kuvvetlerinin Şeyh Said yakınlarında gerçekleşen bir önceki savaşta da yaklaşık 3000 ölü ve yaralı kaybının olduğunu açıklamıştı. Ayrıca Nasırıye yönünde Kurna'nın batısına doğru ilerlemeye çalışan bir başka İngiliz kuvvetine karşı yapılan saldırı sonucunda İngilizler arkalarında yüzlerce ölü bırakıp geri çekilmek zorunda kalmıştı. Müntefik Araplarının bulunduğu bölgede yapılan bu harekât sonucunda Türk kuvvetleri 100 deve ve 100 çadır ele geçirmişti.[193] Görüldüğü gibi İngiliz kaynakları alınan ağır yenilgileri ve kayıpları kendi kamuoyundan gizlemeye çalışırken, İngiliz basını Osmanlı kaynaklarından aldığı gerçeğe yakın ve doğru bilgileri aynen yayınlamıştır. Bu durum ortaya çelişkili bir durum çıkarmıştır.

Ünlü İngiliz savaş muhabiri Edmund Candler, 16 Ocak'ta Basra'dan basına gönderdiği yazıda, Dicle Nehri'nin 4 fit (1,22 metre) yükseldiğini yazmıştı ve o tarihten beri süren aralıksız yağışlar bu seviyeyi muhtemelen daha da artırmıştı. Essin'deki Türk mevzileri çok güçlüydü ve her türlü Alman rehberliğinde her türlü savunma malzemesiyle takviye edilmişti. İngiliz kuvvetlerine nehirden monitörler eşlik etmekteydi, ancak olumsuz hava koşulları, özellikle fırtınalar onları da güç durumda bırakmaktaydı.[194] İngiliz gazeteleri genel olarak General Aylmer'ın ilerleyememesine sebebi olarak kötü hava koşullarını ön plana çıkarmaktaydı. Ancak

[193] "Mystery of the Last Tigris Battle", *The Guardian,* 26.01.1916, s.7; "The Advance on Kut, Conflicting Reports, *The Times,* 26.01.1916, s.8.
[194] "Fierce Fighting for Kut, General Townshend Still Isolated", *The Times,* 24.01,1916, s.8.

Osmanlı Devleti'ndeki kaynaklardan alınan bilgilerde hava koşullarına dair şikâyet görülmemektedir.

21 Ocak 1916 Cuma günü, Kut'ül Amare'ye destek için gelen General Aylmer kuvvetleri Essin'de bulunan Türk mevzilerine gerçekleştirdiği saldırı sonucunda başarısız olunca, İngiliz ve Türk Kuvvetleri arasında 22 Ocak Cumartesi günü birkaç saatliğine ateşken ilan edildi. Yaralıların kaldırılması ve ölülerin defnedilmesi için bu gerekliydi. Bu arada Kut'ül Amare'de bulunan General Townshend ve askerlerinin durumu hakkında İngiliz kamuoyunda oluşan endişeler bir duyuru ile giderilmeye çalışıldı. Townshend'ın bizzat bildirdiğine göre birlikleri yeterli miktarda malzemeye sahipti ve çatışmaya girmemişti. İngiliz halkı böylece rahatlatılmaya çalışıldı. Yardım gücünün karadan ilerleyişini engelleyen en önemli faktör olarak ise Dicle nehrinin su seviyesinin son iki günde yükselmesi gösterildi. Dicle nehri son 48 saatte Kut'ta 7 fit (2,1 metre), Amara'da 2,5 fit (76, 2 cm) yükselmişti.[195]

Durum İngilizler aleyhine sürekli kötüye gitmesine rağmen, İngiliz basınında genelde gerek Townshend gerekse ona yardıma giden Aylmer'ın sözde "başarılarından" övgüyle bahsedildiği gözlenmektedir. Öyle ki gerçek durumu kavrayamayan sıradan bir İngiliz okuyucu, bu haberlere bakarak bölgede üstün ve galip tarafın İngiltere olduğunu zannedebilirdi. Oysa Kut'ül Amare'de kuşatma ve ağır bombardıman altında bulunan Townshend komutasındaki İngiliz ordusu tamamen yok edilmemek için ölüm kalım mücadelesi vermekteydi. Destek için gönderilen birliğin de durumu pek farklı değildi. Ağır kayıplarla hızla mevcudu erimeye başlamıştı.[196] İngiliz kamuoyunu rahatlatmak için güya esir edilen Türk askerlerinin ifadeleri kaynak olarak gösterilerek, Mezopotamya (Irak) sefer kuvvetleri basın temsilcisi Edmund Candler'ın ağzından, asker kaçaklarıyla beraber Osmanlı kuvvetlerinin yarısının yok olduğu bile iddia edildi.[197]

27 Ocak 1916 tarihli Times gazetesi General Townshend'ın durumu ile ilgili yorumlarda bulunmuştur. İngiliz halkı bizzat kendisinden yeterli erzakı olduğunu duyunca rahatlamıştı. Çöldeki istihkâmında 50 gündür tecrit edilmiş durumda olması endişe yaratıyordu. Townshend, Selman-ı Pak'tan (Ktesifon'dan) Kut'ül Amare'ye çok sayıda yaralıyla gelmişti. Hastanelerdeki sayı oraya vardıktan bir ay sonra

[195] "Armistice on the Tigris", *The Times*, 25.01.1916, s.8.
[196] "Early Relief Operations", *Western Mail*, 11.05.1916, s.5.
[197] "Turks Retire before British Advancing to Relief of Kut", *The Leeds Mercury*, 17.01.1916, s.3.

neredeyse her gün devam eden çatışmalarla büyük ölçüde artmış olmalıydı. Hindistan Bürosu, General Aylmer'ın durumu hakkında belirsizliği gideren açıklayıcı bir not yayınladı. General Aylmer'ın kuvvetlerinin Kut'ül Amare'nin 7 mil (11 km) yakınında olduğu bilgisi doğru değildi. 24 Ocak 1916 Pazartesi günü gerçekleştiği bildirilen savaş Essin mevkiinde değil, Kut'ül Amare'ye 23 mil (37 km) uzaklıkta yapılmıştı. Bu tarihten beri ne General Aylmer'ın gücü ne de Türk kuvvetlerinden yeni bir hareket yoktu. Kut'ül Amare'de ise çatışmalar yaklaşık 2 hafta süren sessizliğin ardından başlamıştı. Aralıklarla karşılıklı topçu saldırıları yapılıyordu. 26 Ocak 1916 tarihli İstanbul'da yayınlanan resmi raporda, Mezopotamya (Irak) cephesinde İngiliz kuvvetlerinin Felahiye yakınlarında muazzam kayıplar verdikten sonra yeni bir saldırı yapmadığı duyurulmuştu. Irak'ta bulunan İngiliz Kuvvetlerinin komutasından ayrılan Sir John Nixon'a bir telgraf gönderen Rus General Grandük Nikola Rus Çarı'nın teşekkür mesajını iletti. Çar aynı zamanda ortak düşmanlarına karşı İngiliz ordusuna başarı ve zafer diledi.[198]

General Townshend, 27 Ocak tarihli raporunda Türk kuvvetlerinin Kut'ül Amare savunmasının kara tarafındaki alandan siperlerini boşaltarak 1 mil (1,6 km) kadar geri çekildiklerini belirtti. General Aylmer'ın durumunda ise herhangi bir değişiklik yoktu. Son günlerde ciddi bir çatışma olmamıştı. General Aylmer bir hafta önce Kut'un yaklaşık 25 mil (40 km) aşağısındaki Essin bölgesinde bulunan Türk kuvvetlerine hücum etmekte başarısız olunca, ilerleyemeden olduğu yerde kalmaya devam etmişti.[199] 28 Ocak'ta sunulan başka bir raporda da İngilizlerin siperlerini Felâhiye'de kurduklarına dair bilgi verildi. Felâhiye, Kut'ül Amare'nin 23 mil (37 km) güneyinde bulunan ve General Aylmer'ın son saldırı faaliyetini gerçekleştirdiği yerdi. İngiliz gazetelerinden bazıları haberlerinde yanlışlıkla "Felahiye" yerine "Felchic" ve "Menlchis" yazdılar. Times gazetesi bu durumu fark ederek bir düzeltme yayınladı.[200] Hindistan Bakanlığı'nın 29 Ocak'ta verdiği bilgiye göre, Irak'ta İngiliz kuvvetlerinin komutasını devralan Sir Percy Lake, Vadi havzasında bulunan General Aylmer kuvvetlerini ziyaret etti. Havanın kötü devam ettiğini ve tüm ülkenin çamur içinde olduğunu, bu durumun askerlerin hareketlerini çok zorlaştırdığını bildirdi.[201]

[198] "The Kut Rescue Force, Turkish Attack on British Camp", *The Times*, 27.01.1916, s.8.
[199] "Turks Retire a Mile at Kut El Amara", *The Daily Mirror,* 28.01.1916, s.5; "Turkish Retreat from Line Nearest Kut", *The Guardian,* 28.01.1916, s.7.
[200] "Artillery Duel near Kut", *The Times*, 29.01.1916, s.8.
[201] "Tigris Campaign, Sir Percy Lake Joins General Aylmer", *The Observer,* 30.01.1916, s.11.

Tuhaf olan şudur ki ne General Nixon, ne de General Aylmer'ın, General Townshend'e erzaklarının kuşatma altında ne kadar dayanmaya izin vereceğini kesin olarak sormayı düşünmediği görülmektedir. General Townshend de Kut'ül Amare'ye kapandıktan birkaç hafta geçinceye kadar bu önemli gerçeği kendisi araştırmadı. Bu telaşsızlığın sebebi açıktı. Kendisine iki ay içinde destek geleceği ve rahatlatılacağı güvencesi verilmişti. Mevcut erzakla bu süreyi rahatlıkla geçirebileceğini düşünen General Townshend, belki en başta dikkatini yoğunlaştırması gereken faktörü ihmal etti: Askerlerinin ihtiyaç duyduğu gıda stoku. 25 Ocak'ta General Aylmer, 29 Ocak'ta General Lake'den alınan telgraflarda, General Townshend'ın erzak durumunun kritik olduğu sezilmekte ve bu nedenle ivedi ileri harekât savunulmaktadır. Bununla birlikte Kut'ül Amare'deki Erzak Yardımcı Direktörü, 11 Aralık 1915 tarihinde durumu araştırmıştı. Buna göre birçok temel ihtiyaç için askerlere tam öğün 70 gün dayanacak erzak vardı. Ayrıca daha sonra ilave stoklar da keşfedildi. Bu arada General Aylmer kuvvetlerinin başarısız olmasının bir sebebi olarak da Dicle Ordusu (Tigris Corps) veya yardım gücü olarak adlandırılan bu kuvvetin, Fransa'da kanlı çatışmalarda yer alan iki tümenle takviye edilmesi gösterilmektedir. Bu tümenleri oluşturan askerlerin bedensel olarak ve ruhen zaten yıpranmış olmaları nedeniyle, Avrupa'dakinden çok daha ağır şartlar altında savaşmaya mecbur bırakılmaları başarısızlığın sebepleri arasında gösterilmektedir.[202]

Edmund Candler, General Aylmer'ın ilerleyememesine sebep olarak Şeyh Said'teki Türk siperlerinin mükemmel bir tasarıma sahip olmasını göstermektedir. Siperler derin ve dardı. Kuvvetler kendilerini ifşa etmeden bir noktadan diğerine hızla hareket edebiliyordu. Bazı siperler düzensiz Arap birlikler ve süvariler tarafından tutuluyordu. Aynı siperler nehrin iki kısmında da bulunuyordu. Türklerin savunma taktikleri de üst düzeydeydi. Bunun yanı sıra Irak coğrafyası nehir boyunca ilerleyen işgalci bir kuvvetin kuşatma hareketlerine karşı savunmada olanlara 3 doğal avantaj sunmaktaydı:

1) İç kesimlerde içme suyu olmaması nedeniyle kuşatma yapan kuvvetlerin su sıkıntısı çekmesi.

2) Al Hannah (El Hanna) bataklığı gibi Dicle Nehri'nin 1-2 mil (1,6-3,2 km) kadar yakınına uzanan geçilmez bataklık zeminin bulunması.

[202]Wedgwood, *a.g.e.*, s.31-32.

3) Değişmeyen düz ve açık bir arazi ve bunun sonucunda önden veya kuşatıcı saldırı harekâtı yapmak isteyen kuvvetler için korunmayı mümkün kılacak doğal bir örtünün olmaması.

İngiliz kuvvetleri, Alman gözetiminde ustalıkla hazırlanmış mevzilere saldırmak zorunda kalmanın yanı sıra, ülkeye özgü engellerle de savaşıyordu. İngilizler herhangi bir siperden yoksun, ağır ateş altında oldukları yerlerde ilerleyemiyordu. İngilizler için Irak'ta iklim koşulları ise 1914 Fransa'sının kışından bile daha kötüydü.[203] İngilizlerin bu durumunun Mezopotamya (Irak) seferi basın sorumlusu Edmund Candler'ın kendi ifadeleriyle belirtilmiş olması İngilizlerin ne kadar büyük bir sıkıntı içinde olduğunu göstermektedir. İstanbul kaynaklı Reuters haberine göre; 30 Ocak 1916 tarihinde General Aylmer yardım gücünün yerleşik olduğu Felahiye civarında, Türk kuvvetleri tarafından pusuya düşürülen 16 kişilik bir İngiliz keşif kuvveti tamamen yok edildi. Ayrıca, mücahitler tarafından İngilizlerden 1000 deve ele geçirildi.[204]

General Townshend ve kuvvetlerinin kuşatma altında izole edilmesinin 63. günü olmasına rağmen, yardıma gelen General Aylmer, Kut'ül Amare'de Townshend'in garnizonuna ihtiyaç duyduğu desteği sağlamak için herhangi bir olumlu hamle yapamadı. General Aylmer, sadece üç hafta kadar önce Türkler tarafından "Felahiye Savaşı" olarak adlandırılan ve Kut'ül Amare'nin 23 mil (37 km) doğusunda gerçekleşen umutsuz bir çarpışma gerçekleştirmişti. Townshend'in 1916 Ocak ayı sonlarında yeterli malzemeye sahip olduğu ve yardım gücüyle kablosuz (telsiz telgrafla) iletişim halinde olduğu bilinmekteydi. Fakat gelecekteki gelişmeler için mevcut durumun yanında kaynaklarının da bilinmesi gerekiyordu. Kut'ül Amare son zamanlarda fiilen etkin bir saldırıya uğramamış olsa da kuşatma altındaki bir Arap kasabasında, hastaneleri yaralılarla dolu bir halde bulunmanın zorlukları tahmin edilmekteydi.[205]

Tüm olumsuz gelişmelere rağmen İngiliz hükümetinde ve kamuoyunda General Townshend'e büyük güven duyulduğu ve bulunduğu durumdan kurtulacağı inancı da gözlenmektedir. Bunun temel nedeni Townshend'in başarılarıyla kendini defalarca birinci sınıf savaş generali olduğunu kanıtlamış olmasıydı. Eylül 1915'te

[203] "Trials of The Tigris, Successful Cavalry Raid", *The Observer*, 06.02.1916, s.10.
[204] "Bad Weather on The Tigris, Country Deep in Mud", *The Times*, 31.01.1916, s.7.
[205] "Kut's 60 Day's Siege, No Withdrawal Contemplated", *The Times*, 09.02.1916, s.8.

gerçekleşen Kut'ül Amare Savaşı'nda, Türk kuvvetlerini zorlu ve stratejik bir hamle ile yenilgiye uğratıp kasabayı ele geçirmesi bu güveni pekiştirmekteydi. Bununla birlikte Selman-ı Pak Savaşı'ndan sonra tümenini fazla yıpratmadan ve silahlarını kaybetmeden 90 mil (145 km) geriye çekebilmesi, nehir yoluyla tüm yaralıların kurtarılması ve yüzlerce esir alması da takdir edilmişti.[206]

Türk kuvvetleri 25 Aralık 1915 tarihinde İngilizler tarafından geri püskürtüldükleri zamandan beri yeni ve geniş çaplı bir saldırı gerçekleştirememişti. Ancak asla geri çekilmeyi de düşünmüyorlardı. Diğer taraftan stratejik açıdan çok önemli olan Kut'ül Amare'nin ve buradaki İngiliz kuvvetlerinin kuşatmadan kurtulması için girişimlerde bulunan ve ağır kayıplar vererek geri püskürtülen General Aylmer'ın destek gücü de kararlıydı. İngiliz kuvvetleri de 21 Ocak 1916 tarihinde gerçekleştirdikleri başarısız operasyondan sonra ciddi bir harekât yapamamıştı.[207]

İngiliz basınında Kut'ül Amare'deki kötü gidişat karşısında kamuoyunu rahatlatmak adına yapılan yorumlar daha belirgin hale gelmeye başladı. Örneğin Times gazetesi, Kut'ül Amare kuşatmasının Avrupa'daki büyük savaşlarla kıyaslandığında çok az önem taşıdığını, doğuda İngiliz prestiji için biraz ilgisi olduğunu, fakat savaşın genel gidişatını pek az etkileyebileceğini yazdı. İngiliz kamuoyunun dikkatini burada yoğunlaştırmasına sebep olarak, Townshend'in elindeki küçük bir kuvvetle kendisinden üstün güçlere karşı kuşatma altında direnmeye çalışması gösterildi. General Aylmer komutasındaki yardım kuvvetlerinin, Dicle'nin sağ kıyısında iki şiddetli çarpışmanın ardından geri püskürtüldüğüne dair haber veren Türk kaynaklarının güvenilir olmadığını iddia etti. Ayrıca görünüşe göre Kut'ül Amare ile İngiliz destek kuvvetleri arasındaki bölgede, neredeyse korunaksız, bir bilardo masası gibi düz bir alanda iyi bir şekilde konuşlanmış Türk kuvvetleri vardı. Tüm bu zorluklara karşın General Townshend'den hala neşeli mesajlar alınmaya devam ediyordu. Kendisi dayanabilirdi, fakat en ağır görev onu kurtarmak için toplanıp bölgeye gönderilen destek kuvvetlerine aitti.[208]

General Aylmer komutasındaki birliklerle Türk kuvvetleri arasında 4 Şubat 1916 tarihinde ağır çatışmalar gerçekleşti ve İngiliz destek kuvvetlerinin ilerlemesine izin verilmedi.[209] 7 Şubat'ta Türk gönüllü birlikleri Kurna'nın batısındaki bir İngiliz

[206] "The Siege of Kut", *The Times*, 09.02.1916, s.9.
[207] "British Intention in Tigris Campaign, Kut El Amara to be Held", *The Guardian*, 09.02.1916, s.5.
[208] "The War in East and West", *The Times*, 14.02.1916, s.9.
[209] "The Attempt to Relieve Kut-El-Amara", *The Sphere*, 15.04.1916, s.4-5.

askeri kampına saldırı düzenlemiş, gece boyu devam eden çatışma sonucunda İngiliz kuvvetleri geride birçok ölü bırakarak güney yönünde kaçmaya zorlanmıştı. Türk kuvvetleri birkaç esir, bir miktar silah ve cephane ile yük hayvanları ele geçirmişti.[210] Türk makamlarına ait 11 Şubat tarihli bir raporda, İngiliz kuvvetlerinin Dicle'nin sağ yakasından ilerlemeye çalıştığı ve iki şiddetli çatışmadan sonra eski mevzilerine çekilmek zorunda kaldıkları duyuruldu.[211] 13 Şubat 1916 tarihli Times gazetesi İstanbul kaynaklı resmi bir bildiriyi haber yapmıştır. Buna göre Şeyh Said yönünde ilerleyen Türk keşif kuvveti, bölgede bulunan İngiliz telgraf hatlarını tahrip etmiş, ateş açarak bir İngiliz motorlu teknesini geri çekilmeye zorlamıştır. Türk kuvvetleri zaman zaman General Aylmer kuvvetlerinin mevzilendiği Felahiye yakınlarını ve Kut'ül Amare'yi piyade ve topçu ateşi altına almaktaydı.[212]

13 Şubat 1916 gecesi İngiliz Savunma Bakanlığı'ndan Irak'la ilgili alınan rapor İngiliz basınına yansıdı. Mezopotamya'daki (Irak'taki) İngiliz birliklerini komuta eden General Lake havanın artık düzeldiğini ve hem Kut El Amare'deki General Townshend'den, hem de ona yardıma giden General Aylmer'dan raporlar alındığını bildirdi. Alınan raporlardan birinde durumun değişmediği iletilmişti. İkinci bir raporda Kut'ül Amare'nin üzerinde uçan bir uçağın iki bomba bıraktığı, ancak herhangi bir hasarın oluşmadığı bildirilmişti. Ayrıca, donanımlı yeni Türk kuvvetlerinin Irak'a gönderildiği bildirildi. Görünüşe göre Türk askerler Çanakkale Boğazı ve Trakya'dan bölgeye gönderilmişlerdi.[213]

16 Şubat 1916 tarihinde İstanbul'da yayınlanan ve Times gazetesine yansıyan bir raporda, Türk kuvvetlerine bağlı olan uçakların Kut'ül Amare kasabasının üzerinden uçarak 12 bomba attığı ve büyük etki yarattığı yazmaktaydı. Kurna'nın batısında bulunan Batiha (Butaniyah) yakınlarındaki savaşta mağlup olan İngilizler, geri çekilerek çok sayıda kayıp bıraktı. Mevcut savaşta tespit edilen kayıplar 2000 asker ve 300 hayvandı.[214] Kut'ül Amare yakınlarında piyade ve topçu atışları sürdü. General Aylmer'ın bulunduğu Felâhiye'de 3 saat süren savaştan sonra Dicle'nin sağ kıyısına ulaşmaya çalışan İngiliz kuvvetleri geri çekilmek zorunda kaldı. İngilizler, Türk kuvvetleri tarafından siperlerinin ikinci hattına kadar takip edildi. İngiliz süvari

[210] "The Skirmish with Arabs in Mesopotamia", *The Times,* 14.02.1916, s.8; "Turkish Official", *The Daily Mirror,*14.02.1916, s.5.
[211] "Turks Say Our Advance was Stopped", *The Daily Mirror*, 12.02.1916, s.3.
[212] "The Skirmish with Araps in Mesopotamia", *The Times,* 14.02.1916, s.8.
[213] "Tigris Campaign, War Office to Issue the Reports", *The Guardian,* 15.02.1916, s.7.
[214] "More Bombs on Kut", *The Times,* 18.02.1916, s.6.

bölüğüyle temas sağlandı ve İngilizler geride 30 ölü bırakarak kaçmak zorunda kaldılar. Diğer taraftan Hemedan'nın güney batısında bulunan Kengaver'e saldıran Rus birlikleri Türk kuvvetleri tarafından karşılanarak ağır bir yenilgiye uğratıldı.[215] Durumun umutsuzluğu karşısında, askerlere bir nebze olsun moral vermek amacıyla İngiltere Kralı V. George[216] da devreye girdi ve Townshend'e hitaben övgü dolu bir mesaj göndererek, her türlü desteğin kendisine verileceği vaadinde bulundu. Kralın mesajı ve Townshend'in 17 Şubat tarihli nazik cevabı, daha sonra değinileceği üzere, yaklaşık iki ay sonra, Nisan ayı ortalarında İngiliz basınında yayınlanmıştır. [217]

Basra'da bulunan Edmund Candler'ın şubat ayı sonlarında verdiği bilgilere göre, 1916 Ocak ayında Kut'ül Amare'de geceleri keskin nişancı, gündüzleri de topçu atışlarıyla çatışmalar devam etti. İngilizler gerçekleştirdikleri mücadelelerde herhangi bir sonuç alamasalar da siperlerini Türk kuvvetlerinin 600 metre yakınına getirmişlerdi. Havanın açık olduğu günlerde, uzak mesafeden Kut'ül Amare'den gelen top ateşi sesleri duyuluyordu. İçinde bulunduğu olumsuz duruma rağmen General Townshend'den neşeli mesajlar da geliyordu. Townshend sebze tohumları ektiğini yazıyordu ve gramofon iğneleri istemişti. Bunlar ve diğer hafif ihtiyaçları uçakla kasabaya bırakıldı. Townshend, uzun bir süre kendilerine yetecek kadar erzak olduğunu bildiriyordu. Candler'a göre Townshend'in tümeni son 15 aylık zorlu seferi boyunca hem İngilizlerin hem de Türklerin gözünde "yenilmez" olarak görülmeye başlanmıştı. Daha da önemlisi bu inanç kendi askerleri tarafından da paylaşılıyordu. Ayrıca, askerlerinin keyfi, ruh hali ve sağlık durumu harikaydı ve General Townshend'ın liderliğine heyecanla büyük bir güven duyuyorlardı. Dicle nehrinin seviyesi alçaktı ve çamur kurumuştu, ancak kuzeyde İran sınırındaki Puşt-i Kuh tepelerinde karların erimesiyle beraber tekrar Kut'ül Amare ve çevresi yakında sel altında kalma tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Bu durumda hem Türk hem de İngilizler için su altında kalmamış kamp alanı bulmak zor olacaktı.[218]

Diğer taraftan 24 Şubat 1916 tarihli Türk resmi askeri raporu İstanbul'da yayınlandı. Yaklaşık bir tabur gücünde bir İngiliz birliğinin Felahiye (Kut'ül Amare'nin 23 mil/37 km. doğusunda) yakınlarında Türk mevzilerine yaklaşmak

[215] "Turkish", *The Observer*, 20.02.1916, s.10.
[216] İngiltere Kralı V. George (1865-20 Ocak 1936), 6 Mayıs 1910-20 Ocak 1936 tarihleri arası tahtta kalmıştır.
[217] "Defender of Kut", *The Sheffield Independent*, 01.04.1916, s.1; "Message from General Townshend", *Hamilton Advertiser*, 22.04.1916, s.5.
[218] "General Townshend's Invincibles, Sowing Vegetable Seeds at Kut", *The Times*, 26.02.1916, s.6.

istediği, ancak Türk kuvvetlerinin açtığı ateş sonucunda birçok ölü ile geri çekilmek zorunda kaldığı bildirildi. Ölenler arasında yedi İngiliz subayı da vardı. Türk kuvvetleri ayrıca çevre bölgeye kaçan 17 İngiliz askerini de yakalayarak esir almıştı.[219]

Irak'ta durum İngilizlerin aleyhine işlerken, Ruslar İran'da birçok mevziiyi ele geçirerek Kirmanşah'ı işgal etti. Bu işgal hem stratejik hem de politik anlamda önemliydi. Mezopotamya'dan Tahran'a giden ana kervan yolu, yüksek Zagros sıra dağlarını geçerek Kirmanşah'tan geçiyordu. Kuzeyde Tebriz'e ve Dicle üzerinden Kut'ül Amare'ye giden yollar da mevcuttur.[220] Bu bölgenin Ruslar tarafından işgal edilmesi, İngilizler için Rus kuvvetlerin Irak'a kendilerine yardıma gelebileceği yönünde başta bir umut ışığı oldu. Ancak kısa süre sonra Erzurum ve Batı İran cephelerinde bulunan Rus kuvvetlerinden yardım gelemeyeceği anlaşıldı.[221]

İngilizler Felâhiye'nin doğusunda gerçekleştirdikleri saldırının başarısız olmasından bu yana 1 aydır Türk mevzilerine yaklaşmak için olası yollar deniyordu. Son birkaç gün içinde İngiliz kuvvetleri Türk siperlerine 150-200 metre kadar yaklaşarak kararlı bir saldırı girişiminde bulunacaklarını belli ediyorlardı. İngiliz kuvvetleri 8 Mart 1916 sabahı Dicle Nehri'nin sağ kıyısından ana kuvvetiyle saldırıya geçti. Çatışmalar gün batımına kadar sürdü. Nehir filosunun desteğiyle Dicle'nin sağ tarafına geçen İngilizler, Türk siperlerinin bir bölümünü işgal etmeyi başardı. Ancak, Türk kuvvetleri gerçekleştirdikleri karşı atak sonucunda hem siperlerini yeniden tamamen ele geçirdi, hem de İngilizleri geldikleri noktaya geri çekilmek zorunda bıraktı. Siperlerde İngilizler 2000 ölü ve büyük miktarda cephane bıraktı. Türk kuvvetlerinin kayıpları İngilizlere nispeten daha azdı. Osmanlı Devleti'nden duyurulan bu açıklamaya karşı, General Lake bu çatışmaya ilişkin sunduğu raporda, İngiliz kuvvetlerin kayıplarının ağır olmadığını ve çoğunlukla hafif olduğunu belirtti.[222]

8 Mart 1916 tarihinde 33.000 askerle gerçekleşen bir başka kapsamlı İngiliz saldırısı da Ali İhsan (Sabis) Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri tarafından yenilgiye uğratılarak başarısız oldu.[223] İstanbul'dan yapılan açıklamaya göre Felahiye

[219] "British Attack on the Tigris", *The Times,* 26.02.1916, s.6.
[220] "Russian in Kermanshah, A Center of German Intrigues", *The Times,* 28.02.1916, s.8.
[221] "The Great Battle", *The Times,* 01.03.1916, s.9.
[222] "Turkish Version of Kut Battle, 2000 British Dead", *The Times,* 13.03.1916, s.8.
[223] Bu savaşların ayrıntıları için bkz. Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım: Birinci Dünya Harbi*, 3.Cilt, İstanbul, Nehir Yayınları, 1991, s.120-166. Sabis, 8-9 Mart'taki çatışmalar sonucunda iki tarafın kayıplarını İngilizler için 3476, Osmanlı Devleti için 1230 olarak belirtmektedir.

mevkiinde gerçekleştirilen bu savaş sonucunda İngilizlerin en az 5000 asker kaybettiği ve 5 subay ile 58 askerin de Türk kuvvetleri tarafından esir alındığı bildirildi.[224] İngilizler birçok ölü ve yaralı bırakarak geri çekildikleri bu savaşın ardından, 5. ve 7. tümenlere bağlı tıbbi birimlerin cepheye ulaşmasıyla biraz olsun rahatladı. Yaralıların tahliyesini ve ihtiyaçlarını büyük ölçüde sağladı. Ancak, ambulans arabalarının eksikliği nedeniyle cepheden kampa kadar olan 17 millik (27 km) uzun mesafe ciddi sıkıntıya yol açtı.[225]

General Townshend de 10 Mart 1916 tarihli raporunda, General Aylmer'ın 8 Mart 1916 tarihinde gerçekleşen başarısız saldırılarını doğrulamıştır. General Aylmer Townshend'e gönderdiği iki telgrafta başarısızlığının sebeplerini açıklamıştı. Buna göre İngiliz kuvvetleri Dicle'nin sağ kıyısında bulunan Essin mevkilisindeki Dujailah tabyalarına saldırı düzenlemiş ve başarısız olmuştu. Bunun sebebi nehrin karşısından ve Şumran'dan tabyadaki birliklere ulaşan büyük miktardaki Türk destek kuvvetleriydi. İngiliz yardım kuvvetleri nehrin aşağısına, Vadi'ye doğru geri çekilmek zorunda kalacaktı.

General Aylmer'ın 20 Mart'ta kendisine ulaşması beklenen yeni takviye İngiliz tümenini beklemeden harekete geçmesi ve başarısız olması İngiliz kamuoyunda eleştiri konusu olmuştur. General Aylmer, muhtemelen takviye kuvvetin gelişine kadar yeterli yiyeceği olmadığını düşünerek saldırıya geçmeye karar vermişti. Ayrıca Dicle nehrinin seviyesinin yükselmesi ve daha fazla oyalandığı takdirde ilerleme imkânı kalmayacağını düşünmesi de bir başka faktördü. Bunun yanında General Aylmer, Türk kuvvetlerine büyük miktarda takviye geldiğini haber alınca daha fazla beklemeden saldırı harekâtını başlatmaya karar vermişti.[226]

8 Mart tarihinde gerçekleşen Felahiye Muharebesi ardından, İngiliz destek kuvvetlerinin ağır yenilgisi sonrası Halil Paşa, General Townshend'e aynı zamanda dünyaya da duyurduğu bir telgraf gönderdi:

"Ekselans,

Sizi kuşatmadan kurtarmak için gelen İngiliz kuvvetleri Felahiye'de savaştıktan sonra 7000 zayiata uğrayarak geri çekilmek zorunda kaldı. Bu geri çekilmenin ardından, General

[224] "Turks New Story of Our Tigris Losses", *The Times*, 14.03.1916, s.5.
[225] Buchanan, *a.g.e.*,s.88.
[226] Sandes, Major E.W.C., *In Kut And Captivity With Sixth Indian Division*, John Murray Albemarle Street W., London,1919, s.206.

Aylmer, sizin de gördüğünüz üzere, bir buçuk aylık bir hazırlık yaparak, dün, yeterince güçlü olduğunu düşündüğünde, 5. , 6. , 8. ve 12. piyade tugayları ve bir süvari tugayı ile Dicle'nin sağ yakasından saldırısını yeniledi. Fakat 4000 kayıpla tekrar geri çekilmek zorunda kaldı ve bendeniz yeterli kuvvetlerle kaldım.

Siz üzerinize düşen askeri görevinizi kahramanca yerine getirdiniz. Bundan sonra kurtarılabileceğinizi mümkün görmüyorum. Kaçaklarınıza göre, inanıyorum ki sizin yiyeceğiniz yok ve askerleriniz arasında hastalıklar yaygın durumda. Kut'ta direnişinize devam etmekte ya da gittikçe büyüyen kuvvetlerime teslim olmakta serbestsiniz.

Halil, Irak Türk Kuvvetleri Kumandanı, Bağdat Valisi.[227]

General Aylmer'ın birlikleri Essin denilen yerde ve Kut'ül Amare'nin 25 mil (40 km) kadar güneyinde saplanıp kalmasına ve ağır kayıplar vermesine rağmen, İngiliz kamuoyunda iyimserlik havası estirilmeye devam edildi. İngiliz destek kuvvetlerinin hiçbir ilerleme kaydedememesine karşın, Osmanlı ordusunun zayiatının büyük olduğu, İngilizlerin kayıplarının ise az olduğu yalanı basın yoluyla pompalandı.[228] Mesela General Aylmer, Türklerin çok ağır acı çektiğini ve konumunu güçlendirmenin ötesinde hiçbir faaliyet göstermediğini açıkladı. Ayrıca, İngiliz kayıplarının ağır olmadığını ve az olduğunu iddia etti.[229] Oysa daha sonra da görüleceği üzere General Townshend hatıratında General Aylmer'ın kayıplarının ağır olduğunu ve kurtarma harekâtının başarısız geçtiğini açıkça itiraf edecektir. Hatta başarısızlık ve İngiliz kamuoyunun tepkisi o dereceye ulaşacaktır ki sonunda General Aylmer azledilip, 12 Mart 1916 tarihinde yerine General Gorringe atanacaktır.[230] Kut'ül Amare'ye yardım gücünü devralan General Gorringe bile başarısızlığından dolayı General Aylmer'a karşı pek sempati duymayacaktır.[231]

9-10 Mart tarihlerinde Dicle Nehri'nin sağ yakasında bulunan karakollar arasında, İngiliz kamplarının 7 mil (11 km) yukarısında bulunan kum tepeleri civarında gerçekleşen birkaç çatışma dışında dikkate değer bir gelişme olmadı. İngilizler 11 Mart şafak vaktinde Türk kuvvetlerine anı bir baskın saldırı düzenleyip 2'si subay olmak üzere 54 askeri tutsak aldıklarını ve birçok Türk askerini öldürdüklerini iddia ettiler.

---

[227] Blackledge, W.J., *The Legion of Marching Madmen*, Sampson Low Marston & Co., Ltd., London,1918, s.152-153. General Townshend, bu telgrafı kendi askerlerinden gizli tutmayı tercih etmişti.
[228] "Mesopotamia, Relief Force Nearing Kut El Amara", *The Portadown News*, 18.03.1916, s.6; "March on Kut, Relief Force Seven Miles Distant", *Sheffield Evening Telegraph*, 10.03.1916, s.6.
[229] "British Advance along East Bank of Tigris", *The Daily Mirror*, 10.03.1916, s.3.
[230] Townshend, *a.g.e.*, s.295-296, 298, 352.
[231] Buchanan, *a.g.e.*, s.89.

11-14 Mart tarihleri arasında karşılıklı silah ve keskin nişancı atışları sürdü. İngilizler 15 Mart'taki çatışmaların sonucunda iki Türk topunu etkisiz hale getirerek, Türk kuvvetlerinin kum tepelerinden çekilmesini sağladıklarını öne sürdüler. Ancak İngilizler Türk kuvvetlerini, Essin'de bulunan ileri mevziden çıkarmakta başarılı olamadı. Türk kaynaklarına göre İngiliz kuvvetleri, Kut'ül Amare'nin 23 mil (37 km) uzağında bulunan eski konumlarına geri çekilmeye zorlanmıştı. Fakat bu bilgi İngiliz kaynaklarınca doğrulanmamış veya yalanlanmamıştı. Bölgedeki muhabir Candler'ın verdiği bilgiler ise Türk kaynaklarının duyurduklarıyla uyuşmaktaydı. 16 Mart 1916 tarihi itibariyle Kut'ül Amare kuşatması 104. gününe giriyordu ve İngiliz destek kuvvetleri de ilerlemekte başarısız olup, 37 km. uzaklıktaki mevzilerine geri çekilmişlerdi. [232] Yine İngiliz kuvvetlerinin sürpriz bir saldırı sonucunda 15-16 Mart gecesi Felahiye'de bulunan küçük bir Türk karakolunu ele geçirdiği ve sadece dört kayıp verdiği duyuruldu.[233] 18 Mart'ta bir Türk uçağı Kut'ül Amare'yi bombaladı ve İngilizlere ait bir top ve müfreze vuruldu.[234]

İngilizler pek çok eksikle Irak seferini sürdürmekteydi. Bu eksikliklerin başında da mühimmat ve erzak taşımacılığı bulunmaktaydı. İngiliz siperlerinde birinci ve ikinci hatlarda bulunan malzemelerin nakliyesi yük katırları ve midilliler tarafından çekilen Hint ordusu arabaları ile sağlanırken, ağır silahlar ise deve ve öküzler yardımıyla taşınmaktaydı. Bu noktada İngilizlerin ağır koşullar altında çalıştırdığı Hintli işçi askerlerin en çok yardım aldığı hayvan ise deveydi. Ayrıca, bölgedeki birçok sel felaketinde de zorlukları göğüsleyenler Hintli askerler olmuştu.[235]

Zaman geçtikçe İngiliz milletvekillerinin de endişeleri artmaktaydı. Parlamento'da Edwin Cornwall, Başbakan Lloyd George'dan Kut garnizonundaki kuşatma, askerlerin sağlığı ve yaralı askerler hakkında bilgi istedi. Başbakan Lloyd George, General Townshend kuvvetlerinin 3 Aralık 1915 tarihinde Kut kasabasına ulaştığını ve o günden beri ağır bir kuşatma altında olduğunu söyleyerek, diğer sorularla ilgili herhangi bir bilgisinin olmadığını açıkladı. Cornwall bunun üzerine Aralık ayından itibaren birkaç aydır kuşatma altında olan General Townshend için yardım gönderilmesine rağmen, konuyla alakalı ilerleme sağlanamamasından sorumlu olan kişiyi sordu. Başbakan Lloyd George, buna karşılık sadece yardım birliklerinin

[232] "Still 23 Miles from Kut, No Ground Gained", *The Times*, 21.03.1916, s.8.
[233] "British Success on the Tigris", *The Times*, 27.03.2016, s.7.
[234] "Still 23 Miles from Kut, No Ground Gained", *The Times*, 21.03.1916, s.8.
[235] "Tigris Army Trusty Servants, The Camel, The Mule, and The Drabi", *The Times*, 15.03.1916, s.7.

kuvvetle desteklenmesi noktasında herhangi bir sıkıntının olmadığını belirtmekle yetindi.[236]

Kut'ül Amare'deki başarısızlıklar ve kötüye doğru gidişat İngiliz kamuoyunda kesinleşince, özellikle 1916 Mart ayının sonundan itibaren Times gibi önde gelen İngiliz gazetelerinde eleştirel ve sorgulayıcı makaleler yayınlanmaya başladı. Ayrıca İngiliz Avam Kamarası'nda da daha sık tartışmalar yaşanmaya başlandı. Hem Londra'daki hem de Hindistan'daki İngiliz yetkililer, Irak'taki İngiliz ordusuna ait sağlık düzenlemelerinin bozulduğunu kabul ederek iyileştirici önlemler alıyorlardı. Ancak, sağlık alanındaki eksiklikler skandal boyutunda olsa da, sorunun yalnızca bir kısmını oluşturuyordu. İngiliz hükümetinin en büyük sorunu Irak seferinin genel kötü gidişatıydı. Kut'ül Amare'den Bağdat'a sayıca yetersiz bir kuvvetle ilerleme kararının yanlışlığı kesin olarak fark edilmişti ve Simla[237] ya da Londra'da bu talihsiz kararın verilmesinde hangi kurum ya da kişilerin sorumlu olduğu sorgulanmaya başlamıştı. Hindistan Bakanı Austen Chamberlain tüm askeri yetkililerin Selman-ı Pak'a (Ktesifon'a) ilerleme konusunda hem fikir olduğunu olduğu söyleyerek ortalığı yatıştırmaya çalışıyordu. Sorumlular listesinin diğer önemli isimleri Basra'da bulunan General Sir John Nixon, Simla'da olan General Sir Beauchamp ve Londra'da olan Lord Kitchener'di.[238] Harekâta karşı çıktığı bilinen ve kendisine verilen emirleri uygulayan General Townshend ise sorumlu olarak görülmüyordu. Harekât esnasında nehir taşımacılığındaki eksikliklere ilişkin bahaneler Hindistan'daki askeri yetkililerin becerisi hakkında soru işaretleri yarattı. Dicle ve Fırat nehirlerinin seyrüsefer koşulları kesin olarak bilinmesine rağmen, harekâtı planlayan Hindistan İngiliz yetkilileri sığ nehir sularında işlemeye uygun zırhlı gemileri önceden inşa etmemiş ve hazırlamamıştı. Hâlbuki Hindistan'da bu tarz nehir taşıtlarını aylar öncesinden inşa edip hazırlayacak imkânlar mevcuttu. Aranıp bulunanlarında bir kısmı Basra Körfezi'ne gelirken battı. Eğer Bağdat'a ileri harekât yapılmasına karar verildiğinde ve Ekim 1915'te bu tarz nehir gemileri inşa edilmeye başlansaydı, General Townshend Kut'ül Amare'de bir hafta bile kuşatma altında kalmayacaktı ve durum bu kadar ciddi bir hale gelmeyebilecekti. İngiliz hükümeti bölgedeki tıbbi eksiklikler hakkında soruşturma tamamlanıncaya kadar basından yargıda bulunmamasını istemekteydi.

[236] "The Kut Relieving Force", *The Sheffield Daily Telegraph*, 22.03.1916, s.5.
[237] İngiltere Hindistan yönetiminin yaz başkenti olan şehirdi. Burada İngiliz Hindistan hükümeti kastedilmektedir.
[238] Horatio Herbert Kitchener (1850- 5 Haziran 1916). 5 Ağustos 1914 tarihinden, ölümüne kadar İngiltere Savaş Bakanlığı görevini yürütmüştür.

Buna rağmen Chamberlain'in kendisi buna uymayarak mevcut durumu "içler acısı bir çöküş" olarak ifade etmişti. Kut'ül Amare'ye yardıma giden General Aylmer'ın da hareketleri sorgulanmaya başlamıştı. Aynı şaşırtıcı muhakeme eksikliği ve aptalca düşmanı küçümseme nedeniyle, İngiliz birlikleri dümdüz bir arazide topçu desteği olmadan taarruz girişimlerinde bulunmuş, sonuçlar felaket olmuştu. Hobhouse[239] gibi İngiliz kamuoyunda etkili bir isim bakanlığı Mezopotamya operasyonlarına ilişkin olarak ciddi anlamda bilgi saklamakla suçlamıştı. Times gazetesi de bu demeci desteklemiş, Çanakkale'de olduğu gibi Irak'ta da olanların üzerine bir örtü çekildiği belirtilmiştir.[240]

18 Mart tarihinde kalkan bir İngiliz uçağı Kut'ül Amare'deki bir Türk askeri ve bir Türk topunu vurmuştu.[241] 23 Mart 1916 tarihinde General Townshend'in bildirdiğine göre, Kut'ül Amare'deki İngiliz kampı Türk uçakları ve topları tarafından 21-23 Mart'ta aralıklarla bombalanmıştı ve hafif kayıplar vermişti. Genel durumda da bir değişiklik yoktu.[242] 22 Mart sabahı saat 6'dan itibaren Türk topçuları Kut'ül Amare kasabasını muazzam bir şekilde bombalamaya başladı. 30 veya daha fazla toptan atılan mermiler 3,5 saat boyunca her yönden Kut'ül Amare'deki İngiliz mevzilerini vurdu. İngiliz topçuları da aynı süreç içinde karşılık vermeye çalıştı.[243]

İngiliz parlamentosunda da tartışmalar devam ediyordu. Lord Beresford,[244] Kut'ül Amare'de kuşatılmış olan İngiliz kuvvetleri komutanı Townshend'in Selman-ı Pak'a (Ktesifon'a) ilerleme kararını kendisinin mi verdiğini, yoksa yalnızca emirlere göre mi hareket ettiğini hükümete sordu. Çünkü bu bölgede oluşacak bir talihsizliğin İngilizler için prestij kaybı anlamına geleceğini, Türklerin İngilizleri sadece Avrupa'da* değil Asya'da da mağlup ettiğini tüm dünyaya söyleyebileceğini belirtti. Beresford, General Townshend'in bir tümenden az bir kuvvetle harekâta başladığını, oysa en az üç tümene sahip olması gerektiğini vurguladı. Beresford, mevcut kötü durumun İngiliz hükümetinin akılsızlığından, savaşa dair bilgisizliğinden ve dikkatsizliğinden kaynaklandığını söyledi. Ayrıca, Kut'ül Amare için düzenlenen destek harekâtlarının kumar olduğunu, siyasi amaçla yapıldığını, askeri ihtiyaçlar için

[239] Leonard Hobhouse (1864-1929).
[240] "The Mystery of Mesopotamia", *The Times*, 24.03.1916, s.9.
[241] "Suez Canal Fight, Turkish Official", *The Daily Mirror*, 21.03.1916, s.3.
[242] "British Success on the Tigris", *The Times*, 27.03.2016, s.7.
[243] Sandes, *a.g.e.*, s.215.
[244] Charles William de la Poer Beresford (1846-1919). İngiliz amirali ve Muhafazakâr Parti milletvekili.
* Avrupadaki yenilgiden kasıt İngilizlerin Çanakkale deniz ve kara savaşlarında Türklere karşı yaşadıkları ağır yenilgidir.

olmadığını ileri sürdü. Lord Beresford'a cevap veren Lord Islington,[245] harekâtın yapılmasına Irak'taki İngiliz Komutanlığı ile Hindistan Hükümeti'nin onay verdiğini, General Townshend'in harekât hakkında bir açıklamada bulunup bulunmadığının henüz hükümete rapor edilmediğini, şimdilik bundan fazla bilgiyi kamuoyuna duyurmanın ulusun esenliği için çok zararlı olacağını söyledi. Ayrıca 16 Şubat tarihinden beri operasyonların idaresinin Hindistan Ofisi'nden doğrudan Savaş Bakanlığı'na devredildiğini belirterek, bölgedeki İngiliz ve Hint güçlerinin cesaretle harekâta devam ettiğini, hükümetin olan bitenler için herhangi bir sorumluluktan kaçınma arzusunun olmadığını, kamuoyunu incitmeyecek uygun zamanda en detaylı soruşturmalarla yüzleşmeye hazır olacaklarını iletti. Bundan sonra kısa bir söz alan Vikont Midleton[246] belli bir miktar suskunluğun gerekliliğini takdir ettiğini, ancak Mezopotamya'daki operasyonların erken aşamalarına ilişkin yazışmaların bir an önce yayınlanmasını umduğunu dile getirdi.[247]

Times gazetesi de yayınladığı bir makalesinde hükümetin Irak'a dair yazışmaları yayınlanmakta isteksiz olmasını eleştirdi ve bu durumun mazur görülemeyeceğini belirtti. Savaşın diğer cephelerine dair yazışmalar kamuoyuna açıklanmaktaydı. Bir yılı aşkın bir süredir hükümet tarafından Irak'a dair neredeyse hiçbir şey açıklanmamıştı. İngiliz askeri tarihinde bu şekilde titiz bir gizlilik olmamıştı. Yazışmaların açıklanmasının ülkenin esenliğine zarar vereceği yönünde Lord Islington'un parlamentoda hükümet adına yaptığı açıklama da saçma ve anlamsız bir tutum olarak değerlendirildi.[248]

1916 Mart ayının sonuna doğru İngiliz destek kuvvetlerinin bir saldırı hazırlığı içinde olduğu genel olarak biliniyordu. Bu sırada İngiliz ordusuna yeni bir tümen de katılmıştı.[249]

İngiliz Savaş Bakanlığı'nın 5 Nisan 1916 akşamı yaptığı açıklama İngiliz kamuoyunda umutları biraz yeşertti. Buna göre General Lake, 5 Nisan 1916 günü sabah 5'te İngilizlerin Dicle Kolordusu'nun (The Tigris Corps) saldırıya geçtiğini ve

[245] John Poynder Dickson-Poynder (1866-1936).
[246] William St John Fremantle Brodrick (1856-1942). Muhafazakâr Parti milletvekili idi.
[247] "Parliament, The Relief of Kut", *The Times*, 31.03.1916, s.12.
[248] "The Ministry and Mesopotamia", *The Times*, 01.04.1916, s.7.
[249] Chandler, *a.g.e.*, s.170.

Türklerin Umm el Hannah'taki[*] mevzilerinin ele geçirildiğini bildirmişti. Operasyonlar tatminkâr bir şekilde ilerlemekteydi. Times gazetesinin yorumuna göre sel mevsimi olmasına rağmen Dicle Kolordusu'nun ilerleyebilmesi ve güçlü Türk mevzisinin ilk hattını ele geçirmesi tatmin edici bir gelişmeydi. Nehrin sağ yakasında 8 Mart'ta yapılan saldırı başarılı olmamıştı. Umm el Hannah nehrin sol yakasındaydı ve Kut'ül Amare'den çok daha uzaktaydı, fakat General Townshend'in çöldeki kalesi gibi Dicle Nehri'nin aynı tarafındaydı. Manevra için yer olmayan, Suvaiye Bataklığı ile Dicle Nehri arasında uzanan, 1,5 millik (2,4 km) dar bir cepheye sahip bir mevkiiydi. Bu mevkiye daha önce General Aylmer tarafından 21 Ocak'ta yapılan saldırıda Türk siperlerine girmek mümkün olsa da ağır kayıplar verilmiş ve burada tutunmak mümkün olmamıştı. Bölgede sel mevsimi 10 gün önce başlamıştı. Su baskınları yardım harekâtının seyri ve başarısı açısından çok ciddi bir faktördü. Mart, Nisan ve Mayıs ayları su baskınlarının yoğun yaşandığı aylardı. Dicle Nehri, yükseklerdeki karların erimesi ile taşmakta, her iki yakası ile çevre kırsalını sular altında bırakmaktaydı. Bu durum bölgede yapılması planlanan askeri operasyonları imkânsız hale getirmekteydi. [250]

Kut'ül Amare ve General Townshend kuvvetlerine ulaşma yolunda son büyük engel Essin'deki güçlü Türk mevzileriydi. Buraya saldırmak isteyen İngiliz yardım kuvvetini Dicle üzerindeki yolunu üç ana savunma hattı engelliyordu. Hatlardan ikisi- Umm El Hannah ve Felahiye'de bulunan siperler- 5 Nisan 1916 tarihinde cepheden yapılan saldırılarla alındı. Üçüncü hat olan Sanaiyat'a saldırıdan önce operasyonlara iki günlük bir ara verilmesi gerekti. Fırtınalı hava ve sellerdeki artış İngiliz yardım gücünün işini zorlaştırıyordu.[251]

İngiliz yardım kuvvetleri siperlerini Türklerin bulunduğu mevkiinin 100 yarda (91,44 metre) yakınına kadar kazarak yaklaşmışlardı. 13. İngiliz destek tümeninin önde gelen taburları Türk kuvvetlerine ait olan birinci ve ikinci siper hatlarını hızla geçip, üçüncü hattı da yoğun topçu ve makineli tüfek desteğiyle 6 Nisan 1916 sabahı saat 6'da ele geçirdiler. 13. Tümen ilerlemeye devam ederek Türk kuvvetlerini 4. ve 5. siper hatlarının da dışına attı. İngilizler uçaklarıyla yaptıkları keşifler sonucunda

[*] Umm El Hannah, Kut'ül Amare'den 20 mil (32 Km) güneyde bulunmakta ve Dicle nehri üzerinde büyük bir U şekline benzer bir mevkiide yer almaktaydı, "Tigris Corps Takes Turk Position", *The Daily Mirror*, 06.04.1916, s.3.

[250] "A Move towards Kut, Turkish Position Carried", *The Times*, 06.04.1916, s.8.

[251] "The Position on the Tigris'', *The Times*, 08.04.1916, s.8.

Türk kuvvetlerinin Felahiye, Sanaiyyat ve Umm El Hannah'da 6.000-12.000 yarda (5500-10980 metre) kadar uzaklıkta konumlarını güçlü bir şekilde takviye ettiklerini tespit ettiler. Bu mevzilere ancak çok açık ve korunmasız bir yerden yaklaşılabildiğinden General Gorringe saldırının akşama kadar ertelenmesini emretti. Bu arada Felahiye mevkiinde bulunan Türk Kuvvetleri tarafından piyade, süvari ve silahlarla desteklenen güçlü bir karşı saldırı yapıldı. İngilizler bu karşı saldırıyı püskürterek mevcut konumlarında kalmaya devam ettiler. Saat akşam 8 civarında General Gorringe, Dicle nehrinin sol yakasında ileri harekâta devam ederek Felahiye mevkiine geçiş yaptı.[252]

Kut'ül Amare'ye yardıma giden İngiliz kuvvetinin önünde seller büyük bir güçlük teşkil ediyordu. Times gazetesinin haberine göre sellere rağmen General Gorringe, Dicle'nin sağ kıyısında bulunan Türk ileri hatlarını 1,5-3 mil (2,5-5 km) arası değişen bir mesafede geri çekilmeye zorlamıştı. İngiliz destek kuvvetinin ilerleyişi Dicle nehri ile Umm El Brahm Bataklığı arasındaki, tamamen su basmış bir bölgede gerçekleşmişti. Bölgede Türkler siperler kazmışlardı. İngiliz kuvvetleri suyun içinden geçip saldırarak Türk kuvvetlerini geri çekilmeye zorlamıştı. Diğer taraftan, Dicle'nin sol veya kuzey yakasında, kuzeybatıdan bora ile gelen sel suları Sanaiyat'taki Türk siperlerine girmişti. Yeni mevzilere çekilen Türk kuvvetlerine İngilizler saldırılar gerçekleştirdi.[253]

İngiliz destek kuvvetlerinin geçerek ilerlemeye çalıştığı Sanaiyat mevkisi Kut'ül Amare'ye 15 mil (24 km) uzaklıktaydı. Türk kaynaklı bir resmi duyuruda (Reuters ajansı aracılığıyla) İngilizlerin istihkâmlarını genişletmekle meşgul olduğu doğrulanmakla beraber, 7 Nisan tarihinde gerçekleşen bir çatışmanın ardından 3000 İngiliz askerinin öldüğü açıklanmıştı. Ölen askerlerin üniformalarına bakıldığında Kitchener'in On Üçüncü Tümeni'ne (çoğunlukla iki tugayına) mensup oldukları tespit edilmişti. Türk kuvvetleri ise kendileri için olumlu sonuçlanan bu muharebede 75 ölü, 168 yaralı ve 9 kayıp verdiklerini ilan etmişlerdi.[254]

8 Nisan 1916 Kut'ül Amare için sakin bir gündü. General Gorringe saat 15.00'te Kut kasabasına telgrafla her şey yolunda olduğunu, ilerlemeye devam ettiğini haber verdi. Bu telgraf ise Kut'ül Amare'deki askerlerin bir kez daha umutlanmasını

[252] "Our Smashing Victory in Mesopotamia", *The Daily Mirror,* 07.04.1916, s.3.
[253] "Fighting for Kut, Advance through the Floods", *The Times,* 15.04.1916, s.8.
[254] "Slight Gain at Kut, Advance South of Kut", *The Times,* 15.04.1916, s.8.

sağladı. Bir gün önceki sakinliğin aksine 9 Nisan günü mermiler Kut'ül Amare'ye yoğun miktarda düşmeye başladı.[255]

17 Nisan 1916 tarihinde ilginç bir olay yaşandı. General Townshend'in İngiltere Kralı'nın 14 Şubat 1916 tarihli telgrafına verdiği cevap büyük bir tezahürat ile İngiliz Parlamentosu'nda Başbakan Asquith[256] tarafından okundu. İlginç olan husus General Townshend'ın Krala yazdığı bu cevabın tarihinin aslında 1916 Şubat ayı ortası olması ve iki ayı aşkın bir süre sonra İngiliz kamuoyuna bu şekilde açıklanmasıydı. İngiltere Kralı V. George'un 14 Şubat 1916 tarihinde, o tarihte henüz 10 haftadır kuşatma altında olan General Townshend'e gönderdiği mesaj şöyleydi:

"Ben, bütün yurttaşlarınızla beraber emrinizdeki askerlerle büyük zorluklara karşı cesur savaşınızı hayranlıkla izlemeye devam ediyoruz.

Muhteşem direnişinizi desteklemek için mümkün olan her gayret gösteriliyor.

George R. I.[257]

Townshend'in Kralın bu mesajına yanıtı Irak'taki İngiliz birliklerinin kumandanı Sir Percy Lake'in 17 Şubat 1916 tarihli telgrafı içerisinde yer almaktaydı. Mesaj şöyleydi:

"Majestelerinin kişisel mesajının emrimdeki tüm askerleri ne kadar derinden etkilediğini ve canlandırdığını kelimelerle ifade etmem benim için zordur.

Onlar ve kendi adıma Majestelerine ifade etmek isterim ki sevgili hükümdarımızın takdirini kazanmış olduğumuzun bilgisi bu savunmada bizim kurtuluş ümidimiz olacak.

General Townshend"

Parlamentoda söz alan ve Annan Bryce'ın[258] sorusuna cevap veren Chamberlain, Kut'ül Amare savaşından sonra Bağdat üzerine ilk ilerleme teklifinin Hindistan hükümeti veya Londra'daki hükümet tarafından yapılmadığını, Mezopotamya'daki (Irak'taki) Genel Kumandan Sir John Nixon tarafından yapıldığını söyledi.[259]

---

[255] Mousley, E.O, *The Secrets of Kuttite*, John Lane The Bodley Head Limited, London, 1921, s.130.
[256] Herbert Henry Asquith (1852-1928) 8 Nisan 1908- 5 Aralık 1916 tarihleri arasında İngiltere Başbakanı idi.
[257] Rex Imperator (Kral İmparator) kısaltması. İngiltere Kralı V. George'un imzasında kullanılan bir unvan.
[258] John Annan Bryce (1841-1923), İskoç asıllı iş adamı ve Liberal Parti milletvekiliydi.
[259] "No News from Kut, Reply to the King Message", *The Times*, 18.04.1916, s.8.

General Townshend'ın garnizonuyla beraber teslim olmasından 12 gün önce İngiliz Parlamentosu'nda yaşanan bu gelişmeler; aslında bölgedeki İngiliz kuvvetleri için umutların tükendiğinin bir göstergesiydi. İngiliz Hükümeti, Kut'ül Amare'de yakında olması beklenen olumsuz duruma karşı, kendi kamuoyunu yavaş yavaş hazırlama yoluna gitmekteydi. Başarısızlığın sorumluluğu ise şimdiden tamamen Sir John Nixon'un üzerine atılmaktaydı.

Kut'ül Amare'deki İngiliz askerleri için 1916 Ocak ayından beri ciddi anlamda yiyecek sıkıntısı başlamıştı. General Townshend 21 Nisan'a kadar dayanabilmek için tayınları 5 ons (140 gr) yiyecekle sınırlandırmıştı ve askerlerine yemek için kasabada bol bulunan at eti dağıtıyordu. Ancak Hintli askerler inançları gereği at eti yemediklerinden onları ikna etmek zorundaydı. Townshend ikna için Hintli subaylar ve din adamlarını da devreye soktu. Yiyecek ihtiyacının yanında hastalıkta önemli bir sorundu.[260]

Türk karargâhı, Kut'ül Amare'de bulunan İngiliz kuvvetlerin durumunun çok kritik bir hale geldiğinin farkındaydı. İngiliz uçaklarından Kut'ül Amare'ye atılan küçük un çuvalları Townshend'in en büyük ihtiyacı haline gelmişti.[261]

Diğer taraftan Kut'ül Amare'ye yardıma giden destek kuvvetlerinin de içinde bulunduğu koşullar ciddi anlamda sıkıntılı ve zorluydu. Daha önce Fransa cephesinde bulunup, Irak cephesine gönderilen bir askerin mektubu İngiliz Times gazetesinde yayınlanmıştı. Asker Basra'dan itibaren 150 millik (241 km) bir mesafe yürüyerek katedildikten sonra, bir nehir vapuruna binerek birkaç günde böyle ilerlediklerini belirtti. Yürüyüş esnasında sık sık diz boyu su içerisinde hareket etmişler, birçok gece de ıslak battaniyeler içinde uyumak zorunda kalmışlardı. Siperlere ulaştıktan ve yerleştikten sonra da yağışlar nedeniyle aynı kötü koşullar devam etmekteydi. Siperlerde sürekli çalışmak ve koşuşturmak zorundaydılar. Nadiren uyku uyumaya fırsat bulabiliyorlardı. Öyle ki kendisi kurşunlar ve top mermilerine bile alıştığını ve bunlardan çok fazla rahatsız olmadığını, fakat çamur, nem ve kire asla alışamayacağını yazmıştır. Mektuplar da çok nadir kendilerine ulaşıyordu. Geldikten sekiz hafta sonra kendilerine tek bir mektup ulaşmamıştı ve sonradan çok az gelmişti. Tütün ve sigara

[260] Mousley, *a.g.e.*, s.132-134.
[261] "Critical Position of British at Kut", *The Daily Mirror,* 21.04.1916, s.3.

eksikliği vardı. Tüm askerler acınacak bir haldeydi. Fransa'daki gibi barakalar yoktu ve sadece çadırlar vardı. Taze yiyecek, kâğıt ve zarf nadir bulunabiliyordu.[262]

17 Nisan 1916 Pazartesi günü Türk kuvvetleri İngiliz destek birliklerine karşı büyük bir saldırı başlattı. 17-18 Nisan tarihlerinde gerçekleşen çatışma hakkında İngiltere Savaş Bakanlığı'nın resmi açıklaması İngiliz basınına yansıdı. İngiliz destek kuvvetlerine gerçekten büyük bir darbe indirdiği anlaşılan ve Kut'ül Amare kuşatmasının 136. günü gerçekleşen bu saldırı harekâtını İngiliz Savaş Bakanlığı Türkler açısından başarısız olarak göstermeye çalışmıştır. 17-18 Nisan gecesi 3000'den fazla Türk askerinin öldürüldüğünü ileri sürdü. Ayrıca saldırıyı yöneten Alman subaylardan bir bölümünün de ölenler arasında olduğu duyuruldu. İngiliz Savaş Bakanlığı'nın yorumuna göre Türk kuvvetleri, İngiliz destek birliklerinin bir bölümünün seller nedeniyle diğer kuvvetlerden ayrılarak yalnız kaldığını düşünmüş ve bu saldırıyı düzenleyerek ayrı kalan bölümü tamamen yok etmeyi amaçlamıştı. Nitekim saldırıya uğrayan İngiliz destek kuvvetleri o esnada sıkışmış durumdaydı. Çatışmada Türk kuvvetlerine 3000'den fazla ölü kaybı yaşattığını iddia eden İngiliz Savaş Bakanlığı'nın açıklamasında, İngilizlere ait toplam zayiat rakamı (ölü, yaralı ve kayıp) verilmemesi dikkat çekmektedir. Sadece "öldürülen Türklerden çok daha az sayıda" zayiat olduğu belirtilerek bu konu geçiştirilmiştir. Açıklamada ayrıca 18 Nisan gününün fırtınalı olduğu ve hava keşfini çok zorlaştırdığı, sellerin genişleyip yayıldığını ve nehrin (Dicle'nin) su seviyesinin halen çok yüksek olduğu belirtilmiştir. Times gazetesi, İngiliz Savaş Bakanlığı'nın bu açıklamasına ilave olarak başka kaynaklardan aldığı bilgiler doğrultusunda, 17-18 Nisan 1916 tarihlerinde gerçekleşen ağır Türk karşı saldırıları sonucunda İngiliz askeri hatlarının bazı yerlerde 500-800 yarda (450-730 metre) kadar geri çekilmek zorunda kaldığını doğrulamıştır. Saldırıya uğrayan İngiliz birliği General Keary'nin[263] 3. Tümeni idi. Bununla birlikte bir haftalık süreç içinde İngiliz destek kuvvetlerinin Dicle'nin sağ/güney yakasında ortalama iki milden (3,2 km) fazla bir mesafede ilerlemeyi başardığı, ancak halen Kut'ül Amare'den 12 mil (19,3 km) uzakta olduğu yazılmıştır. Nehrin kuzey yakasından General Gorringe'in 13 gündür hazırlık yaptığı saldırıyı gerçekleştirmesi halinde, yeni kazanılan mevzilerin faydasının daha fazla görüleceği ifade edilmiştir.[264]

[262] "Letters from the Front, A Cold Campaign", *The Times,* 22.04.1916, s.3.
[263] Henry D'Urban Keary (1857-1937).
[264] "Townshend Still Waiting, The Battle on Monday", *The Times*, 22.04.1916, s.4.

17 Nisan 1916 tarihinde Irak cephesinde gerçekleşen çarpışmalara ilişkin İstanbul'dan yapılan ve Reuters aracılığıyla dünyaya duyurulan resmi açıklama Times gazetesi tarafından "Türk Versiyonu" başlığıyla aynen aktarılmıştır. İngiliz Savaş Bakanlığı'nın duyurduğundan çok büyük farklılık gösteren bu açıklamaya göre, 17 Nisan 1916 sabahı İngiliz kuvvetleri bir tümenden fazla bir güçle Felahiye yakınlarında, Dicle nehrinin sol kıyısında ve Bendissa mevkiinden bir kilometre uzaklıkta Türk kuvvetlerinin ana mevzisine bir saldırı düzenlemeye çalışmıştı. Ancak Türk askerlerinin karşı saldırısı sonucu İngilizlerin girişimleri tamamen başarısız olmuş, İngiliz kuvvetleri ağır kayıplar vererek Türk kuvvetleri tarafından takip edilerek bulundukları ileri mevkiden doğuya doğru çekilmek zorunda bırakılmıştı. Kut'ül Amare'nin durumunda ise bir değişiklik yoktu.[265]

Kut'ül Amare kuşatmasının 138. gününde İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan son gelişmelere ilişkin General Lake'in 23 Nisan 1916 tarihli telgrafı basın aracılığıyla yayınlandı. General Lake, 23 Nisan sabahı Dicle nehrinin sol (kuzey) yakasında Sanaiyyat mevkiine yapılan saldırının başarısız olduğunu bildirdi. Sanaiyat mevkii sistematik bir şekilde 20 ve 21 Nisan tarihlerinde her gece ve 23 Nisan günü de sabahtan bombalanmıştı. Seller nedeniyle yalnız bir tugayın çok daralmış bir cephe üzerinden saldırması mümkün görülmüştü. Bir İngiliz karma taburundan uluşan bu tugayın öncü birlikleri, büyük bir cesaretle ilerleyip bataklık ve su altında kalmış siperlerden geçerek Türk kuvvetlerinin birinci ve ikinci hattını geçmişti. Birkaçı üçüncü hattın içine kadar ulaşmıştı. Ancak bu tugay Türklerin karşı saldırıları altında kendisini koruyamadı. Takviye için sağdan ve soldan gelen ileri sürülen diğer tugaylar, ağır makineli tüfek ateşi altında ve su basmış bataklık alanda hedeflerine ulaşamadı. Nehrin sağ yakasındaki birlikler de fazla ilerleme sağlayamamıştı. General Lake'in bu olumsuz açıklamasından sonra Times gazetesi de genel bir durum analizi yapmıştır. General Townshend ve garnizonu neredeyse 20 haftadır kuşatılmış durumdaydı. General Gorringe'in Sanaiyyat mevkiine saldırısı en ümitsiz koşullar altında yapılmak zorunda kalınmıştı. Bölge bir çamur denizi halindeydi. Yılın en kötü mevsimiydi ve ne yazık ki seller genellikle Mayıs ayında devam ettiğinden, herhangi bir iyileşme için çok az umut vardı. Gazete bu olumsuz durum karşısında biraz olsun kendi kamuoyuna moral vermek maksadıyla, İngiliz kuvvetlerin kayıplarının Türklerin kayıplarından

[265] "Turkish Version", *The Times*, 22.04.1916, s.4; "Over 3000 Turks Killed In Counter Attack, Turkish Official", *The Daily Mirror*, 22.04.1916, s.3.

(3000 olduğunu ileri sürmektedir) çok daha az olduğunu, Türk kaynaklarının İngiliz kayıpları hakkında verdiği rakamların ise çok abartıldığını iddia etmektedir.[266]

Times gazetesi daha sonra 5 Nisan 1916 tarihinden başlayarak 23 Nisan 1916 tarihine kadar Kut'ül Amare'ye yardıma giden İngiliz destek kuvvetlerinin başlıca faaliyetlerini özetleyen kısa bir günlük yayınlamıştır. Tamamen İngiliz bakış açısıyla hazırlanmış bu günlük şöyleydi:

"5 Nisan: General Gorringe 13. Tümen ile Dicle'nin kuzey kıyısında Umm El Hannah (Kut'ül Amare'den 23 mil/37 km mesafede) Felahiye (Kut'ül Amare'den 17 mil/27 km mesafede) mevkilerini ele geçirdi. Aynı gün Dicle'nin güney kıyısında General Keary 3. Tümen'le Ebu Roman'a (Kut'ül Amare'den 15 mil/24 km mesafede) ilerledi.

6-7 Nisan: 3. Tümen daha da ilerleyerek Sannaiyat mevkiini ateş altına alacak bir noktaya ulaştı.

9 Nisan: General Gorringe'in Sannaiyat (Kut'ül Amare'den 14 mil/22,5 km mesafede) mevkii üzerine saldırısı geri püskürtüldü.

12 Nisan: 3. Tümen 1,5-3 mil (2,4-4,8 km) ilerleme kaydetti.

17 Nisan: Dicle nehrinin güney kıyısında Kut'ül Amare'ye 11 mil (17,7 km) mesafe içinde İngiliz kuvvetleri ilerledi. 200-300 arası Türk öldürüldü.

17-18 Nisan: Dicle nehrinin güney kıyısında Türklerin karşı saldırıları İngiliz hatlarını 500-800 yarda (457-731 metre) geri çekilmeye zorladı. Türkler 3000 ölü verdi.

20-21 Nisan: Sannaiyat mevkiinin (Kut'ül Amare'den 14 mil/22,5 km mesafede) bombardımanı.

23 Nisan: Sannaiyat üzerine yeni saldırı geri püskürtüldü." [267]

İngilizler kendi istihbaratlarına dayanarak gelişmeleri bu şekilde aktarırken, 17 Nisan 1916 tarihinden itibaren meydana gelen gelişmeleri özetleyen 22 Nisan 1916 tarihli bir Türk resmi raporu dünyaya Reuters haber ajansı aracılığıyla duyuruldu. Times gazetesi başta olmak üzere İngiliz gazeteleri de Amsterdam kaynaklı bu haberi aynen yayınlayarak kendi kamuoyunu bilgilendirdi. Türk resmi makamlarının

[266] "The Fate of Kut", "Another British Check", *The Times*, 24.04.1916, s.4.
[267] "The Fate of Kut", "Another British Check", "Stages of the Advance", *The Times*, 24.04.1916, s.4.

açıklamasına göre 17 Nisan 1916 tarihinde, Dicle nehrinin sağ kıyısında yapılan Beyti İsa (Beit Eissa/ Bendissa) savaşında İngiliz kuvvetleri yenilgiye uğratılmıştı. İngilizlerin kayıpları 4000'den fazla ölü ve yaralı idi. Ayrıca bir binbaşı, iki subay, bir miktar asker ile 14 makineli tüfek ele geçirildi. Raporda, Dicle nehrinin sağ yakasındaki savaşlar hakkında özetle şu bilgiler verilmekteydi:

Türk askerleri tarafından 17 Nisan'da Beyti İsa'daki ileri mevzileri yeniden ele geçirmek için yapılan karşı saldırılar 7,5 saat sürdü. Sonunda bu cephedeki iki İngiliz tugayı mevzilerinden püskürtüldü. Bu esnada İngilizler üç tugay daha gönderip kanatta Türklerin saldıran kollarını şaşırtmaya ve ayrıca kendi tugaylarının geri çekilişini durdurmaya ve onları tekrar ileri sürmeye çalıştı. Ancak, aceleyle gönderilen tugaylar hiçbir başarı el edemeden ön cephedeki tugaylarla beraber geri çekilmek zorunda kaldılar. Türk birlikleri tarafından yeniden ele geçirilen mevzilerde İngilizlere ait 13 makineli tüfek elde edildi. Türk birlikleri sadece bir tane makineli tüfek kaybettiler. Ayrıca bir binbaşı, iki subay ve 18 er esir olarak alındı. 18 Nisan günü sessizlik hâkimdi. 19 Nisan'da öğleden önce İngilizler bir tümenlik kuvvetle Beyt-i İsa yakınındaki Türk ileri mevzilerine umutsuz bir saldırı gerçekleştirdiler. Türk kuvvetleri, kasıtlı olarak İngilizlerin kendi siperlerine 11 yarda (10 metre) kalıncaya kadar yaklaşmasına izin verdi. Daha sonra Türk askerleri süngü saldırısı gerçekleştirerek İngiliz kuvvetlerini panik halinde geri çekilmek zorunda bıraktı. Bu sırada bir makineli tüfek daha ele geçirildi. 20 Nisan'da İngiliz kuvvetleri saldırı girişiminde bulunmadı. Ancak yaralılarını taşımakla ve ölülerini gömmekle meşgul oldular. Bundan sonraki dört gün zarfında Dicle'nin sol kıyısında ve Felahiye civarında önemli bir olay olmadı. Sadece ara sıra rastlanan bir bombardıman gerçekleşti. Kut'ül Amare'nin durumunda ise bir değişiklik olmadı.[268]

Görüldüğü gibi Kut'ül Amare'de sıkışmış olan General Townshend ve askerleri için aslında geri sayım başlamıştı. İngiliz Savaş Bakanlığı, Kut'ül Amare kuşatmasının 139. gününde General Sir Percy Lake'ten alınan tek cümlelik istihbaratı yayınlamakla yetindi: "23 Nisan 1916 günü Sanaiyyat mevkiinin bombardımanı devam etmişti." Times gazetesi, İngiliz ve Türk raporlarında duyurulan Sanaiyyat ve Felahiye'nin aynı yerler olduğunu belirtti. Türklerin, İngiliz kayıplarına dair yayınladıkları rakamlara asla güvenilmemesi gerektiği vurgulanarak, Türklerin

[268] "Turkish Account of Last Week's Fight", *The Times,* 24.04.1916, s.4; "Wild Turks Claims, Turkish Official", *Sunday Mirror,* 23.04.1916, s.3.

iddiasına göre 2000'i ölü olmak üzere İngiliz kuvvetlerin toplam 3000 zayiat verdiği bilgisi paylaşıldı. İstanbul'da 23 Nisan 1916 tarihinde yayınlanan ve Reuters ajansının duyurduğu Türk duyurusuna göre, 20 Nisan gecesi Beyti İsa'daki Türk mevzilerine (Dicle'nin sağ veya güney kıyısında idi) İngilizler tarafından düzenlenen saldırılar kolaylıkla geri püskürtülmüştü. 21 Nisan'dan 22 Nisan öğle vaktine kadar İngiliz kuvvetleri Felahiye'deki Türk mevzilerini (Dicle'nin sol/kuzey yakasında) aralıklarla bombardıman etmişti. 22 Nisan'da öğle zamanı bombardıman artmış ve daha sonra sayısı yarım tümen olarak tahmin edilen İngiliz birlikleri saldırıya geçmişti. Ancak Türk yedek kuvvetleri hemen güçlü bir karşı saldırı ile İngilizlere karşılık vermişti. İki saat kadar süren süngü savaşından sonra, İngiliz kuvvetleri 2000 ölü bırakarak kendi siperlerine geri çekilmek zorunda kalmıştı. Sadece 22 Nisan'daki İngiliz kuvvetlerinin toplam zayiatı 3000 kişinin üzerindeydi. Türk kuvvetlerinin kayıpları ise önemsizdi. Kut'ül Amare'deki durumda ise bir değişiklik yoktu. [269] Bu arada Times gazetesinde Irak'taki İngiliz destek kuvvetlerinde görev alan ve ismi verilmeyen bir İngiliz subayının mektubunda verdiği ilginç bilgi ve yorum yayınlandı:

"Uçaklarımızdan biri Türk hatlarında iki gün önce düştü- her iki arkadaşımız öldü. Türkler'in uçağı dün üzerimize geldi ve (İngiliz uçağının düşmesinden dolayı) çok üzgün olduklarını-fakat bunun havacıların aldığı bir risk olduğunu söyleyen bir mesaj attı. Bu gerçekten çok hoş bir mesajdı ve centilmen olduklarını gösteriyordu. Türklerin bizim esirlerimize iyi davrandıklarını- gerçekten çok iyi davrandıklarını- duyuyorum. Türk'ün bizi hiç sevmediğini düşünmüyorum- Onunla savaşmak zorunda olmamız üzücü görünüyor."[270]

General Gorringe'in Sanaiyyat bölgesinde Türklere iki kez saldırması ve ikisinde de başarısız olması, İngiliz basınında General Townshend'ın Kut'ül Amare'de artık dayanıp dayanamayacağının sorgulanmasına sebep olmuştur. "Mezopotamya" kelimesinin kendisi bile İngiliz kamuoyunda gittikçe derinleşen bir kaygı unsuru haline gelmişti. Kut'ül Amare'de sıkışmış garnizonun bir şekilde kurtulması için bir çare veya yol aranıyor, ancak bulunamıyordu. Gelen haberler de tatminkâr olmaktan çok uzaktı ve hatta hiç iç açıcı değildi. Kuşatma altındaki İngiliz birliklerinin cesareti ve kararlı direnişi dışında umut verici pek bir durum yoktu.[271] Endişelerin gerçeğe dönüşmesi için de fazla bir süre beklenmesine gerek olmayacaktır.

[269] "Kut Attack Continued, Enemy Report, The Turks in War", *The Times*, 25.04.1916, s.4.
[270] "Kut Attack Continued", "The Turk in War", *The Times*, 25.04.1916, s.4.
[271] Örneğin bkz. "To-Day in Brief, Mesopotamia''*The Daily Express*, 22.04.1916, s.4; "Twelve Miles from Kut", *Dundee Evening Telegraph*, 24.04.1916, s.1.bizzat

İstanbul'daki Türk Karargâhı'ndan 25 Nisan 1916 tarihinde yapılan bilgilendirme, Reuters ve Amsterdam yoluyla İngiliz basınında da yer buldu. Buna göre Dicle nehrinin bazı noktalarda yükselmesi nedeniyle, Türk kuvvetleri 22 Nisan'da yenilgiye uğratılan düşman İngiliz birliklerini takip edememişti. İngilizler, 24 Nisan'da Felahiye yakınlarındaki (Dicle'nin sol kıyısı) Türk mevzilerini etkisiz bir şekilde bombaladı. İngiliz askerleri el bombalarıyla silahlandırılmış halde Beyti İsa (Beit Eissa) yakınlarında, Dicle nehrinin sağ kıyısında bulunan Türk kuvvetlerine yaklaştı. Türk birliklerinin bir kısmı bu İngiliz askerlerine saldırdı ve hepsini öldürdü. Diğer taraftan Kut'ül Amare sakinlerinden bir kısmı Dicle nehrini yüzerek karşıya geçti ve Türk birliklerine sığındı.[272]

Kuşatmanın 143. gününde İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından yeni bir duyuru yayınlandı. Buna göre 24 Nisan 1916 gecesi, Kut'ül Amare'de mahsur kalan İngiliz-Hint kuvvetine erzak temini için gemi gönderme girişimi, "son derece cesurca uygulanmasına" rağmen başarısız olmuş ve Türklerin eline geçmişti. İngiliz uçakları söz konusu geminin Kut'ül Amare'nin yaklaşık 4 mil (6,44 km) doğusunda, Magasis yakınlarında karaya oturduğunu bildirdi. Times gazetesinin yorumuna göre Kut'ül Amare'de büyük baskı altında bulunan garnizonu rahatlamak için yapılan bu girişimin kuşatmanın bu aşamasında başarısız olması çok üzücü bir gelişmeydi. Mevsim böyle bir girişim için uygundu, çünkü Dicle nehri neredeyse en üst seviyesindeydi. Ancak nehrin sık sık değişen sığlık alanları ciddi bir engeldi. Tehlikeler de çok büyüktü. Yardım gemisi, nehrin bir kıyısı üzerindeki, 11 mil (17,70 km) boyunca Türklerin silahlarına karşı dayanmak zorunda kalacaktı. Ayrıca, nehir muhtemelen Türkler tarafından konulan yapay bariyerlerle kapatılacaktı. Nitekim 1915 Eylül ayında Türkler tarafından İngiliz Comet gambotunun geçişini engellemek için çok güçlü bir zincir nehrin iki yakasına çekilmişti. Bütün bu zorluklara rağmen kurtarma gemisi Magasis'te karaya oturduğunda, Essin'de bulunan Türk kuvvetlerinin uzağında bulunuyordu. İngiliz destek kuvvetleri Kut'ül Amare'ye Dicle'nin güney kıyısından 11 mil (17,70 km) ve kuzey kıyısından 15 mil (24,14 km) uzaklıktaydı. Ancak ilerde bulunan zorluklar katedilmesi gereken mesafe ile ölçülemezdi. İngilizlerin 13. Tümen'i ikinci kez Sanaiyyat'ta durdurulduğunda, askerler bataklık ve sular altında kalmış siperlerden geçmek zorunda kalmıştı. Aynı koşullar nehrin güney kıyısındaki General Keary'nin birlikleri için de geçerliydi. Askerler derin bir bataklık içinde

[272] "3rd Division's Attack with Hand Grenades'', *The Times*, 26.04.1916, s.6.

ilerlemekteydi ve çoğunlukla çamur içinde geceledikten sonra, bel hizasına kadar gelen suyun içinden saldırmak zorunda kalıyorlardı.[273]

General Townshend Kut'ül Amare'de kuşatılmış bir vaziyetteydi ve General Lake komutasındaki destek kuvveti hızlı hareket etmekten ve yardımdan çok uzak bir haldeydi.[274] Bu nedenle İngiliz kamuoyu İran üzerinden ilerlemeye çalışan Rus ordusunun desteğine de umut bağlamaya çalışıyordu. Roma kaynaklı bir haberde, İran'da Huzistan bölgesinde faaliyet gösteren Rus ordusunun Kut'ül Amare'nin yaklaşık 94 kilometre yakınına ulaştığı duyurulmaktaydı. Kirmanşah bölgesinde faaliyet gösteren başka bir Rus ordusunun da İran sınırını geçmiş olduğu ve Bağdat'a yaklaştığı tahmin ediliyordu.[275] İngilizler için son dönemde ortaya çıkan en güzel haber olduğu açıkça söylenebilir.

24 Nisan 1916 tarihinde Kut'ül Amare'ye erzak getirmeye çalışan İngiliz gemisinin başarısız olması artık Kut'ül Amare'deki İngiliz garnizonu için direnişin sonunu getirmişti. 26 Nisan 1916 tarihinde Halil Paşa ve Townshend istimbotlara binerek nehrin sol yakasında buluştular. Halil Paşa, Townshend'in kahramanca direnişinden övgüyle bahsetti ve kendisini tıpkı Plevne'yi savunan Osman Paşa gibi gördüğünü söyledi. Townshend, çaresiz durumdaydı. Artık askerleri için yiyecek kalmamıştı. Askerleri ölüyordu. İskorbüt ve hastalık yaygındı. Bu durum Osmanlı tarafınca da bilindiğinden Townshend'in tüm teslim olma koşulları Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından reddedildi. Sadece; toplar, silahlar ve mühimmat yok edilmediği takdirde, Townshend'in kendisinin serbest bırakılmasına izin verildi. Townshend bunu kabul etmedi tüm topları, askeri malzeme ve cephaneyi, telsiz telgraf aletlerini imha ettikten sonra, 29 Nisan 1916 tarihinde bir Türk taburunun şehre girişine ve kontrolü almasına izin verdi.[276]

General Townshend 29 Nisan 1916, öğleden önce saat 11.40'ta telsiz telgrafla son durumu bildirmeye çalıştı:

"Silahlarımı imha ettim ve cephanemin çoğunu imha ediyorum. Subaylar, teslim olmaya hazır olduğumu söylemek için Madug'da bulunan Halil'e gitti. Burada biraz yiyeceğe sahip olmalıyım ve daha fazla dayanamam. Bugün Halil'e söylendi. Julnar'dan biraz yiyecek

[273] "Kut Supplies, Desperate Dash up the Tigris", *The Times*, 29.04.1916, s.8.
[274] "Slow Work on the Tigris", *The Army and Navy Gazette*, 29.04.1916, s.10.
[275] "The War, Wednesday", *The Airdrie and Coatbridge Advertiser*, 29.04.1916, s.6.
[276] Townshend, *a.g.e.*, s.336.

getirmek için bir subaylar heyeti filikayla gitti. 24 Nisan gecesi Kut garnizonuna erzak taşımak için gönderilen gemi...(Telgraf mesajı burada kesilmiştir).

Townshend, sonraki mesajında şu bilgiyi verdi:

"Kut kalesi ve kasabası üzerine beyaz bayrak çektim. Muhafızlar yaklaşan bir Türk alayı tarafından teslim alınacak. Kısa süre içinde telsiz telgrafı imha edeceğim. Askerler öğleden sonra saat 2'de Şamran'da kamp kurmak üzere gidiyorlar."

Aynı gün Halil Paşa, İngiliz görüşmecileri kabul etti. Halil Paşa, İngiliz garnizona iyi bir şekilde gıda sağlanması için endişeli olduğunu söyledi. General Townshend'e derin bir hayranlık duyduğunu, bu kadar cesurca dayandığı sıkıntılardan sonra mümkün olan her rahatlığa sahip olması gerektiğini belirtti. Erzak gönderme hususunda yapılan teklifi memnuniyetle karşıladı ve emrindeki malzemelerin daha bol olmamasından duyduğu üzüntüyü ifade etti. Halil Paşa'nın izin vermesinin ardından bir buçuk gün yetecek kadar asker tayını ile yüklü iki mavna İngiliz yardım kuvvetlerinin kampından Kut'ül Amare'ye gitmek üzere yola çıktı. Savaş esirlerinin değiş tokuş edilmesine dair görüşmeler de olumlu sonuçlanmıştı. Bir hastane gemisi, diğer bir İngiliz gemisi ve asker kumanyası dolu iki mavnanın Kut'ül Amare'ye girişine izin verildi. Bunlar 177 hasta ve yaralıyı yanlarına alarak geri döndüler. Geriye kalan 700 kişinin de alınması beklenmekteydi.

İngiliz görüşmeciler, zorunlu sebeplerle Kut'ül Amare'de alıkonan sivil nüfusun da dokunulmazlığı hususunu dile getirdiler. Halil Paşa, hiçbir intikam düşünmediğini söyledi. Kendilerine gelecekteki tavırlarına göre muamele edileceğini belirtti. Teminat veremeyeceğini, ancak hiç kimseyi asmak veya infaz etmek niyetinde olmadığını açıkladı. General Townshend'in emir subayı ve hizmetlisiyle beraber İstanbul'a gönderilmesi bekleniyordu.[277]

İngiliz basınına yansıdığı şekliyle 5 general, 277 İngiliz ve 274 Hint subay dâhil olmak üzere toplam 13.300 asker teslim oldu.[278] 29 Nisan 1916 tarihinde Türk Genel Karargâhından duyurulan bilgiye göre General Townshend ordusuyla beraber serbestçe çıkmasına müsaade edilmek şartıyla Kut'ül Amare'nin teslimini teklif etmiş, buna karşılık elindeki tüm topları ve nakit olarak bir milyon lira vereceğini beyan etmişti. Türk tarafı bu teklifi gülünç bularak reddetmişti. İlk teklifin Türkler tarafından reddi üzere Kut'ül Amare'de kuşatılmış olan General Townshend 13.300 kişiden

[277] "Last Messages from Kut", "Gen. Townshend's Surrender", *The Times,* 10.05.1916, s.8.
[278] "All Hope Lost", *Birmingham Daily Gazette,* 02.05.1916, s.1.

oluşan ordusuyla 29 Nisan sabahından itibaren Türk kuvvetlerine teslim olmuştu.[279] Osmanlı ve Alman basınına yansıdığına göre İngilizlerin Irak seferinde uğradıkları kayıpların toplamı 100.000'den az değildi. Zayiatın miktarı bakımından dahi Irak harekâtı İngiltere için bir hezimet teşkil ediyordu.[280] Türk askerleri Kut'ül Amare'ye girerken yerel halk tarafından büyük bir coşku ve sevinç gözyaşları ile karşılandı. Askerler şehre girer girmez halka yiyecek dağıtmaya başladılar. [281]

General Townshend ve birliğinin teslim olması nedeniyle İngiliz Savaş Bakanlığı da basına da yansıyan kısa bir duyuru yayınladı:

"Sonsuza dek hatırlanacak bir kahramanlık ve metanet ile sürdürülen 143 günlük uzun süren bir direnişten sonra, General Townshend erzaklarının kesin olarak bitmesiyle teslim olmaya mecbur bırakıldı.

Teslim olmadan önce silahlarını ve cephanelerini imha etti.

Emrindeki kuvvet tüm rütbe ve hizmetlerden 2970 İngiliz askeri, yaklaşık 6000 Hint askeri ve destekçilerinden oluşmaktadır.[282]

Reuters haber ajansı da Türk Başkumandan Vekili'nin, yani Enver Paşa'nın kısa resmi telgrafını dünyaya duyurdu:

"Kut'ül Amare'deki 13.300 kişi gücünde General Townshend emrindeki İngiliz garnizonu koşulsuz olarak teslim oldu."[283]

Alman gazeteleri Kut'ül Amare'deki Türklerin başarısını yakın zamanda hayatını kaybeden ve uzun süredir Osmanlı hizmetinde bulunan Alman Mareşal von der Goltz'un[284] yapmış olduğu hazırlıklara bağladı. The Vossische Zeitung gazetesi, Kut'ül Amare'nin düşmesinin İngiltere'ye vurulmuş en ağır darbe olduğunu yazdı ve diğer gazetelerde benzer yazılar yazdı.[285]

Kut'ül Amare'nin kasabasının teslim olduğu gün Kaptan Schuetz idaresinde bir Türk uçağı, bir düşman İngiliz uçağını düşürmeyi başardı. Düşen İngiliz uçağı Türk

[279] "Kut'ül Amare'nin Zapt ve İstirdadı, Tebliğ-i Resmi", *İkdam*, 30.04.1916, s.1.
[280] "İngiltere'nin Iraktaki Zayiatı 100 Bin Kişi", *İkdam,* 04.05.1916, s.1.
[281] "Last Messages from Kut" "Turkish Official Reports", *The Times*, 10.05.1916, s.8.
[282] "General Townshend Surrenders", *The Times*, 01.05.1916, s.8.
[283] "General Townshend Surrenders", "The Turkish Report", *The Times,* 01.05.1916, s.8.
[284] Colmar von der Goltz (1843-1916). 1883 yılında Osmanlı hizmetine alınan ve Goltz Paşa olarak da bilinen von der Goltz, 1915 Ekim ayında Irak'taki 6. Ordu kumandanlığına atanmıştı. Kut'ül Amare kuşatması esnasında yakalandığı tifüs hastalığı nedeniyle 19 Nisan 1916 tarihinde Bağdat'ta vefat etmiştir.
[285] "General Townshend Surrenders, The Turkish Report", *The Times*, 01.05.1916, s.8.

kuvvetlerinin eline geçti. Pilot ölü olarak bulundu. Gözcü ise sağ olarak ele geçirildi. Aynı gün içinde Kaptan Schuetz ikinci bir İngiliz uçağını düşürdü ve içindekiler yaralı olarak Türk kuvvetlerinin eline geçti.[286]

Kut'ül Amare'nin kaybedilmesinin ardından İngiliz basınında hükümetin savaş metotlarını normal ve hatta hafif denilebilecek bir tonda eleştiren ve uyaran yazılar yer aldı. Örneğin Times gazetesi, Kut'ül Amare'nin kaybedilmesinin kesinlikle beklenmedik bir olay olmadığını yazdı. Tüm ulus üzerinde derin bir üzüntü yaratan bu olayın, Bağdat'ın tamamen yetersiz bir kuvvetle alınmaya kalkışılması yüzünden gerçekleştiği vurgulanarak, bir daha asla böyle kararsız ve yersiz maceralardan kaçınılması gerektiği ifade edildi. Kuşatma altındaki İngiliz kuvvetinin umutsuz zorluklara karşın uzun ve parlak direnişi ise dünya çapında hayranlık uyandıran bir olaydı. Times gazetesine göre General Townshend, sadece cesur ve yetenekli bir komutan değil, aynı zamanda neşe dolu bir insandı. Sonuna kadar mesajları hep umut ve cesaret doluydu. Garnizonunun moralini yüksek tutarak düşmanına karşı yürekli bir cephe oluşturmuş ve son yiyecek kırıntısı kalana kadar dayanmıştı.[287] Oysa İngiltere Başbakanı Asquith İngilizlerin Irak harekâtına başladığı ilk zamanlarda, Kasım 1915'te yaptığı açıklamada, savaşın gidişatı süresince daha dikkatlice tasarlanmış, daha zekice yürütülen ve daha iyi nihai başarı ihtimali bulunan bir dizi operasyonun olduğunu düşünmüyorum demişti.[288] Bununla birlikte yerel basında Kut'ül Amare'de ki İngiliz kuvvetlerinin teslimiyetinin sürpriz, beklenmedik bir gelişme olarak da değerlendirildiği görülmektedir.[289]

Alman İmparatoru II. Wilhelm ve Avusturya İmparatoru Francis Joseph, Kut'ül Amare zaferi dolayısıyla Padişah V. Mehmed Reşad'a tebrik telgrafları gönderdi.[290]

Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Kut'ül Amare zaferi sonrasında Padişaha göndermiş olduğu telgraf günümüz Türkçesiyle şöyledir:

"Kut'ül Amare'deki düşmanın Osmanlı askerlerinin cesur saldırıları önünde bütün imdat kuvvetlerine rağmen teslim olduklarına dair sevinç veren haberi şimdi aldım. Bu büyük zaferden dolayı size en samimi kalbi tebriklerimi sunarım. Kut'ül Amare, Gelibolu ile beraber

[286] "Wounded from Kut", "Air Fight at Kut", *The Times,* 08.05.1916, s.8. Haber İstanbul kaynaklı olarak 5 Mayıs 1916 tarihinde dünyaya duyurulmuştur.
[287] "The Fall of Kut", *The Times,* 01.05.1916, s.9.
[288] "The Story of Kut, Heroic Defence, Five Months under Siege", *The Times,* 01.05.1916, s.7.
[289] "A Surprise of The War", *The Newcastle Journal,* 08.05.1916, s.6.
[290] "New Alliance", *Sheffield Evening Telegraph,* 09.05.1916, s.5.

Alman ve Osmanlı silah kardeşliğinin bir parlak nişanesi olmak üzere tarihte ebediyen kalacaktır. Birkaç gün evvel kaybından dolayı müşterek ordumuzla beraber matemini icra ettiğimiz büyük adamın (Goltz Paşa) namını bu vesile ile de sizinle beraber hatırlar ve bu hatırlamanın bizi birbirimize daha kuvvetli bir surette bağladığını hissederiz."

İmparator Wilhelm[291]

Diğer taraftan İngiltere Kralı V. George, Kut'ül Amare'nin Osmanlı ordusu tarafından ele geçirilmesinin ardından Basra'da bulunan İngiliz kuvvetleri komutanı General Lake'e bir teselli telgrafı gönderdi:

"Cesur askerleriniz Kut'ta kuşatma altındaki arkadaşlarını rahatlatma hazzına sahip olmasalar da sizin ve emrinizdeki alt komutanların güçlü liderliği altında, en zorlu koşullarda büyük cesaret ve kararlılıkla savaştılar.

Yardımın başarısı, sizin kararlılıkla geriye püskürttüğünüz düşman tarafından değil, seller ve kötü havadan dolayı engellendi. Çabalarınızı hayranlıkla izledim ve bir insanın yapabileceği her şeyi yaptığınız ve gelecekte de öyle yapmaya devam *edeceğiniz kanısındayım.*

George R.I.

İngiliz Savaş Bakanlığı, Mezopotamya'da (Irak'ta) bulunan Türk başkomutanı Halil Paşa'dan 1 Mayıs 1916 tarihli bir mektup alındığını kamuoyuna duyurdu. Halil Paşa, General Townshend'in hasta ve yaralılarını eşit miktarda Müslüman Türk esirler karşılığında değiş tokuş yapmayı kabul ettiğini bildiriyordu. Bunun üzerine İngiliz hastane gemileri ve diğer gemiler tahliyeyi başlatmak için gönderilmişti.[292]

Bu arada Roma'dan gelen bir telsiz telgraf mesajı İstanbul'da yayınlandığı söylenen bir raporu dünyaya ve İngiliz kamuoyuna duyurmuştu. Bu haberi nakleden Times gazetesi Türkiye'de[293] bulunan İngiliz esirlerin durumu hakkında da kısa bir açıklama ve analiz yapmıştır. İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey[294] geçenlerde buna dair bir açıklama yapmış, Babıali'nin 1916 Ocak ayında İngiliz esirlerin tutulduğu kampların tarafsız bir kişi tarafından denetlenmesini kabul ettiğini söylemişti. Ancak geçen ay (Nisan 1916) bu uygulamayı sadece kendisinin belirlediği kamplarla sınırlı tutmuştu. Bu tutum karşısında İngiltere güçlü bir protesto da bulundu.

[291] "Zat-ı Hazreti Hilafet Penahiye", *İkdam*, 02.05.1916, s.1.
[292] "King's Thanks to Tigris Corps", *The Times*, 03.05.1916, s.8.
[293] İngiliz gazetelerinde "Osmanlı Devleti" tabiri yerine "Türkiye" tabiri (Turkey) sıklıkla kullanılmaktadır.
[294] Edward Grey (1862-1933) 10 Aralık 1905-10 Aralık 1916 tarihleri arasında İngiltere Dışişleri Bakanlığı görevinde bulunmuştur.

Bununla birlikte hem Mezopotamya'da, hem de Gelibolu'da cephedeki harekâtlar esnasında Türklerin esirlere gösterdiği saygı ve insanlığa neredeyse tüm dünya tanıklık etmişti.[295]

Kut'ül Amare'deki İngiliz garnizonun teslim olması Hindistan İngiliz Hükümeti tarafından sakinlik içinde karşılandı. Kut'ül Amare'nin teslim olması zaten kaçınılmaz olarak görülmekteydi. Irak'taki İngiliz askeri operasyonları genel olarak beğenilmiyordu. Dicle'nin taşkınları ve Türk direnişinin azmi karşısında, yardım kendisine ulaşamadan General Townshend'in erzakının tükeneceğini göstermişti. Nitekim teslim haberi tam bir sakinlik içinde karşılandı. Bazı çevrelerde olumlu bir rahatlama da yarattı, çünkü faydasız cephe saldırıları İngiliz destek kuvvetlerine pahalıya mal oluyordu ve bunların durması iyi bir gelişmeydi. Artık askeri operasyonların harekâtın orijinal planına sıkı sıkıya sınırlandırılması gerekecekti. Amara şehri bu plan içerisinde kuzey mevkiini teşkil edecekti. Ayrıca daha tatmin edici ulaşım araçlarının, özellikle demiryollarının sağlanmasına daha fazla dikkat edilmesi hususunda genel bir kanı vardı.[296] Avustralya Genel Valisi R. M. Ferguson (Avustralya Hükümeti ve halkı adına) Koloniler Bakanı'na gönderdiği bir telgrafla, Kut'ül Amare'deki cesur garnizonun kaybından dolayı duyduğu derin üzüntü ve sempatinin İngiltere Kralı'na iletilmesini rica etti.[297]

10 Mayıs 1916 tarihli Times gazetesinde Kut'ül Amare'deki İngiliz garnizonun açlığın son sınırına kadar dayandığı belirtildi. Gazetenin aktarımına göre 16 Nisan'dan beri garnizonun tayını günlük 4 oz (118,29 ml) buğday ile at etinden oluşuyordu. Kuşatmanın ilk ayında garnizon sadece yardım gücü ulaşmadan önce cephanenin bitmesinden endişe etmekteydi. Basra'da toplanan destek kuvvetlerinin yardıma geleceğini ve Türk kuvvetleri geri çekilmeye zorlayacaklarını tahmin ediyorlardı. Bu dönemde askerler tam tayın alıyorlardı. Diğer taraftan Ali Garbi'den ilerleyen İngiliz yardım kuvveti General Townshend'in kaynaklarının tükenmeye yakın olduğunu düşünerek acil olarak harekete geçmişti. İngiliz yardım kuvveti Ali Garbi'den ilerlemeye başladığında, Türk kuvvetleri Kut'ül Amare üzerindeki baskıyı hafifletip yardım kuvvetine odaklanmıştı. Böylece General Townshend için cephanenin tükenmesi tehlikesi ortadan kalkmıştı. Ancak Oran bölgesinde İngiliz yardım

[295] "King's Thanks to Tigris Corps", "Garrison to be Interned in Anatolia", *The Times*, 03.05.1916, s.8.
[296] "King's Thanks to Tigris Corps", "Indian Opinion on Future Operations", *The Times*, 03.05.1916, s.8.
[297] "King's Thanks to Tigris Corps", "A Spur to Australian Endeavour", *The Times*, 03.05.1916, s.8.

kuvvetlerinin durdurulması bu sefer Townshend için erzak sorununu ortaya çıkardı. Times gazetesi sivil halkın Kut'ül Amare'de kalmasının erzak sıkıntısını daha da ağırlaştırdığını yazmaktadır. Kut'ül Amare'deki İngiliz garnizonu 6000 kişinin ilave beslenme ihtiyacını da karşılamakla yükümlü idi. Ancak 24 Ocak 1916 tarihinde evlerde, çoğunlukla yeraltında saklanmış büyük miktarda tahıl stoklarının bulunması durumu değiştirdi. İngiliz askerleri bunlara el koydu ve Times gazetesinin iddiasına göre parasını da ödedi. Halktan ele geçirilen erzak kademeli bir azaltımla garnizonun üç aylık ihtiyacını karşılamaktaydı. İngiliz ve Hint askerlere verildiği miktar kadar kasabanın Arap halkına da aynı miktarda yiyecek verilmeye başlandı. Böylece kuşatmaya karşı uzun süreli direniş mümkün oldu.[298]

Kut'ül Amare'nin kaybı ve General Townshend'in garnizonuyla teslim olması İngiliz Parlamentosu'nda da gündeme geldi. Lordlar Kamarası'nda söz alan Lord Beresford, İngiliz Savaş Bakanı'na iki soru yöneltti. İlk soru Kut'ül Amare'nin teslim olması sonrası kaç tane İngiliz'in esir alındığıydı. İkinci olarak Türk Başkomutanın General Townshend'in kahramanca savunmasından çok etkilenip, kendisine savaş onurunun sağlandığının ve kılıcını tutmasına izin verdiğinin doğru olup olmadığını sordu. Sorulara cevap için söz alan İngiliz savaş Bakanı Earl Kitchener, General Townshend ve askerlerini övdü. 20 haftadan fazla bir süre, kendilerinden sayıca çok üstün kuvvetlere karşı, anormal zorlu iklim koşulları altında direnç gösterdiklerini söyledi. Bu süreç içinde askerlerin azıkları dayanılacak en son zamana kadar ayarlanarak verilmişti. Ancak sonunda olması muhtemel açlık tehlikesi kendilerini teslim olmaya zorlamıştı. Townshend ve askerleri insanın direnebileceği en son noktaya kadar ellerinden geleni yapmışlardı. Bu nedenle teslim olmaları kendilerine veya İngiliz ve Hindistan orduları siciline bir itibarsızlık teşkil etmiyordu. Kitchener, teslim olanların sayısını destekçiler dâhil 2970 İngiliz, yaklaşık 6000 Hintli asker olarak verdi. Kuşatma altındaki kuvveti rahatlatmak için şüphesiz her çaba gösterilmişti. Ancak özellikle sürekli yağan yağmur ve sonucunda meydana gelen seller, yardım kuvvetinin sadece ilerleyişini engellemekle kalmamış, birliklere manevra alanı kalmadığından neredeyse geçilmesi imkânsız dar bir cepheye doğrudan saldırılar yapmak zorunda bırakmıştı. Bu nedenle Sir Percy Lake ve Sir George Gorringe komutasındaki yardım birliklerinin faaliyetleri her türlü takdire layıktı. Eğer cesaret ve fedakârlıklarının sonucunu alamadılarsa, bu tamamen kendilerine karşı

[298] "Last Messages from Kut", "Story of the Siege'', *The Times*, 10.05.1916, s.8.

savaşan çevre koşullarının bir sonucuydu. Kitchener bu açıklamayı yaptıktan sonra General Townshend'in teslim olmadan önce Kut'ül Amare'den gönderdiği son mesajı aynen okudu:

"Vazifemizi yaptığımızı bildiğimiz için memnunuz. Bizim durumumuzun savaşın kısmetlerinden bir tanesi olduğunun farkındayız. Size ve General Gorringe'e ve Dicle kuvvetinin tüm kademelerine bizi kurtarmak için yapmış olduğunuz büyük gayretlerden dolayı teşekkür ediyoruz."

Kitchener, parlamentonun ve tüm ulusun General Townshend'in bu sözlerine destek vereceğine inandığını söyledi. Lord Beresford'un ikinci sorusundaki hususun da doğru olduğunu belirtti. [299]

3 Mayıs 1916 tarihinde General Lake, bölgedeki genel askeri durumun değişmediğini belirtti. Kendisinden alınan bilgiye göre Kut'ül Amare'den ilk yaralı kafilesi 3 Mayıs'ta Dicle Kolordusu'nun (Tigris Corps) karargâhına ulaşmıştı. Kafile 3 İngiliz subayı ve 173 Hintli'den oluşuyordu. Aynı gün (3 Mayıs) ölülerini gömmek için beyaz bayrak altında Türk kafileler Beit Eissa bölgesinde, Dicle'nin sağ yakasına gönderildi. Bölgede 17 Nisan'dan bu yana çatışmalar aralıksız devam etmişti.[300]

General Lake, Kut'ül Amare'den ikinci ve üçüncü kafile hasta ve yaralıların 4 ve 5 Mayıs akşamları karargâha ulaştığını bildirdi. İkinci kafile 210, üçüncü kafile 243 kişiden oluşuyordu. İngiliz hastane gemisi 6 Mayıs 1916 sabahı dördüncü bir kafile getirmek için Kut'ül Amare'ye döndü. [301]

Bu arada esirlerin değiş tokuş görüşmelerinde sivil halktan da bazılarının da karşılıklı değiş tokuşu konusunda uzlaşmaya varıldı. Bağdat'ta yaşayan ve Suriye'de tutulan İngiliz kadın ve çocuklar karşılığında Amara Komiseri'nin hanımı ve kızı ile 25 Türk memurun değiş tokuşu yapılacaktı. Halil Paşa bunu kabul etti. Diğer taraftan 24 Nisan 1916 gecesi ablukayı aşmaya teşebbüs edip Kut'ül Amare'ye erzak getirmeye çalışan Julnar isimli geminin mürettebatından henüz kesin bir haber alınamamıştı.[302]

General Lake'in bildirdiğine göre Kut'ül Amare'den yola çıkan dördüncü hasta ve yaralı kafilesi 281 kişiden oluşuyordu ve yardım birliklerinin (Dicle

[299] "House of Lords", "The Defence of Kut'', *The Times*, 05.05.1916, s.9-10.
[300] "Continuous Fighting on Tigris", *The Times*, 06.05.1916, s.6.
[301] "Wounded from Kut, More Arrivals at Tigris Headquarters", *The Times*, 08.05.1916, s.8.
[302] "Last Messages from Kut", "Exchange of Civilians", *The Times*, 10.05.1916, s.8.

Kolordusu/Tigris Corps) karargâhına 6 Mayıs akşamı ulaştı. 172 kişiden oluşan beşinci kafile de 7 Mayıs akşamı karargâha geldi. Böylece beş kafile ile Kut'ül Amare'den tahliye edilen İngiliz hasta ve yaralıların toplam sayısı 1073 oldu. Hastane gemisi altıncı ve son kafileyi getirmek üzere 8 Mayıs sabahı Kut'ül Amare'ye doğru yola çıktı. Diğer taraftan 7 Mayıs'ta bir İngiliz uçağı, havada bir Türk uçağı ile savaşmış, İngiliz uçağı petrol tankının isabet alıp delinmesi üzerine inmeye zorlanmış, fakat İngiliz mevzilerine ulaşmayı başarmıştı. Uçağın pilotu ve gözcüsü yara almadan kurtulmuştu.[303]

9 Mayıs 1916 tarihli ve Türk resmi kaynakları tarafından İstanbul'dan yayınlanan bir rapor dünyaya bölgedeki son gelişmeleri duyurdu. Buna göre Felahiye'de iki taraf arasında sadece aralıklı topçu atışı gerçekleşmekteydi. Dicle nehrinin yükselmesi her iki tarafta siperlerin bir bölümünü yok etmişti. Türk tarafı kendi siperlerini hemen onarmıştı. Raporda aynı zamanda Kut'ül Amare'de ele geçirilen yüksek rütbeli kumandanların isimleri de belirtildi. Bu isimler şunlardı: 6. Piyade Tümeni (Poona) Kumandanı General Townshend; Tümen Generali Mellis[304]; 16. Tugay Komutanı General Delamain[305]; 17. Tugay Komutanı General Hamilton; 18. Tugay komutanı Yüzbaşı Evans; Topçu Kumandanı General Smith. Bunun dışında daha alt rütbeli 551 subay yer almaktaydı. Bunların yarısı Avrupalı, kalanı Hintli idi. Ele geçirilen askerlerin ise % 25'i İngiliz, geri kalanı Hintli'ydi. İngiliz kuvvetleri teslim olmadan önce silahlarının, tüfeklerinin ve savaş malzemelerinin bir bölümünü imha etmiş ve geri kalanını da Dicle nehrine atmıştı. Buna rağmen henüz sayılamayan miktarda ve küçük onarımlarla tekrar kullanılabilecek ganimet elde edilmişti. Bunlar arasında çeşitli kalibrelerde 40 silah, 20 makineli tüfek ve yaklaşık 5000 tüfek, çok miktarda topçu ve piyade cephanesi, tekrar kullanılabilecek bir büyük ve bir küçük gemi, dört otomobil, üç uçak, henüz sayılamayan savaş malzemesi vardı. Nehre atılan silahlar ve cephane de yavaş yavaş geri çıkarılmaktaydı.[306]

Osmanlı Hükümeti, İstanbul'daki Amerika Birleşik Devletleri (ABD) büyükelçiliğine General Townshend ve kurmay personelinin İstanbul'a getirileceğini ve kendileri için uygun bir ikametgâhın muhtemelen Büyükada'da sağlanacağını bildirdi. General Townshend ve kurmayına Büyükada'da tam özgürlük verilecekti.

[303] "Last Messages from Kut", "Evacuating the Wounded", *The Times,* 10.05.1916, s.8.
[304] Gazetede yanlışlıkla ismi "Matios" şeklinde yazılmıştır.
[305] Gazetede yanlışlıkla ismi "Dalmack" şeklinde yazılmıştır.
[306] "Last Messages from Kut", "Turkish Official Reports'', *The Times,* 10.05.1916, s.8.

ABD büyükelçisi Türk yetkililerle yaptığı görüşmede, İngiliz subay ve askerlerin çoğunluğunun halen Kut'ül Amare ve Bağdat'ta olduğunu anlamıştı. Bunların bir bölümü Şam'a gönderilecekti. Osmanlı Kızılay Cemiyeti, Bağdat'ta bol miktarda tıbbi malzeme bulunduğunu açıklamış ve İngiliz Kızılhaç Cemiyeti'ne de bu yönde bilgi vermişti. Savaş esirlerinin özel ihtiyaçlarına ilişkin henüz bilgi yoktu, fakat Bağdat'taki ABD konsolosuna İngiliz esirlerle irtibat kurması ve mümkünse haklarında ayrıntılı bilgi edinilmesi talimatı verilmişti. İstanbul'daki ABD Büyükelçiliği bu gelişmeleri İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na da iletmişti.[307]

23 Mayıs 1916 tarihinde Türk resmi makamları tarafından yayınlanan açıklamaya göre Irak cephesinde durum değişmemişti. Kut'ül Amare'nin ele geçirilmesi ile oluşan elverişli durum nedeniyle Türk kuvvetleri savunma planında bir değişikliği gerekli görmüştü. Üç gün önce (20 Mayıs'ta) Türk kuvvetleri Dicle'nin sağ kıyısından bir miktar geri çekilmişlerdi. İngiliz düşman kuvvetleri bunu iki sonra fark etmişlerdi. Dicle nehrinin sağ yakasında Türk mevzilerine karşı koyan İngiliz kuvvetleri bir kısım süvari birlikleri ile sadece keşif amaçlı olarak ilerlemişlerdi.[308]

[307] "Internment Camp of General Townshend", *The Times*, 23.05.1916, s.8.
[308] "The Turkish Retreat at Kut", *The Times*, 24.05.1916, s.8.

SONUÇ

Kut'ül Amare zaferi yakın dönem Türk tarihinin en önemli olaylarından bir tanesidir. Dünya tarihinde de benzerlerine ender rastlanan bir askeri başarıdır. Diğer taraftan mağlup taraf, yani İngiltere açısından da tarihinde yaşamış olduğu en ağır askeri yenilgilerden birisi olması bakımından büyük önem arz etmektedir. Kut'ül Amare kuşatması sonrasında teslim olan çok büyük miktardaki İngiliz askerlerinin durumu hem İngiliz hem de dünya basınında ciddi anlamda yankı uyandırdı. Irak'ta geniş çaplı taarruz harekâtı başlatan ve hızla Bağdat'a doğru ilerleyen İngiliz kuvvetleri açısından tamamen beklenmedik bir hezimetti. Çünkü taarruzu başlatan ve ilerleyen ana İngiliz ordusu başkomutanı ve tüm üst düzey generalleriyle beraber tüm askerleriyle Osmanlı Ordusu'na teslim olmuştur. Dahası yardım için gönderilen ciddi miktardaki kuvvetler de başarısız olmanın yanında büyük kayıplar vermiştir.

Kut'ül Amare'nin bu kadar fazla yankı uyandırmasının en önemli sebeplerinden biri de İngiliz kuvvetlerinin Çanakkale Savaşları'nda yaşadıkları kesin ağır yenilgi ve geri çekilme sonrası (Ocak 1916), yaklaşık 4 ay sonra başka ve farklı bir coğrafyada tekrar benzer ve hatta daha ağır sayılabilecek bir yenilgiye uğramalarıdır. İngilizlerin Çanakkale harekâtı ile Irak, ya da kendi tabirleriyle "Mezopotamya" harekâtı, Osmanlı topraklarının farklı coğrafyalarında yapılmasına rağmen, hedefler ve operasyon tarzları bakımından ciddi benzerlikler göstermektedir. Her iki harekât da İngilizlerin deniz ve kara kuvvetlerini kullanarak Osmanlı topraklarına doğrudan saldırısı ile başlamıştır. Çanakkale harekâtında nihai hedef İstanbul iken, Irak'ta Bağdat idi. Her iki harekât da eğer başarıyla sonuçlandığı takdirde Osmanlı Devleti'ne çok büyük darbe vuracak ve dünya savaşında büyük ölçüde saf dışı kalmasını sağlayacaktı. Bu da muhtemelen Birinci Dünya Savaşı'nın çok daha kısa bir süre içinde İtilaf Devletleri'nin lehine dönmesini sağlayacak ve savaş dört seneye uzamayacaktı. Her iki harekâtın başarıyla sonuçlanması için İngiltere son derece kararlı, ısrarlı ve saldırgan davranmış, çok büyük kayıplar vermesine rağmen sonuçta kesin bir bozguna uğramıştır.

Kut'ül Amare'deki yenilgiyi İngiltere için Çanakkale'ye nazaran daha acıklı ve yaralayıcı yapan etmen, şüphesiz bölgede harekâtın ilk safhalarında adeta yenilmez ve epik bir güç gibi görünen General Townshend komutasındaki İngiliz ana taarruz ordusunun 4 Ay 23 gün süren bir kuşatmanın ardından 29 Nisan 1916 tarihinde Osmanlı kuvvetlerine teslim olmasıdır. 5 General, 551 subay ve toplam 13.300 asker savaş esiri konumuna düşmüştür. Bu kadar büyük bir askeri gücün, üstelik aylar süren uzun kuşatma sonrası teslim olması ve bu süreç içinde gönderilen büyük miktardaki destek kuvvetlerine rağmen kendilerine yardım edilememesi İngiliz kamuoyunda ciddi anlamda çalkantılara yol açtı. Ayrıca, dünya kamuoyunda İngiltere ve müttefiklerinin Birinci Dünya Savaşı'nı kaybedebileceği algısı da kuvvetlendi. Kut'ül Amare yenilgisi sonrası gerek İngiliz gazetelerinde gerekse İngiliz Parlamentosu'nda sorumlular arandı, ancak savaş ortamı nedeniyle hükümetin çok fazla üzerine gidilmedi. Sorumluluk ve hatalı strateji İngiltere'nin Hindistan Hükümeti ve onların görevlendirdiği askeri komuta kademesindeki şahsiyetler üzerinde bırakıldı. General Townshend ve garnizonunun ise sadece kendilerine verilen emirler doğrultusunda hareket ettiği açıklanarak bölgedeki mücadelesi ve sonrasında kuşatma altındaki direnişi takdir edildi. Sonraki dönemde özellikle savaşın seyri İngiltere lehine dönünce Kut'ül Amare'de yaşanan hezimet İngiliz kamuoyunda daha fazla hatırlanmak ve eşelenmek istenmedi ve adeta unutulmaya bırakıldı. Türk milleti de 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası İngiltere ve müttefikleri tarafından tam bir imha sürecine sokulduğundan, Kurtuluş Savaşı sonrası yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde hafızalarda etkisini ve önemini bir süre için kaybetti.

Bu çalışmanın konusu Kut'ül Amare zaferini ve zafere giden süreci mağlup tarafın, yani İngiliz basınının gözünden incelemek ve değerlendirmektir. Elbette tıpkı Çanakkale'de olduğu gibi, Kut'ül Amare'deki görkemli zafer sonrası Osmanlı Devleti'nin, müttefikleriyle beraber savaşın sonraki sürecinde tutunamayarak tüm kazanımlarını ve hatta çok daha fazlasını kaybetmesi üzücü bir gerçektir. Kut'ül Amare zaferi sonrasında Osmanlı Devleti'nin bölgede hâkimiyeti sağlayamaması, zaferi taçlandırmak ve geliştirmek şöyle dursun, İngiltere'nin bölgede yeniden hakimiyeti ve kontrolü sağlamasına izin veren sürece engel olamaması daha geniş kapsamlı bir çalışma ile analiz edilebilir. Burada kısaca bahsedecek olursak, İngilizler yenilgi sonrası özellikle çok büyük önem verdikleri bu bölgede yeni ve daha kapsamlı bir strateji hazırladılar. Bölgeye çok daha fazla askeri yığınak ve hazırlık yaparak,

kolay ve hızlı ikmal için demiryolu hatları inşa ederek ve yerel Arap aşiretlerinin önemli bir bölümünü de kendi yanlarına çekerek sonraki süreçte başarılı oldular. Osmanlı Devleti ise tam tersine, belki de zaferin vermiş olduğu rahatlıkla Irak'ta mücadele eden 6. Ordu bünyesinde bulunan Ali İhsan (Sabis) Bey komutasındaki 13. Kolordu ve Kazım (Karabekir) Bey komutasındaki 18. Kolordu'yu takviye etmedi. Bilakis Almanya'nın isteği ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın emriyle 13. Kolordu İran'a gönderildi. İngilizler Irak'ta sürekli asker sayısını artırarak 50.000'e ulaşırken Osmanlı Devleti'nin askeri gücü bunun üçte birinden daha az hale geldi. Böylece 1917 yılı ocak ayından itibaren Irak'ta başlatacakları harekatta sonuca ulaştılar ve Mondros Mütarekesi'ne kadar geçecek zaman diliminde Irak'ın büyük bölümünü ele geçirmeyi başardılar. Elbette dünya savaşının genel seyrini İtilaf Devletleri lehine değiştiren gelişmeler (örneğin Nisan 1917'de ABD'nin İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa katılması), Osmanlı Devleti'nin iki önemli müttefiki Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın başta Avrupa'da olmak üzere diğer cephelerde tutunamayarak yenilgiyi kabul etmesi, Irak cephesinde de Osmanlı Devleti'nin etkisini kaybetmesinde önemli rol oynadı.

KAYNAKÇA

I. SÜRELİ YAYINLAR

A) İngiliz Basını

The Times

"The Turkish Government and Islam", 28.06.1916, s.12.

"The Turkish Campaign", 9.11.1914, s.7.

''Basra Occupied, Brilliant Result of Persian Gulf", 24.11.1914, s.8

"Persian Gulf Success, Capture of Ports on The Tigris", 10.12.1914, s.8.

"The Narrows and The Gulf", 09.03.1915, s.9.

"Three Attacks, Renewed Fighting in Mesopotamia", 15.04.1915, s.9.

"British Works over Turks, Enemy in Retreat", 17.04.1915, s.8.

"Arab Tribes Punished", 22.05.1915, s.7.

"Surrender of Amara, 2000 Prisoners and 13 Guns Captured", 07.06.1915, s.9.

"2000 Turk in Flight, Enemy Demoralized in Mesopotamia", 10.06.1915, s.8.

"Story of A Campaign, Fighting the Turks in Mesopotamia", 23.07.1915, s.4.

"British Success on The Euphrates, British Patrol in Ambush", 23.07.1915, s.7.

"Towards Baghdad, Dangers and Hardships of Our Advance", 30.09.1915, s.5.

"The March on The Baghdad, Turks in Full Flight", 30.09.1915, s.6.

"The Victory on Tigris", "Pursuit towards Bagdad", 01.10.1915, s.8.

"Letter from the Front, First Battle of The Kut", 29.12.1915, s.7.

"The British Victory at Kut El Amara", 22.11.1915, s.6.

"The March on Baghdad, a Further Advance", 16.11.1915, s.8.

"The Advance towards Baghdad", 25.11.1915, s.8.

"Battle near Baghdad, Position Won, Heavy Casulaties, 25.11.1915, s.8

"The Victory at Ctesiphon, Sir John Nixon's Praise of the Troops", 27.11.1915, s.8.

"The Fight for Baghdad", 27.11.1915, s.8.

"The Approach to Baghdad", 27.11.1915, s.9.

"Enemy Strength at Bagdad, British Withdrawal to The River", 30.11.1915, s.8.

"Battle near Baghdad, German Fairy Tale", 25.11.1915, s.8.

"Baghdad and the Persian Bandits", 02.12.1915, s.9.

"Lost in The Desert, Adventures after Ctesiphon'', 13.01.1916, s.7.

"Retreat on The Tigris, British Lost 4500 Men", 06.12.1915, s.8.

"General Townshend at Kut, Strongly Fortified Position'', 07.12.1915, s.8.

"Late War News, Attack on Kut El Amara", 08.12.1915, s.9.

"Toward to Bagdad", 08.12.1915, s.8.

"British Attacked at Kut El Amara", 09.12.1915, s.8.

"Turks Claim Success on the Tigris", 11.12.1915, s.8.

"Turks Held at Kut, Four Days Artillery Attack", 14.12.1915, s.8.

"General Townshend Stand, 1000 Turkish Losses", 17.12.1915, s.10.

"Parliament, The Operation in Mesopotamia", 08.12.1915, s.14.

"The Relief of Kut, Advance up the Tigris", 11.01.1916, s.8.

"Mesopotamia, Retreat of The Enemy", 11.01.1916, s.10.

"Kut Still Besieged, All Day Battle", 18.01.1916, s.8.

"Seven Miles from Kut", 21.01.1916, s.32.

"Fierce Fighting for Kut, General Townshend Still Isolated", 24.01,1916, s.8.

"The Advance on Kut, Conflicting Reports", 26.01.1916, s.8.

"Armistice on the Tigris", 25.01.1916, s.8.

"The Kut Rescue Force, Turkish Attack on British Camp", 27.01.1916, s.8.

"Artillery Duel near Kut", 29.01.1916, s.8.

"Bad Weather on the Tigris, Country Deep in Mud", 31.01.1916, s.7.

"Kut's 60 Day's Siege, No Withdrawal Contemplated", 09.02.1916, s.8.

"The Siege of Kut", 09.02.1916, s.9.

"The War in East and West", 14.02.1916, s.9.

"The Skirmish with Arabs in Mesopotamia", 14.02.1916, s.8.

"More Bombs on Kut", 18.02.1916, s.6.

"General Townshend's Invincibles: Sowing Vegetable Seeds at Kut", 26.02.1916, s.6.

"British Attack on the Tigris", 26.02.1916, s.6.

"Russian in Kermanshah, A Center of German Intrigues", 28.02.1916, s.8.

"The Great Battle", 01.03.1916, s.9.

"Turkish Version of Kut Battle, 2000 British Dead", 13.03.1916, s.8.

"Turks New Story of Our Tigris Losses", 14.03.1916, s.5.

"Still 23 Miles from Kut, No Ground Gain", 21.03.1916, s.8.

"Tigris Army Trusty Servants, The Camel, The Mule, And The Drabi", 15.03.1916, s.7.

"The Mystery of Mesopotamia", 24.03.1916, s.9.

"British Success on the Tigris", 27.03.2016, s.7.

"Parliament, The Relief of Kut", 31.03.1916, s.12.

"The Ministry and Mesopotamia", 01.04.1916, s.7.

"A Move towards Kut, Turkish Position Carried", 06.04.1916, s.8.

"The Position on the Tigris", 08.04.1916, s.8.

"Fighting for Kut, Advance through the Floods", 15.04.1916, s.8.

"Slight Gain at Kut, Advance South of Kut", 15.04.1916. s.8.

"No News from Kut, Reply to the King Message", 18.04.1916, s.8.

"Townshend Still Waiting, The Battle on Monday", 22.04.1916, s.4.

"Letters from the Front, A Cold Campaign", 22.04.1916, s.3.

"The Fate of Kut, Another British Check", 24.04.1916, s.4.

"Turkish Account of Last Week's Fight", 24.04.1916, s.4.

"Kut Attack Continued, Enemy Report, The Turks in War", 25.04.1916, s.4.

"3rd Division's Attack with Hand Grenades", 26.04.1916, s.6.

"Kut Supplies, Desperate Dash up The Tigris", 29.04.1916, s.8.

"General Townshend Surrenders, The Turkish Report", 01.05.1916, s.8.

"The Fall of Kut", 01.05.1916, s.9.

"The Story of Kut, Heroic Defence, Five Months under Siege", 01.05.1916, s.7.

"King's Thanks to Tigris Corps, Garrison to be Interned in Anatolia", 03.05.1916, s.8.

"House of Lords, The Defence of Kut", 05.05.1916, s.9-10.

"Continuous Fighting on Tigris", 06.05.1916, s.6.

"Wounded from Kut, More Arrivals at Tigris Headquarters", 08.05.1916, s.8.

"Last Message from Kut, Turkish Official Reports", 10.05.1916, s.8.

"Internment Camp of General Townshend", 23.05.1916, s.8.

"The Turkish Retreat at Kut", 24.05.1916, s.8.

The Guardian

"The War with Turkey", 9.11.1914, s.7

"Persian Gulf Incident, British Consul and Subjects Detained", 4.11.1914, s.8.

"Indian Troops' Success on Persian Gulf", 17.11.1914, s.7.

"Turkey's Modest Version of The Basra Operations", 27.11.1914, s.8.

"Turks Surrender, Persian Gulf Expedition's Smart Action", 10.12.1914, s.7.

"1100 Turks Captured by British", 11.12.1914, s.7.

"Turkish Menace to Persian Oil Supply", 03.02.1915, s.12.

"The Recent Fighting at Ahwaz and Kurna", 17.03.1915, s.4.

"Persian Border Fighting", 10.03.1915, s.8.

“British Troops’’, 23.04.1915, s.7.

“The Campaign of Mesopotamia”, 22.05.1915, s.6.

“Advance towards Bagdad”, “Many Captures from Turks on River Tigris”, 07.06.1915, s.7.

“Turkish Collapse in Mesopotamia”, 07.06.1915, s.7.

“Advance towards Bagdad”, 07.06.1915, s.7.

“The Advance up The Tigris”, “Demoralized Turkish Force”, 10.06.1915, s.12.

“The Advance on Bagdad”, 23.07.1915, s.7.

“The Tigris Victory”, 01.10.1915, s.7.

“Turks Defeated by the British”, 30.09.1915, s.7.

“Navy’s Good Work on The Tigris”, 22.01.1916, s.6.

“The Campaign in Mesopotamia”, 07.12.1915, s.8.

“The Turks and Kut”, 18.12.1915, s.7.

“Turkish Loses in the Tigris, A British Surprise”, 21.12.1915, s.7.

“Casualties in Mesopotamia”, 23.12.1915, s.4.

“Turks Defeated at Kut”, 28.12.1915, s.5.

“Baghdad Expedition”, 08.12.1915, s.9.

“On The Tigris”, 29.12.1915, s.5.

“No Attack on Kut since Christmas Day”, 30.12.1915, s.5.

“Turkish Claims”, 31.12.1915, s.12.

“Turks Seek Armistice, The Dead and Wounded before Kut”, 01.01.1916, s.7.

“Little Firing at Kut, General Townshend Report”, 06.01.1916, s.4.

“Attacks by Arabs in Mesopotamia”, 12.02.1916, s.7.

“The Tigris Fighting, Position Taken by Aylmer”, 18.01.1916, s.7.

“Heavy Casualties on the Open Ground”, 22.01.1916, s.7.

“A Critical Moment”, s.6.

“Mystery of the Last Tigris Battle”, 26.01.1916, s.7.

“Turkish Retreat from Line Nearest Kut”, 28.01.1916, s.7.

“British Intention in Tigris Campaign, Kut El Amara to Be Held”, 02.1916, s.5.

“Tigris Campaign, War Office to Issue the Reports”, 15.02.1916, s.7.

The Daily Mirror

“British Force Attacked on the Tigris”, 09.12.1915, s.5.

“Bagdad Force Retires Eighty Miles’’, 06.12.1915, s.5.

“British Force Arrives at Kut Al Amara’’, 07.12.1915, s.5.

“Turks Claim Pressing us at Kut Al Amara’’, 10.12.1915, s.5.

“3.000 Shells on British”, 18.12.1915, s.7.

“Turks Claim Sinking of River Monitor”, 20.12.1915, s.5.

“Turks Say Battle near Kut Still Continues”, 31.12.1915, s.3.

“Turks Tale of Big Losses”, 27.01.1916, s.3.

“Turks Retire a Mile at Kut El Amara”, 28.01.1916, s.5.

“Turks Say Our Advance was Stopped”, 12.02.1916, s.3.

“Turkish Official”, 14.02.1916, s.5.

“British Advance Along East Bank of Tigris”, 10.03.1916, s.3.

“Suez Canal Fight, Turkish Official”, 21.03.1916, s.3.

“Tigris Corps Takes Turk Position”, 06.04.1916, s.3.

“Our Smashing Victory in Mesopotamia”, 07.04.1916, s.3.

“Critical Position of British at Kut”, 21.04.1916, s.3.

“Over 3000 Turks Killed in Counter Attack, Turkish Official”, 22.04.1916, s.3.

The Observer

“Tigris Campaign, Sir Percy Lake Joins General Aylmer”, 30.01.1916, s.11.

“Trials of the Tigris, Successful Cavalry Raid’’, 06.02.1916, s.10.

“Turkish’’, 20.02.1916, s.10.

The Daily Express

“Turkish Fort Taken”, 9.11.1914, s.1.

“British Victory over The Turks”, 20.11.1914, s.1

“Stubborn Turkish Resistance”, 01.10.1915, s.5.

“To-Day In Brief, Mesopotamia”, 22.04.1916, s.4.

The Broad Arrow, The Naval and Military Gazette

“The Persian Gulf Expedition”, 27.11.1914, s.7.

The Englishmen

“The British at Basra”, 26.11.1914, s.2.

The Evening Mail

“The Entry into Basra”, 25.11.1914, s.5.

The Staffordshire Sentinel

“Turkey’s War, Basra Occupied by British”, 24.11.1914, s.2.

“Occupation of Amara”, 07.06.1915, s.3.

The Londonderry Sentinel

“The Navy in Mesopotamia”, 26.07.1917, s.3.

Liverpool Daily Post

“Life at Basra”, 15.06.1916, s.6.

The Birmingham Daily Post

“British Endurance”, 27.07.1915, s.7.

Birmingham Daily Gazette

“All Hope Lost”, 02.05.1916, s.1.

The Broad Arrow

"The Persian Gulf Expedition", 27.11.1914, s.2

The Scotsman

"The Fall of Basra", 13.01.1915, s.7

"British Official War News", 04.06.1915, s.7.

The Tamworth Herald

"The Bombardment of Kurna", 18.09.1915, s.8.

"History of the Siege of Kut", 06.05.1916, s.8.

The Courier, Dundee Courier

"Fighting The Turks in Asia", 23.07.1915, s.5.

Evening Despatch

"British Defeat Turks", 27.07.1915, s.5.

Hartlepool Northern Daily Mail

"The Road to Baghdad, Stiff Fighting", 27.07.1915, s.3.

The Freeman's Journal

"Importance of Bagdad", 12.03.1917, s.5.

The Newcastle Journal

"British Success over the Turks", 30.09.1915, s.5.

"A Surprise of The War", 08.05.1916, s.6.

Aberdeen Press and Journal

"Mesopotamia Campaign", 21.10.1915, s.5.

Western Mail

"Battle of Ctesiphon", 11.05.1916, s.5

"Battle of Ctesiphon", "Three Gunboats Lost", 11.05.1916, s.5.

"Early Relief Operations", 11.05.1916, s.5.

The Westminster Gazette

“Closing on Baghdad”, 27.10.1915, s.6.

Lincolnshire Echo

“Ctesiphon Re-Occupied”, 27.11.1915, s.2.

The People

“Retreat on the Tigris”, “British Force Falling Back towards Kut El Amara”, 05.12.1915, s.1.

The Sheffield Daily Telegraph

“The Retreat from Ctesiphon”, 08.12.1915, s.6.

“The Kut Relieving Force”, 22.03.1916, s.5.

Sheffield Evening Telegraph

“Further Report of British Operations’’, 04.12.1915, s.5.

“March on Kut, Relief Force Seven Miles Distant”, 10.03.1916, s.6.

“New Alliance”, 09.05.1916, s.5.

The Sheffield Independent

“Defender of Kut”, 01.04.1916, s.1.

The Aberdeen Daily Journal

“The Ctesiphon Retreat”, 09.12.1915, s.5.

Hamilton Daily Times

“British Retiring in Mesopotamia”, 04.12.1915, s.8.

Hamilton Advertiser

“Message from General Townshend”, 22.04.1916, s.5.

The Army and Navy Gazette

“The Relief of Kut El Amara”, 15.01.1916, s.8.

“Slow Work on The Tigris”, 29.04.1916, s.10.

The Leeds Mercury

"Turks Retire before British Advancing to Relief of Kut", 17.01.1916, s.3.

The Sphere

"The Attempt to Relieve Kut-El-Amara", 15.04.1916, s.4-5.

The Portadown

"Mesopotamia, Relief Force Nearing Kut El Amara", 18.03.1916, s.6

Sunday Mirror

"Wild Turks Claims, Turkish Official", 23.04.1916, s.3.

Dundee Evening Telegraph

"Twelve Miles from Kut", 24.04.1916, s.1.

The Airdrie and Coatbridge Advertiser

"The War, Wednesday", 29.04.1916, s.6.

The Illustrated London News

22.04.1916.

The Illustrated War News,

01.12.1915.

B) TÜRK BASINI

İkdam

"Kut'ül Amare'nin Zapt ve İstirdadı, Tebliğ-i Resmi", 30.04.1916, s.1.

"İngiltere'nin Iraktaki Zayiatı 100 Bin Kişi", 04.05.1916, s.1.

"Zat-ı Hazreti Hilafet Penahiye", 02.05.1916, s.1.

II. KİTAP VE MAKALELER

Armaoğlu, Fahir: **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, Kronik Kitap, İstanbul, 2018

Arı, Kemal: **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi,** Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997

Bayur, Yusuf Hikmet: **Türk İnkılap Tarihi**, C.III, Kısım (K.) I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991

Blackledge, W.J.: **The Legion Of Marching Madmen**, Sampson Low Marston, London, 1918

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi (1914-18), T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Etüt Başkanlığı, C.III, Kısım I, Ankara, 1979

Buchanan, George: **The Tragedy of Mesopotamia**, William Blackwood & Sons Limited, Edinburg and London 1938

Chandler, Edmund: **The Long Road to Baghdad**, Volume 1, Cassel and Company LTD, London, 1919

Dane, Edmund: **British Campaigns in The Nearer East**, Vol. 1, Hooder And Stoughton Limited, London, 1919

Daşçıoğlu, Yılmaz: **Irak, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi,** C.XIII, Çağ Yayınları, İstanbul, 1993

Egan, Eleanor Franklin **The War in The Cradle of The World**, Harper & Brothers Publishers, Newyork & London, 1918,

Karabekir, Kazım: **Birinci Dünya Savaşı Anıları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020

Karal, Enver Ziya: **Osmanlı Tarihi**, C.IX, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999

Kodaman, Bayram: **1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi**, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C.12, Çağ Yayınları, İstanbul,1993

Kocatürk, Önder: **Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin Dönüm Noktası (1911-14), C.II (1913-1914), Sorunları Çözme Çabaları ve İlişkilerin Kopması (1913-14)**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2013

Koloğlu, Orhan: **Bedevi, Lavrens, Arap, Türk,** Arba Yayınları, İstanbul,1993

Kubal, Ayfer Yazgan: **Osmanlı İngiliz İlişkileri ve Irak'ın Doğuşu**, İstanbul, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2018

Küçükvatan, Mahir: **İngiliz Basınında Osmanlının Kut'ül-Amare Zaferi**, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı:26, 2013.

Millar, Ronald William: **Death Of An Army; The Seige Of Kut**, Houghton Mifflin, Boston, 1970

Moberly, Frederick James: **The Campaign in Mesopotamia**, Volume 1, Majesty's Stationary Office, London,1923

Mousley, E.O: **The Secrets of Kuttite**, John Lane The Bodley Head Limited, London,1921

Sabis, Ali İhsan: **Harp Hatıralarım: Birinci Dünya Harbi**, 3.Cilt, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991

Sandes, Major E.W.C.: **In Kut and Captivity with Sixth Indian Division**, John Murray Albemarle Street W., London, 1919

Tugwell W.B.P.: **History of The Bombay Pioneers**, The Sidney Press Limited, London And Bedfore,1938

Townshend,V.F. Charles: **My Campaign in Mesopotamia**, London, Thornton Butterworth, 1920

Üzen, İsmet: **Türklerin Kut'ül-Amare Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusunda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915-Nisan 1916),** Akademik Bakış Dergisi, C.II, S.3, 2008

Wedgwood, Josiah: **Mesopotamia Commision Report**, London, Published By His Majesty's Stationery Office, 1917

Wilson, Arnold T.: **Loyalties Mezopotamia**, Oxford University Press, London, 1930

Winstone, H.V.F.: **Orta Doğu Serüveni**, (Terc. Fuad Davutoğlu), Risale Yayınları, İstanbul, 1999

Yılmaz, Mustafa: **Fav Yarımadası'nda Osmanlı-İngiliz Çekişmesi (1886-1915)** ", İstanbul, Taş Mektep Yayınları, 2015

EKLER

EK-1

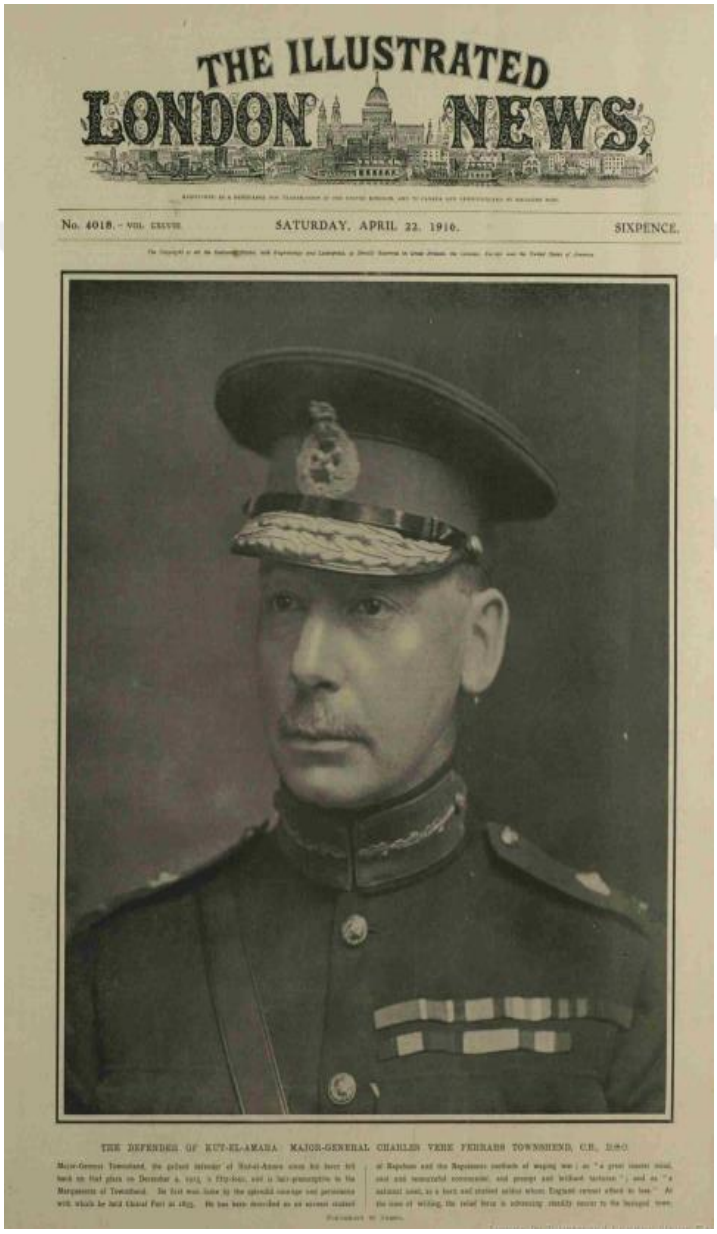
THE ILLUSTRATED LONDON NEWS

No. 4018. SATURDAY, APRIL 22, 1916. SIXPENCE.

THE DEFENDER OF KUT-EL-AMARA: MAJOR-GENERAL CHARLES VERE FERRARS TOWNSHEND, C.B., D.S.O.

Kut'ül Amare'de kuşatma altında kalan İngiliz Destek Kuvvetleri 6. Tümen Komutanı Tüm General Charles Vere Ferrars Townshend[309]

[309] *The Illustrated London News*, 22.04.1916.

EK-2

Photo. Central Press.
LEADER OF THE KUT RELIEF FORCE :
GENERAL SIR G. GORRINGE.

İngiliz Destek Kuvvetleri Komutanlarından General G. Gorringe[310]

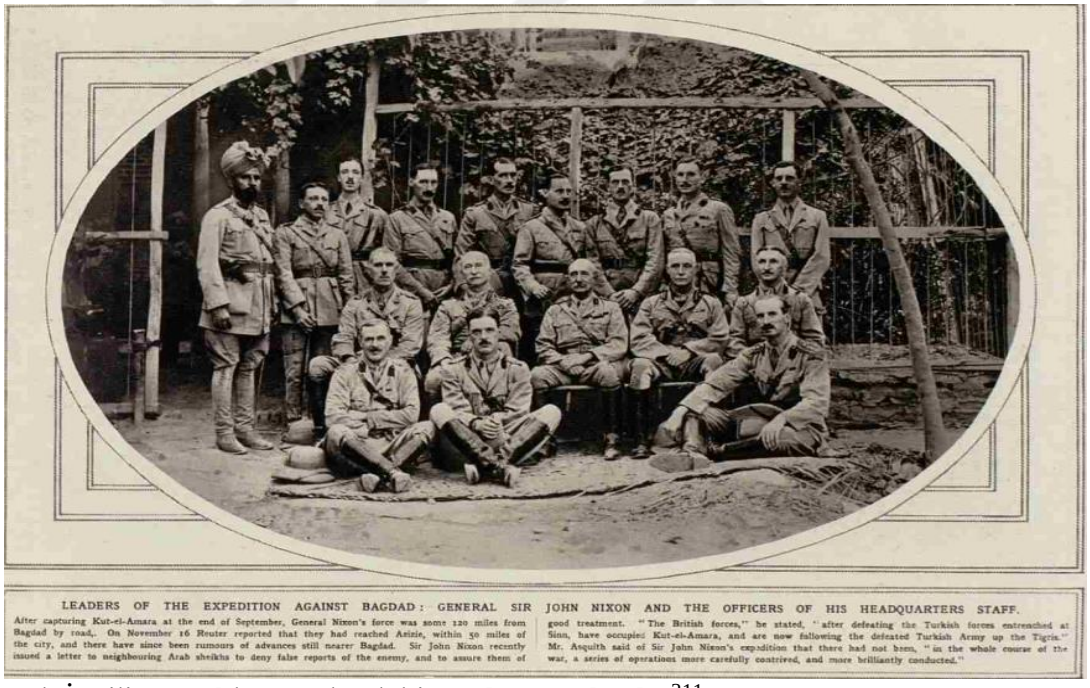

LEADERS OF THE EXPEDITION AGAINST BAGDAD: GENERAL SIR JOHN NIXON AND THE OFFICERS OF HIS HEADQUARTERS STAFF.

After capturing Kut-el-Amara at the end of September, General Nixon's force was some 120 miles from Bagdad by road. On November 16 Reuter reported that they had reached Aziziè, within 50 miles of the city, and there have since been rumours of advances still nearer Bagdad. Sir John Nixon recently issued a letter to neighbouring Arab sheikhs to deny false reports of the enemy, and to assure them of good treatment. "The British forces," he stated, "after defeating the Turkish forces entrenched at Sinn, have occupied Kut-el-Amara, and are now following the defeated Turkish Army up the Tigris." Mr. Asquith said of Sir John Nixon's expedition that there had not been, "in the whole course of the war, a series of operations more carefully contrived, and more brilliantly conducted."

Irak İngiliz genel karargâhındaki üst düzey subaylar[311]

[310] *The Illustrated London News*, 22.04.1916.
[311] *The Illustrated War News*, 01.12.1915.

EK-3

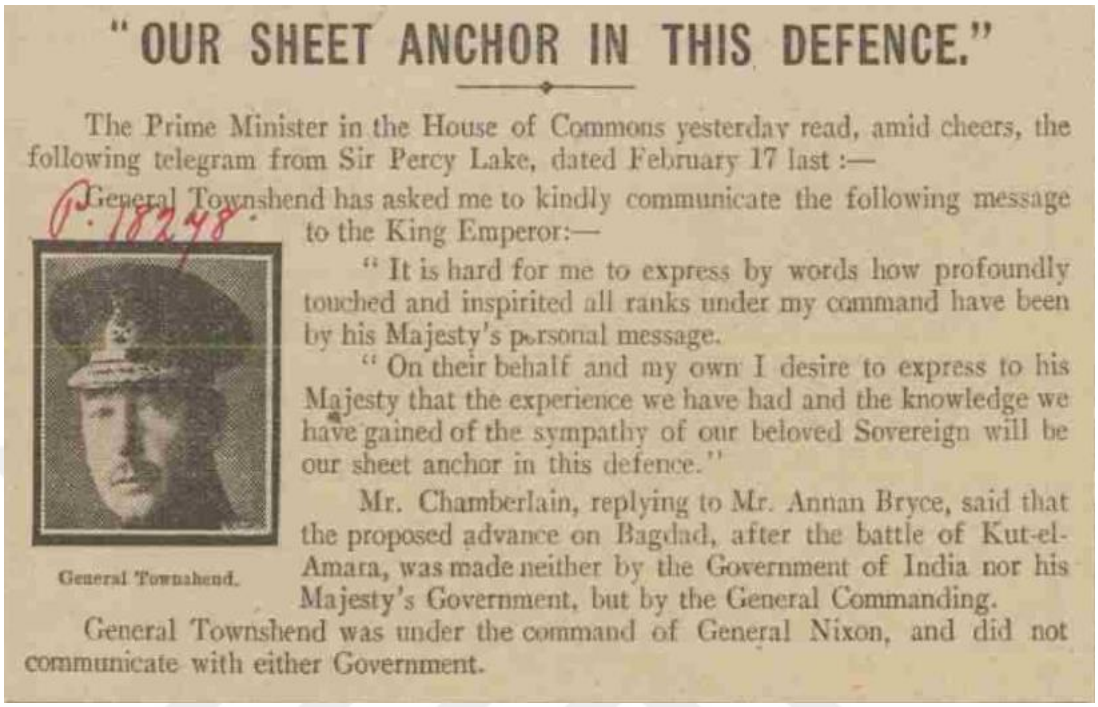

"OUR SHEET ANCHOR IN THIS DEFENCE."

The Prime Minister in the House of Commons yesterday read, amid cheers, the following telegram from Sir Percy Lake, dated February 17 last :—

"General Townshend has asked me to kindly communicate the following message to the King Emperor:—

"It is hard for me to express by words how profoundly touched and inspirited all ranks under my command have been by his Majesty's personal message.

"On their behalf and my own I desire to express to his Majesty that the experience we have had and the knowledge we have gained of the sympathy of our beloved Sovereign will be our sheet anchor in this defence."

General Townshend.

Mr. Chamberlain, replying to Mr. Annan Bryce, said that the proposed advance on Bagdad, after the battle of Kut-el-Amara, was made neither by the Government of India nor his Majesty's Government, but by the General Commanding.

General Townshend was under the command of General Nixon, and did not communicate with either Government.

General Townshend'in Britanya Kralına yazdığı mesaj[312]

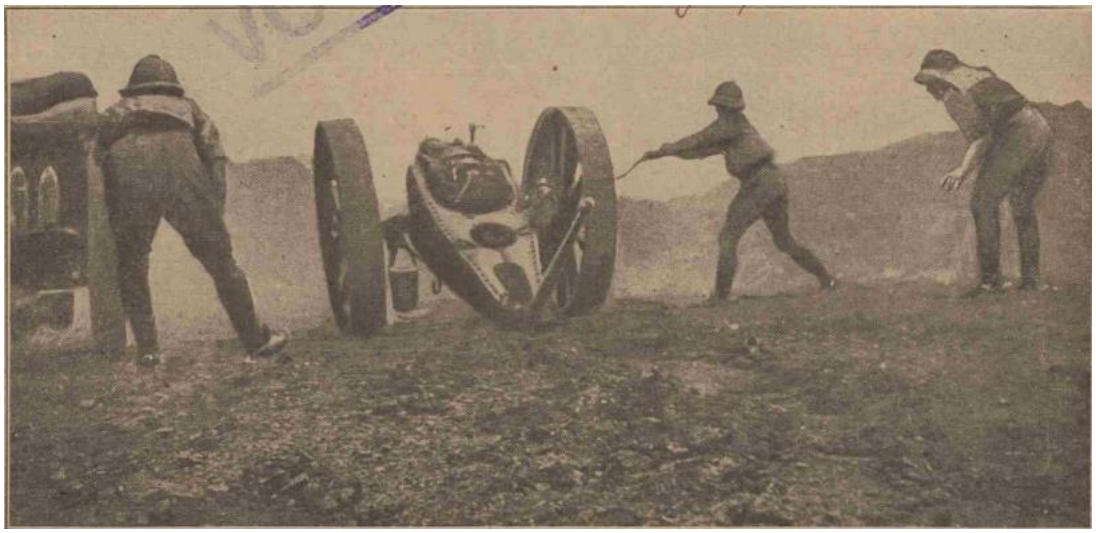

Kut Garnizonundaki İngiliz Kuvvetlerinin gerçekleştirdiği bir topçu atışı[313]

[312] *The Daily Mirror*, 18.04.1916.
[313] *The Daily Mirror*, 07.04.1916.

EK-4

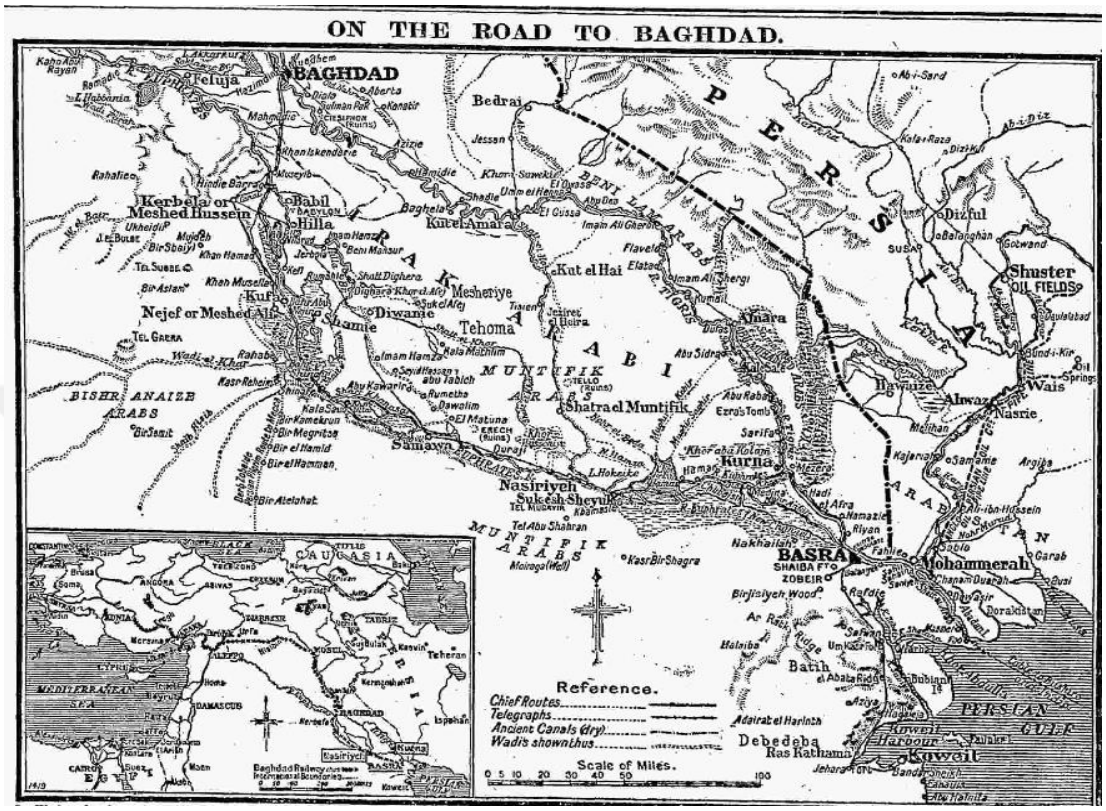

Basra ile Bağdat arasındaki bölgenin haritası[314]

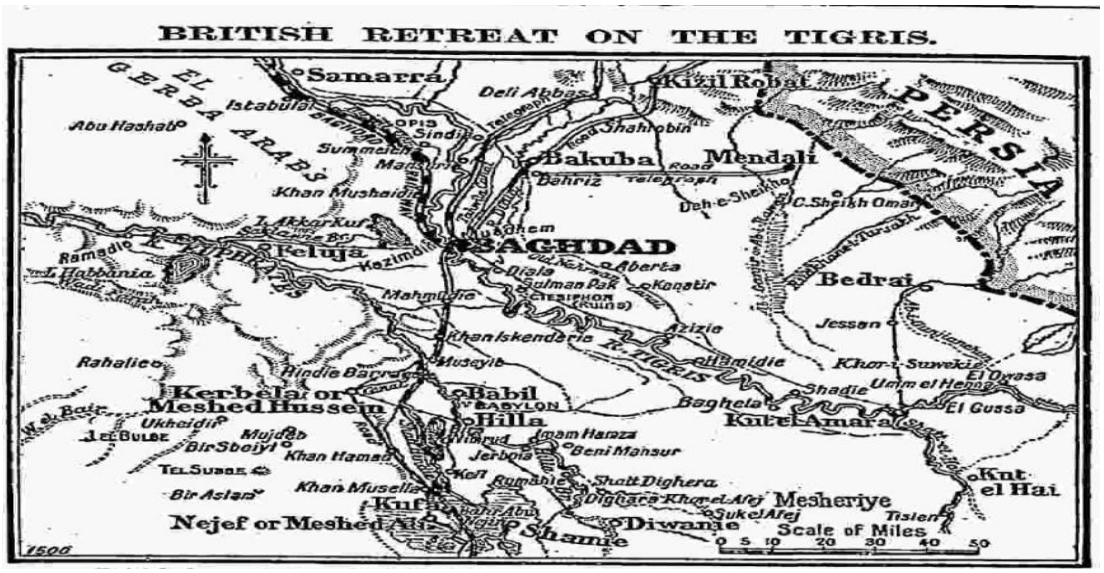

Kut'ül Amare ile Bağdat arasındaki bölgenin detaylı bir haritası[315]

[314] *The Times*, 01.10.1915.
[315] *The Times*, 06.12.1915.

EK-5

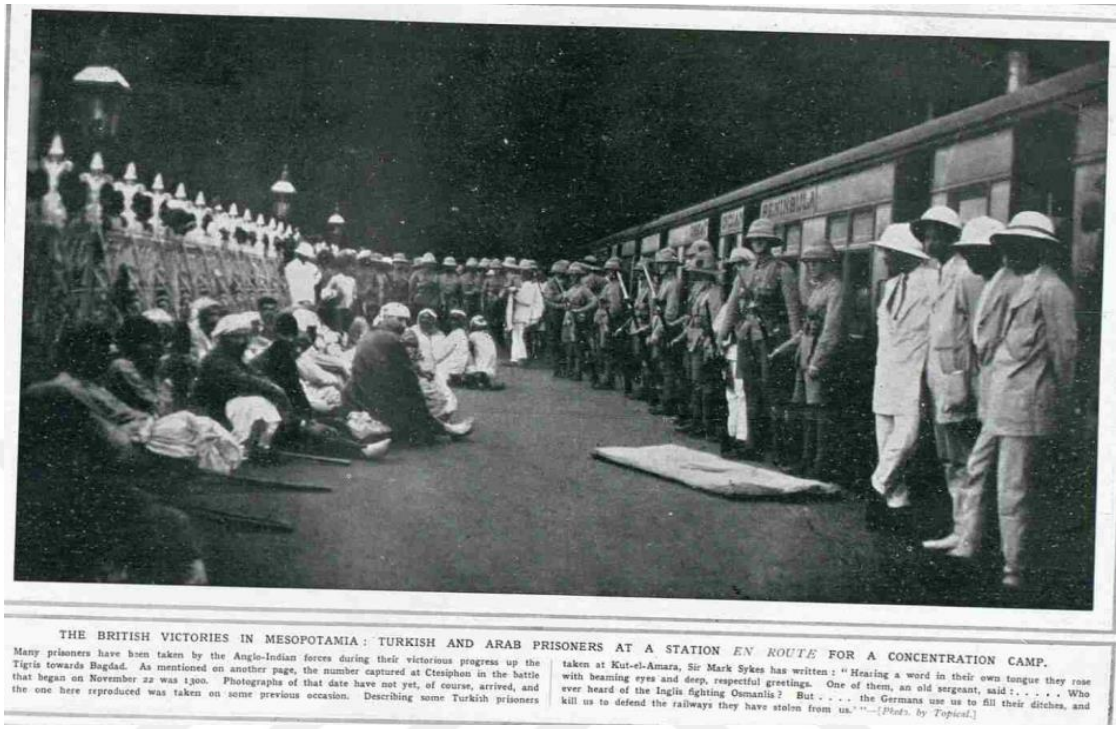

THE BRITISH VICTORIES IN MESOPOTAMIA: TURKISH AND ARAB PRISONERS AT A STATION *EN ROUTE* FOR A CONCENTRATION CAMP.

Many prisoners have been taken by the Anglo-Indian forces during their victorious progress up the Tigris towards Bagdad. As mentioned on another page, the number captured at Ctesiphon in the battle that began on November 22 was 1300. Photographs of that date have not yet, of course, arrived, and the one here reproduced was taken on some previous occasion. Describing some Turkish prisoners taken at Kut-el-Amara, Sir Mark Sykes has written: "Hearing a word in their own tongue they rose with beaming eyes and deep, respectful greetings. One of them, an old sergeant, said: . . . . . Who ever heard of the Inglis fighting Osmanlis? But . . . . the Germans use us to fill their ditches, and kill us to defend the railways they have stolen from us."—[Photo. by Topical.]

İngilizlere esir olan Türk ve Arap askerlerin toplama kampına götürülürken bir tren istasyonunda.[316]

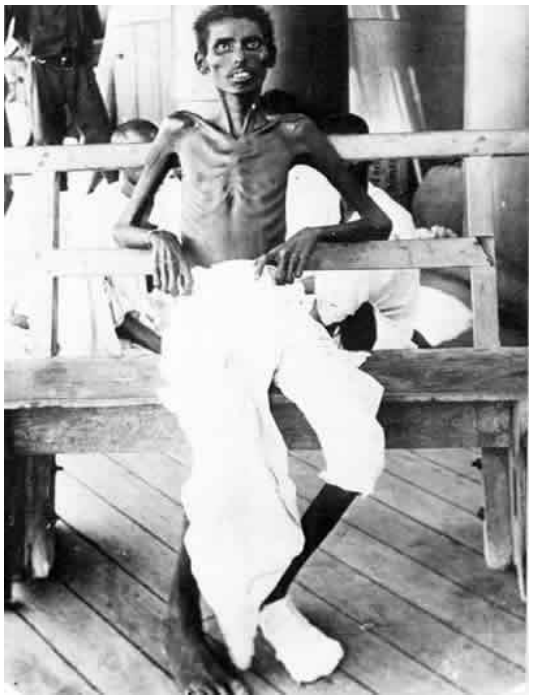

Kut'ül Amare kuşatması altında açlıktan ölmek üzere kalan Hintli bir asker.[317]

[316] *The Illustrated War News*, 01.12.1915.
[317] https/www.nationalarchives.gov.uk

EK-6

Photo by Swaine

LIEUT.-GENERAL SIR W. S. DELAMAIN
K.C.B., K.C.M.G.
Indian Army

İngiliz Irak genel karargâhına bağlı 6.Tümen'de görev yapan Tuğgeneral W.S. Delamain[318]

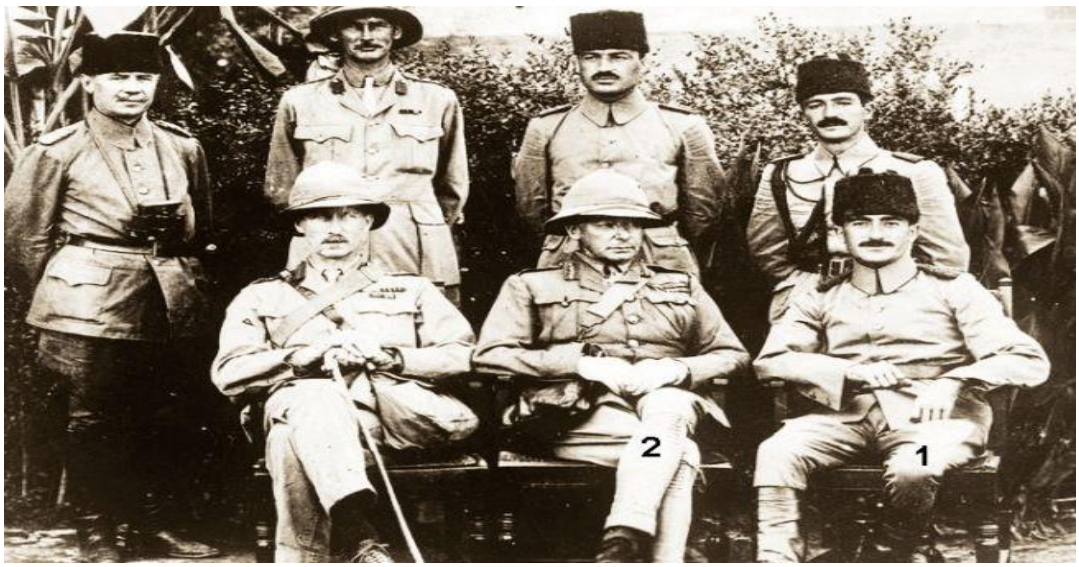

Kut Garnizonunun İngiliz General Townshend'den Halil Kut Paşaya teslim edilmesinden hemen sonra çekilen hatıra fotoğrafı, 1 numaralı kişi Halil Paşa, 2 numaralı kişi ise General Townshend'dir.

[318] Arnold, *a.g.e*, s.5-7.